

Mål og mening

**Idéhistoriske blikk på Johan Lofthus' intelligensmålinger i
Norge 1918–1939**

Hovedoppgave i idéhistorie for Håkon Havik

Institutt for filosofi, ide- og kunsthistorie og klassiske språk,

Universitetet i Oslo, våren 2006

Innhold

Kapittel 1	Innledning.....	3
Del 1	Intelligensmålingenes idéhistoriske røtter	10
Kapittel 2	Telling av tingene – kvantifiseringens idéhistorie	11
Kapittel 3	Selvransakende intelligensavgrensning – intelligensbegrepet og utviklingen av det moderne selvet	17
Kapittel 4	Hva har du i hodet? – intelligensmålemetodenes historiske bakgrunn.....	26
Del 2	Johan Lofthus og intelligensmålinger i Norge 1918–1939.....	44
Kapittel 5	Overmennesker og undermålere – Johan Lofthus’ intelligensmålepraksis	45
Kapittel 6	Intelligensens eksistens – ontologiske grunnlag ved Johan Lofthus’ intelligensmålinger	78
Kapittel 7	Oppsummering	120
Kapittel 8	Litteratur.....	123

Kapittel 1   Innledning

Det har de siste årene vært stor oppmerksomhet rundt intelligensmålinger, innen barnevernssaker, underholdningsprogrammer på TV og testpraksiser i arbeidsliv og skolevesen. Selv om omtalen i media har indikert liten allmenn enighet rundt definisjon av intelligens, kan man hevde at målepraksisen innebærer at mennesker skal bedømme andre menneskers mentale kapasiteter. Hvordan man måler, hvordan man tolker resultatene, hva man mener å måle og hvilke sammenhenger målingene inngår i, kan både være uttrykk for historiske tradisjoner og trekk ved samtiden. Både intelligens og intelligensmålinger har således en idéhistorie.

Jeg vil i denne oppgaven analysere Johan Lofthus' intelligensmålinger, sett i lys av trekk ved vestlig idéhistorie fra middelalderen og frem mot andre verdenskrig. Lofthus stod for en rasehygienisk tilnærming til intelligensmålinger, og knyttet dem til sosialpolitiske tiltak slik som sterilisering og formeringskontroll. Å bidra til en fremstilling av testenes såkalte "forurensede kilder" – deres rasehygieniske røtter – har vært et sentralt motiv for å skrive avhandlingen.¹

Problemstillinger

Oppgavens sentrale problemstillinger er: *Hvilke historiske, idéhistoriske og mentalitetsmessige bakgrunner kan belyse intelligensmålingenes fremvekst og utbredelse? Hvordan kom intelligensmålingene anført av Johan Lofthus til uttrykk i norsk mellomkrigstid? Hvilke ontologiske, metodiske, politiske og samfunnsmessige sammenhenger kan målingene knyttes til? Og i hvilken grad kan man hevde at Lofthus' tester rammes av tradisjonell kritikk av positivisme og biologisk determinisme?*

Sentrale perspektiver

Jeg har valgt ut begrepene *kvantitativ mentalitet*² og *rasehygiene* som sentrale perspektiver i oppgaven. Den kvantitative mentalitet skal anses som et samlebegrep for ulike målende, kvantifiserende tilnærminger som muliggjorde IQ-testenes fremvekst. Rasehygienen skal ses på som et samlebegrep for strategier rundt biologisk befolkningsforbedring.

---

¹ *The Tainted Sources*, som en beskrivelse av IQ-testenes rasehygieniske forhistorie, skriver seg fra en artikkel av Charles Laine. Se Laine (1994).

² Begrepene kvalitativ og kvantitativ mentalitet er hentet fra Alfred Crosbys *The Measure of Reality*, og vil bli brukt gjennomgående i hele oppgaven og spesielt gjort rede for i kapittel 2.

En kvantitativ tilnærming er avhengig av at det er *kvaliteter* som måles. I denne oppgaven representerer intelligensen en slik kvalitet, mens rasehygiene representerer en ideologi med fokus på biologisk befolkningsforbedring av kvaliteten intelligens. Man kan således betrakte rasehygiene som del av en *kvalitativ befolkningspolitikk*, der høyere befolkningskvalitet var målet, kvantitative metoder slik som IQ-testing var indikatoren, mens sosialpolitiske intervensjoner som sterilisering og fødselsbegrensning var middelet.

Positivism vil i denne forbindelse bli ansett som en del av den kvantitative mentalitet, og skal forstås som troen på at studieområdene samfunn og mennesker kan måles og kvantifiseres med naturvitenskapelige metoder, der måleresultatene representerer objektive, sanne svar. Innbakt i positivismen vil det i denne konteksten også ligge former for *biologisk determinisme*, som her skal anses som en vitenskapelig legitimering av rasehygiene i form av troen på sterk grad av kausalitet rundt den biologiske størrelsen *arv*.³

Oppgavens oppbygning

Oppgaven er inndelt i to hoveddeler der jeg i *del 1* vil gjøre rede for intelligensmålingenes idéhistoriske røtter og i *del 2* vise hvordan målingene kom til uttrykk i mellomkrigstidens Norge gjennom Johan Lofthus. Del 1 vil dreie seg om hvordan den kvantitative mentaliteten var med på å forme intelligensmålingene, mens del 2 vil omhandle målepraksis og testenes ontologiske grunnlag, sett i sammenheng med den norske rasehygienebevegelsen. Oppgaven vil på tradisjonelt vis være delt inn i en diakron og en synkron del, skrevet ut ifra en generell idéhistorisk hermeneutisk metode.

Siden oppgavens hovedtema er intelligensmålingenes idéhistorie representert ved Lofthus, vil den kvantitative mentaliteten og dens ulike ontologiske aspekter bli viet størst plass. Rasehygiene vil bli utfyllende omtalt som del av målingenes bakgrunn og motiv, men dens historie, kontekst og tolkninger vil ikke bli behandlet i sin fulle bredde.

Om del 1 – intelligensmålingenes idéhistoriske røtter

Jeg vil i oppgavens del 1 gjøre rede for intelligensmålingenes historiske, idéhistoriske og mentalitetsmessige bakgrunner i et diakront perspektiv, fra 1200-tallet og frem til Johan Lofthus' målinger i mellomkrigstiden. Jeg har valgt å fremheve *tre aspekter* som nødvendige

---

³ Man kan mene at begrepene kvantitativ mentalitet, positivisme, kvalitativ befolkningspolitikk, rasehygiene og biologisk determinisme henger sammen på en mengde måter. Det må derfor understrekes at begrepene i denne oppgaven mest skal anses som pragmatiske konstruksjoner for å tydeliggjøre sentrale elementer i intelligensmålingenes idéhistorie.

forutsetninger for intelligensmålingenes fremvekst.

For det første: Før man kan måle menneskelige egenskaper trenger man en kvantitativ tilnærming til kvalitetene som måles. Jeg vil i *kapittel 2* gjøre rede for teorien om et epokeskifte i middelalderen fra en kvalitativ til kvantitativ mentalitet, beskrevet i Alfred Crosbys *The Measure of Reality*. Deretter vil jeg belyse utvalgte trekk ved den vitenskapelige kvantifiseringens historie frem mot intelligenstestenes begynnelse med Francis Galton på 1880-tallet. Formålet med kapitlet er å undersøke hvordan en kvantitativ mentalitet er en nødvendig forutsetning for intelligensmålingenes fremvekst.

For det andre: Før man kan tilnærme seg intelligensen kvantitativt, er det nødvendig med et begrepsinnhold som gjør intelligensen til en målbar størrelse. Jeg vil i *kapittel 3* undersøke om det moderne intelligensbegrepet kan knyttes til historiske endringer i forståelsen av selvet. Her vil jeg spesielt ta for meg Descartes løsrevne og tingliggjorte selv, slik som beskrevet i Charles Taylors *Sources of the Self*. Formålet med kapitlet er å undersøke hvordan et tingliggjort og løsrevet selv er en forutsetning for at intelligens kunne bli oppfattet som en kvantifiserbar størrelse.

For det tredje: For å gjennomføre moderne intelligensmålinger er det ikke nødvendigvis nok med en kvantitativ tilnærming til et målbart objekt. Man trenger også en metodisk tradisjon for målepraksis. Jeg vil i *kapittel 4* undersøke historiske bakgrunner for selve intelligensmålemetodene. Her vil jeg ta for meg målepraksiser innen den fysiske antropologien på 1700- og 1800-tallet, Francis Galtons mentale tester på slutten av 1800-tallet, Binet–Simons moderne målepraksis på begynnelsen av 1900-tallet, samt de viktigste videre utviklingene i målepraksis frem mot Lofthus' IQ-tester. Formålet med kapitlet er å undersøke hvordan intelligensmålingene har inngått i kvantitative praksishistorier, og i hvilken grad disse har vært koblet opp imot rasehygieniske prosjekter.

Generelt har intelligensmålinger som *kvantifisering i praksis av selvets mentale egenskaper innenfor vitenskapens område* vært bestemmende for mitt valg av søkelys. På denne bakgrunn handler kapittel 2 om den moderne kvantifiseringens fremvekst, kapittel 3 om hvordan selvet gjennom en begrepshistorisk utvikling har latt seg kvantifisere og kapittel 4 om hvordan kvantifisering av selvet har blitt gjennomført i vitenskapelig praksis i tiden frem mot Lofthus' målinger. Den kvantitative mentaliteten skal med dette utgangspunktet ses på som en styrende variabel, for å tydeliggjøre sentrale elementer i intelligensmålingens historie. Som et underliggende element vil det også fremgå hvordan intelligensmålingene helt fra begynnelsen av, med Galton var knyttet til bestemte syn på menneskets verdi, normalitet og sosiale nytte, og hvordan disse synspunktene ble omsatt i rasehygienisk aktivitet.

Det finnes svært lite litteratur om idé- og mentalitetsmessige bakgrunner for intelligensmålingenes oppkomst, og det er meg bekjent ikke tidligere skrevet noe om intelligensmålingenes historie i lys av fremveksten av en kvantitativ mentalitet og et løsrevet, tingliggjort selv. Disposisjonen av stoffet i oppgavens del 1 er derfor i stor grad basert på min konstruksjon, men med Eva Simonsens *Vitenskap og profesjonskamp*, Stephen Jay Goulds *The Mismeasure of Man* og Raymond Fanchers *The Intelligence Men* brukt som viktigste bakgrunns litteratur. I tillegg har jeg i kapittel 2 basert meg på Alfred Crosbys *The Measure of Reality* og i kapittel 3 på Charles Taylors *Sources of the Self*.

Om del 2 – Johan Lofthus og intelligensmålinger i Norge 1918–1939

Opgavens del 1 ender altså med en gjennomgang av intelligensmålepraksis frem mot slutten av første verdenskrig, og i del 2 vil jeg fortsette denne praksishistorien, nå innenfor norsk mellomkrigstid. Her vil jeg konsentrere meg om psykiateren Johan Lofthus, som i samtiden ble regnet som en av Norges fremste intelligensforskere. Oppgavens del 2 vil ha et synkront perspektiv med fokus på perioden 1918 til 1939, og grunnen til at jeg konsentrerer meg om mellomkrigstiden er at det er i denne perioden målingene får fullt gjennomslag og når sitt historiske høydepunkt i Norge.

Det er et overordnet tema i del 2 å vise hvordan intelligensmålingene hele tiden har vært tett knyttet til ulike praksiser og politiske prosjekter rundt befolkningsmessig fordeling og rangering, ofte kalt *eugenikk*, *rasehygiene*, *mentalhygiene* eller *sosialhygiene*. Det er uklare skiller mellom disse begrepene som i samtiden også ble brukt om hverandre i beskrivelser av samme fenomen eller sak. Felles for dem er imidlertid at de alle representerte strategier – i samtiden ofte ansett som tilhørende sosialpolitikken – for kamp mot degenerasjon og for sosial kontroll, biologisk forbedring og befolkningsmessig differensiering.⁴ Historisk kan begrepene settes i forbindelse med fremveksten av ulike biologiske fagområder på 1800- og begynnelsen av 1900-tallet. Særlig bidro forståelser av faktoren *arv* til forestillinger om en befolkningsmessig degenerasjon som fordret vitenskapelige mot-tiltak. Her ble IQ-testene ansett som et av de viktigste virkemidlene. I den samme perioden står også nasjonsdannelse og nasjonsbygging sentralt. Her kan man i Norge knytte ulike sosialpolitiske strategier opp

---

⁴ Det har i nyere arbeider blitt brukt ulike betegnelser for disse historiske prosessene. Synnøve Didriksen bruker samlebetegnelsen *befolkningspolitikk* (Didriksen (1995), s. 1), mens Lars Gudmundson fremhever *rasehygiene* (Gudmundson (2002)). Eva Simonsen bruker på sin side *sosialhygiene* som en samlebetegnelse for *rasehygiene*, *mentalhygiene* og delvis også *eugenikk* (Simonsen (2000), s. 31–38).

imot byggingen av den norske velferdsstaten som nasjonalt prosjekt: ”For psykiaterne var funksjonen som velferdsstatens portvakter et viktig vekstområde.”⁵

Lofthus brukte på 1910- og 1920-tallet begrepet rasehygiene om IQ-testenes formål, mens han på 1930-tallet gikk over til å omtale testene som del av mentalhygiene. På bakgrunn av Lofthus’ egen begrepsbruk vil jeg derfor i store deler av oppgavens del 2 bruke begrepet *rasehygiene* – i enkelte forbindelser også mentalhygiene⁶ – om de politiske aspektene som ble knyttet til IQ-testene. Her skal rasehygiene forstås som et samlebegrep for ulike strategier for biologisk forbedring av *den norske* befolkningens arvemasse. På denne bakgrunn har Lofthus’ rasehygiene mindre med forholdet *mellom* ulike raser bosatt i samme stat å gjøre, og inneholder derfor ikke nødvendigvis samme aspekter som i for eksempel USA og Tyskland, der man i større grad fokuserte på kamp mellom ulike menneskeraser. Lofthus var derimot mer opptatt av forholdet mellom de overlegne og underlegne individene innenfor den norske nasjonen, med rasetilhørighet som en mye mer irrelevant variabel. Betegnelsen rasisme, slik den brukes i dag, blir derfor mindre relevant for Lofthus’ vedkommende.

Det har de senere årene blitt skrevet en rekke arbeider om den norske rasehygienebevegelsen,⁷ og IQ-tester er da ofte nevnt som et sentralt virkemiddel. Imidlertid finnes det lite norsk litteratur som spesifikt behandler mellomkrigstidens intelligensmålinger, noe som er mitt formål her. Om Johan Lofthus er det heller ikke noe utfyllende nyere litteratur å finne, og bortsett fra Eva Simonsens *Vitenskap og profesjonskamp* finnes det knapt sekundærlitteratur skrevet etter 1960 som nevner ham med mer enn noen få setninger. Dette til tross for hans sentrale posisjon i samtiden. Disposisjonen av stoffet om Lofthus og IQ-testene er derfor mest basert på eget arbeid med innhenting av kilder fra vitenskapelige arbeider, bøker, tidsskrifter og aviser fra mellomkrigstiden. Når det gjelder rasehygienebevegelsen har jeg i større grad har kunnet støtte meg på nyere litteratur.

At det er skrevet lite om Lofthus betyr ikke at han er uinteressant å omtale. I samtiden ble han regnet som en av Norges fremste eksperter på intelligensmåling, og det var i hans regi at mellomkrigstidens mest omfattende måleprosjekter fant sted. Og hele tiden var disse

---

⁵ Nielsen, Monsen og Tennøe (2000), s. 104.

⁶ Man kan hevde at mental kapasitet generelt og åndssvakhet spesielt i løpet av 1930-tallets Norge i større grad ble ansett som en sosial enn som biologisk kategori. På denne bakgrunn skjer det en overgang der betegnelsen rasehygiene *suppleres* med sosial- og mentalhygiene (Simonsen (2000), s. 31–38).

⁷ Se for eksempel Simonsen (2000), Nielsen, Monsen og Tennøe (2000), Gudmundson (2002), Seip (1989), Didriksen (1995) Haave (2000) og Pedersen (2003).

målingene knyttet til ulike sosialpolitiske prosjekter. Man kan hevde at test-vitenskapen i løpet av mellomkrigstiden posisjonerer seg som en nøkkelvitskap, i noen tilfeller nærmest som en metavitenskap i forhold til deler av fagområdene pedagogikk, psykologi og psykiatri. Derav følger det også at kunnskapen om intelligensmålinger ble en avgjørende nøkkelukunnskap i kampen mellom ulike profesjoner – spesielt medisinere vs. pedagoger – om herredømme over blant annet norsk skole- og åndssvakevesen. Sentralt i denne konteksten befinner altså rasehygienikeren Lofthus seg, som en av landets mest anerkjente intelligensmålere. Og som rasehygienisk redskap kan IQ-testenes mest dramatiske konsekvenser finnes i enkelte – men langt ifra alle – norske steriliseringspraksiser før og etter andre verdenskrig, noe jeg vil gjøre rede for i kapittel 5. Det er dog ikke oppgavens hovedfokus å fremheve selve overgrepshistoriene – dette er fyldig dokumentert andre steder.⁸

Jeg har i denne oppgavens del 2 valgt å fremheve dimensjonene *praksis, kontekst og teori*, for å vise hvordan Lofthus' IQ-tester kom til uttrykk i mellomkrigstiden:

I *kapittel 5* vil jeg som en videreføring av oppgavens del 1 beskrive Johan Lofthus' *målepraksis* – hans virke som intelligensmåler i Norge, samt kort redegjøre for den politiske *konteksten*. Jeg vil her fokusere på hvilke målinger han utførte, introdusere rasehygienen og biografiske bakgrunner for målingene, gjøre rede for forhold rundt IQ-testingen innenfor skolevesenet, samt beskrive målingenes effekter innenfor norsk steriliseringspraksis. I tillegg vil jeg undersøke i hvilken grad Lofthus' målemetode og praksis er et uttrykk for en kvantitativ mentalitet, slik som beskrevet i del 1.

I *kapittel 6* vil jeg gjøre rede for Lofthus' *teori*, nærmere bestemt hans syn på intelligensens ontologi. Jeg vil her undersøke i hvilken grad det er mulig å finne en førsteinstans som Lofthus' målinger hviler på, og videre hvilke konsekvenser dette eventuelt kan få for nyere tolkninger av mellomkrigstidens IQ-tester. For å undersøke dette vil jeg ta for meg en rekke relevante aspekter ved intelligensens natur og grunnlag som kan tydeliggjøre Lofthus' posisjon. I tråd med oppgavens oppbygning vil jeg konsentrere meg om i hvilken grad den kvantitative mentaliteten eller den politiske rasehygienen kan sies å utgjøre IQ-testenes viktigste grunnlag for Lofthus. Grovt sett innebærer dette hvorvidt hans målinger var et resultat av et kvantitativt verdensbilde der alt *kunne og burde* måles, eller om de i større grad var et produkt av en agenda der IQ av rasehygienisk nødvendighet *måtte* måles, uavhengig av den faktiske målbarheten. Stephen Jay Gould hevder i *The Mismeasure of Man*

---

⁸ Se for eksempel Haave (2000).

at mellomkrigstidens intelligensmålinger har sitt opphav i en *filosofisk feilslutning*,⁹ bestående av elementer fra det jeg har valgt å kalle den kvantitative mentalitet. Jeg vil på denne bakgrunn undersøke i hvilken grad man i stedet kan hevde at målingenes grunnlag for Lofthus kan ligge i det mange i dag vil oppfatte som en *politisk feilslutning*, i form av en sosialpolitisk rasehygiene med overfokusering på menneskers nytteverdi.

Som nevnt vil jeg i denne oppgaven betrakte positivisme og biologisk determinisme som del av den kvantitative mentalitet. I spørsmålet om hvilke konsekvenser Lofthus' intelligens-ontologi kan få i forhold til nyere tids tolkninger av mellomkrigstidens IQ-tester, står det derfor sentralt i hvilken grad tradisjonell positivismekritikk og kritikk av biologisk determinisme vil være rammende for Lofthus' målinger. Var Lofthus' positivisme og biologiske determinisme kun en vitenskapelig legitimering og et alibi, eller representerte de i stedet former for vitenskapelig og filosofisk overbevisning?

---

⁹ Gould (1996), s. 20.

Del 1

Intelligensmålingenes idéhistoriske røtter

Kapittel 2   Telling av tingene – kvantifiseringens idéhistorie

*Hvis noget eksisterer, eksisterer det i en viss mengde, og hvis det eksisterer i en viss mengde, kan det måles.*¹⁰

For å måle menneskelige egenskaper bør man kunne definere og isolere objektet for målingen. I tillegg trenger man begreper om hva det vil si å måle, hvordan man måler og hvordan man tolker resultatene. Man trenger med andre ord en kvantitativ tilnærming til kvalitetene som måles, og jeg vil i dette kapitlet forsøke å vise hvordan en slik kvantitativ mentalitet er en forutsetning for intelligensmålingenes fremvekst.

Epokeskiftet fra kvalitativ til kvantitativ mentalitet

Fremveksten av modernitet og imperialisme i Vest-Europa blir av mange forklart ut ifra tidsrommet 1400–1700-tallet, med fokus på prosesser som den industrielle revolusjon, protestantismen, kapitalismen, trykkekunsten eller den vestlige individualismen. I denne sammenhengen skiller Alfred Crosbys epokeskifte-teori seg ut ved å gå lenger tilbake i tid og innover i mennesket for å forklare modernitetens fremvekst.

Ifølge Crosbys *The Measure of Reality* ligger modernitetens røtter i et skifte fra kvalitativ til kvantitativ mentalitet,¹¹ der å kvantifisere innebærer å visualisere og redusere et objekt eller fenomen ned til minste bestanddel, slik at det kan tallfestes og plasseres i et system med høyere og lavere verdier.¹² Epokeskiftet tidfestes til en gang mellom 1275 og 1325, og teorien favner således om mange andre modernitetsteorier som kun blir redusert til dens effekter.

Crosby synliggjør epokeskiftet ved å dele det opp i en gammel og ny tankemodell. Disse to modellene settes så opp i mot hverandre for å vise hvordan synet på *tid, rom* og *matematikk* endres i brytningen mellom dem. *Den gamle modellen* symboliserer her den allmenne ”common sense”-erfaringen som stort sett hadde holdt seg uforandret i århundrer frem mot 1200-tallet, og som representerte et *kvalitativt* syn på verden.¹³ Man orienterte seg

---

¹⁰ Lofthus (1933a). Sitatet var opprinnelig hentet fra Edvard L. Thorndike.

¹¹ Strengt tatt kan det være vanskelig å opprettholde sterke skiller mellom begreper slik som kvalitativ/kvantitativ. I denne oppgaven godtas imidlertid ”common sense”-forståelsen av begrepsparet, slik den blir formulert av Crosby, som i liten grad vil bli ytterligere problematisert.

¹² Crosby (1997), s. 228.

¹³ Ibid.

her i et lukket og endelig univers, ut ifra klare kvaliteter, der Guds vilje var den viktigste av dem alle. *Den nye modellen* er derimot et *kvantitativt* verdensbilde som mot slutten av 1200-tallet i større grad inntar tankeverdenen. Innenfor dette systemet begynte man å definere og isolere kvaliteter for så å redusere dem til et minimum – bryte dem ned til enkelte kvanta. Disse enhetene kunne så visualiseres i skrift eller i tanken, for deretter å måles, kontrolleres og manipuleres.

I synet på *tid* står gjenoppdagelsen av uret på slutten av 1200-tallet sentralt i overgangen mellom det å se på tid som noe flytende diffust og tid som en suksesjon av kvanta. Tiden ble nå for første gang isolert i sin rene form i de europeiske byene, og allerede i 1335 regulerte klokka når arbeidere skulle gå på jobb, spise og gå hjem.¹⁴

I synet på *rom* bidro oppfinnelsen av kompasset og rutenettet på 1300-tallet til en overgang fra en geografi som var kvalitativ, symboltung og impresjonistisk til en kvantitativ og geometrisk geografi.¹⁵ Man fikk med andre ord klarere begreper og forståelse av rommets utstrekning. Dette viste seg blant annet innenfor kartografi og krigstaktikk samt i billedkunsten med oppfinnelsen av perspektivet og tredimensjonaliteten. Ifølge Crosby var endringer i synet på rom en langsommere prosess i forhold til synet på tid, da det hierarkiske rommet først ble ”satt fri” med de nye astronomiske teoriene på 1500-tallet.

I synet på *matematikk* la innføringen av det hindu-arabiske tallsystemet på 1100-tallet og bruken av dets praktisk visualiserte verktøy, kulerammen, mye av grunnlaget for en kvantitativ dreining. Selve skiftet skjedde imidlertid ikke før på 1500-tallet, anført av gjenoppdagelsen av Euklid og den begynnende bruken av matematiske begreper. For eksempel ble tegnene for pluss og minus brukt for første gang i Europa så sent som i 1489.¹⁶ I tillegg innledet forståelsen av tallet ”0”, som tidligere hadde symbolisert vakuum, et mer praktisk forhold til matematikken. Dette kan beskrives som en nummertilnærmingens løsrivelse fra poesien og matematikken løsrivelse fra symbolikken.¹⁷

Kvantifiseringens videre historie frem mot Galtons intelligenstester

Ifølge Crosby nådde den kvantitative tankegangen i løpet av renessansen et stadig høyere abstraksjonsnivå. Etter år 1600 og frem mot det 20. århundre kan man finne eksempler på at

---

¹⁴ Ibid, s. 86.

¹⁵ Ibid, s. 95.

¹⁶ Ibid, s. 117.

¹⁷ Ibid, s. 111.

kvantifiseringen av abstrakte fenomener i tid og rom akselererer. Grovt sett gikk utviklingen fra visualisering og kvantifisering av synlige romlige fenomener til også å omfatte *tidsbaserte* og *usynlig romlige fenomener*.

Tiden blir i økende grad kvantifisert i form av klokkenes utbredelse og samfunnsregulerende funksjon, samtidig som den gregorianske kalender forbedrer og avløser den julianske. Utover 1600-tallet vinner også Newtons mekanistiske verdensbilde økt oppslutning, og med det blir synet på bevegelse og årsakssammenhenger til et kvantitativt spill mellom enkelte bestanddeler som påvirker hverandre. *Rommet* blir også videre kvantifisert i alle dets dimensjoner. Det nære rommet blir gjort målbart med bruken av blant annet meter, kilo og liter, mens det fjerne rommet kartlegges innenfor astronomi, geografi og meteorologi. I tillegg blir det mikroskopiske rommet oppdaget innen biologi, zoologi, fysikk og medisin.

Kvantifisering og vitenskapene

Selv om det er uvanlig å hevde at den kvantitative mentaliteten var hovedårsaken til fremveksten av de moderne vitenskapene, kan man finne kvantitative aspekter i den klassiske mekanikken som på 1600-tallet var blitt grunnlaget for den eksperimentelle matematiske naturvitenskapen. Her var man opptatt av å telle, måle og avgrense de enkelte bestanddelene som man så studerte i forhold til hverandre. Den vitenskapelige deduserende metoden baserte seg også på at objektene var kvantifiserbare, og man kan således hevde at en viss grad av kvantitativitet er innebygd i det moderne vitenskapskonseptet og dets metoder.

Man kan finne kvantitative aspekter innenfor nesten alle vitenskapsgrener, slik de vokser frem fra 1600–1800-tallet. Sentralt her står *statistikken*, som kan sies å få økt innflytelse fra begynnelsen av 1600-tallet.¹⁸ De enkleste statistiske metodene kan betegnes som deskriptive, slik som måling og telling av egenskaper ved befolkninger, eiendom, handel og lignende.¹⁹ Selv om det også ble holdt folketellinger i oldtiden, var det nye her at resultatene ble fremstilt statistisk.

Fra midten av 1600-tallet ble faget statistikk etablert, og i tiden fremover ble statistikken en viktig del av en rekke fagområder, slik som økonomi, demografi, medisin, sosiologi og de fleste naturvitenskaper. Det ble også utviklet stadig mer avanserte statistiske metoder, ikke bare for rene fremstillinger av data, men også for å lage hypoteser og tolkninger

---

¹⁸ Halfpenny (1992), s. 28.

¹⁹ Ibid, s. 21.

av fremstillingene. Et eksempel er sannsynlighetsteorien, som ble formulert på slutten av 1600-tallet av Jacques Bernoulli. Sannsynlighetsteorien stod for en videreføring av den deskriptive statistikken ved at man matematisk formulerte forventede sammenhenger, spredning eller frekvens ut ifra et statistisk materiale. Dette kan også kalles induktiv statistikk, som senere fikk sitt gjennombrudd med Francis Galton på midten av 1800-tallet.

I 1733 oppdager franskmannen Abraham de Moivre normalfordelingskurven. Hans arbeider ble glemt for en periode, men i 1809 ble de oppdaget på nytt av tyskeren Carl Friedrich Gauss i forbindelse med måling av planetobservasjoner. Gauss' normalfordelingskurve er en klokkeformet kurve der en vertikal linje gjennom kurvens sentrum viser gjennomsnittet av antall målinger av en kvalitet. Kurven på begge sider av linjen representerer avviket fra gjennomsnittet, og jo slakkere kurven blir, jo større blir avviket fra normalen. Fremstilt grafisk får man det som i ettertid er blitt kalt Gauss-kurven.²⁰

Francis Galton, av Gould omtalt som kvantifiseringens apostel,²¹ tok senere Gauss-kurven i bruk til blant annet måling av menneskelige kvaliteter, og denne praksisen skulle etter hvert spille en stor rolle innen intelligensmåling. Galton var ifølge Kevles også den første som så på statistiske kurver over menneskelige egenskaper som *arvelig baserte spredningskurver*.²² Her mente Galton å finne én hovedårsak til fordelingen av menneskelige karakteristika, nemlig *arvelighetsgraden*, og oppfant i 1880-årene regresjonsanalysen og korrelasjonskoeffisienten som statistiske mål for å bevise i hvilken grad et barn arver egenskaper fra sine foreldre. Denne bruken av matematikk og statistikk på det biologiske fagområdet ble kalt den biometriske metode.

Fra 1890-tallet blir Galtons begreper videreutviklet av blant annet Karl Pearson, Charles Spearman, Francis Edgeworth, George Yule og Ronald Fisher. Statistikken vokser med dette frem som et selvstendig område, som således kan regnes som kvantifiseringens eget spesialiserte fremstillingsverktøy.²³ Naturlig nok ble derfor også kvantitativ resonnering vurdert som en av menneskets viktigste egenskaper. Med Yules ord: "But the best part of the

---

²⁰ Gudmundson (2002), s. 40.

²¹ Gould (1996), s. 107.

²² Kevles (1985), s. 13.

²³ Man kan hevde at de statistiske tilnærmingene også spredte seg til de tradisjonelt mest kvalitativt orienterte fagområdene, til og med til *etikken*, der man kan finne en av dens mest eksplisitte kvantitativt-statistiske former innenfor utilitarismen, slik den ble formulert av Jeremy Bentham og John Stuart Mill.

Soul is that which trusts to Measure and Calculation? Certainly.”²⁴

Med opplysningstidens empiriske fokus og tro på samling og systematisering av kunnskap, utgjorde kvantitative sorteringsmetoder et stadig viktigere område innenfor vitenskapene. Zygmunt Bauman kaller dette for *klassifiseringsoverdrivelsen*, og hevder denne innledes med Carl von Linnés systematiske inndelinger innenfor botanikk og zoologi.²⁵ Ifølge Bauman er det moderne mennesket kjennetegnet ved en besettelse av trang til orden. Denne besettelsen har resultert i en klassifikasjonsiver, basert på idealet om samfunnet som et filkabinett som inneholder en fil for hver av de tingene verden består av.²⁶ Her kan man mene at intelligensmålinger blir et eksempel på klassifikasjonsoverdrivelsen satt ut i praksis.

Etter Descartes, via de franske materialistene på 1700-tallet og frem mot *positivismen*, blir de kvantitative aspektene svært tydelige, og nærmest en av grunndelene i de nye vitenskapene. Man kan si at den kvantitative mentaliteten med positivismen blir forsøkt overført til alle menneskelivets områder med naturvitenskapen og den klassiske mekanikken som forbilde.²⁷ Positivismens grunnlegger Auguste Comte (1718–1856) ville gjøre sosiologien til en empirisk orientert, objektiv og antispekulativ positiv vitenskap, etter modell av naturvitenskapene, ved å se på de menneskelige og samfunnsmessige fenomenene slik de etter hans mening var gitt for oss. Positivismen tilbød her en forklaringsmodell der samfunnet og dets sosiale ulikheter ble ansett som et unngåelig produkt av en naturlig utvikling, og dens ideer skulle få stor innflytelse innen samfunns- og humanvitenskapene.

På midten av 1800-tallet sørger Francis Galton for å radikaliserer den positivistiske tilnærmingen ytterligere, med sin oppfatning om at absolutt alt var kvantifiserbart, inkludert effekten av religiøse bønner. Man kan her hevde at det innebygd i en slik omfattende kvantitativ mentalitet også ligger tendenser til bestemte syn på mennesket, dets verdi, nytte og normalitet. Galton regnes da også som grunnlegger av det moderne intelligensbegrepet og som foregangsmann for de moderne intelligensmålepraksisene – og ikke minst, som eugenikkens opphavsmann. Eugenikken ble av Galton utviklet som en metode for rasemessig forbedring og fordeling, med intelligensmålinger som en viktig bestanddel.

Man kan hevde at det kvantitative epokeskiftet nå med Galton var fullbyrdet – fra en

---

²⁴ Yule sitert i Kevles (1985), s. 36.

²⁵ Bauman (1997), s. 108.

²⁶ Gudmundson (2002), s. 6.

²⁷ Her baserer jeg meg på Gould (1996).

marginal til total kvantitativ forståelse, der virkeligheten ble delt inn i isolerte biter.²⁸ For at en slik kvantitativ tilnærming kunne finne sted, må imidlertid intelligensen først kunne forstås som en målbar størrelse. Dette vil jeg nå gjøre rede for i neste kapittel.

---

²⁸ Bastiansen (2005), s. 168.

Kapittel 3   Selvransakende intelligensavgrensning

– intelligensbegrepet og utviklingen av det moderne selvet

Da jeg sa at, 'jeg er en ånd eller intelligens eller fornuft', mente jeg ikke at disse termene var rene mentale enheter, men derimot ting som springer ut fra tankens virksomhet.²⁹

Den klassiske Ogdens trekant skiller mellom *betegnelsen*, *begrepet* og *tingen*, som markerer forskjellen mellom et ord, konsept og objekt. Sett i forhold til denne oppgavens tema har *betegnelsen* intelligens eksistert siden oldtiden, og minst like lenge vært ledsaget av et *begrepsinnhold*. Her kan man hevde at en forutsetning for intelligensmålinger er at begrepsinnholdet har blitt utformet slik at intelligensen kunne bli ansett som målbar. Og én metode for å lette målbarheten kan nettopp være å betrakte intelligensen som en selvstendig *ting*.

Formålet med dette kapitlet er å vise hvordan en tingliggjort og løsrevet intelligens er en forutsetning for at IQ kunne bli oppfattet som en kvantifiserbar størrelse. Sitatet ovenfor antyder at Descartes ikke anså intelligens som en egen mental enhet. Likevel kan man hevde at nettopp Descartes er med på å legge grunnlaget for en slik avgrenset, målbar intelligens.

Intelligensbetegnelsens etymologiske bakgrunn

Intelligens*betegnelsen* har vært i bruk i indoeuropeiske språk i over 2000 år og stammer fra det latinske *intellegere*, som betyr å *forstå* og som igjen har etymologisk sammenheng med det greske *logos*, fornuften.³⁰ Man kan videre finne *logos* og *intellegere* sine eldste språklige røtter i den indo-europeiske roten *leg*, som har gitt direkte opphav til mange europeiske ord som fortsatt brukes i dag. For eksempel ble *leg* på gammelengelsk til *laece*, i betydningen *fysiolog* og i Norge til *lege*. Og som det vil gå frem av denne oppgaven var det nettopp legene som endte opp med å bli de fremste målerne av den menneskelige *logos*. La oss nå se nærmere på intelligens*begrepet* og dets objekt.

Forståelser av selvet og intelligensbegrepets betydningshistorie

Det kan hevdes at man alltid har vært bevisst at mennesker innehar et selv med tanker,

---

²⁹ Min oversettelse av sitat fra Descartes' svar og kommentarer til *Discours de la méthode*, gjengitt i Descartes (1996), s 70.

³⁰ Her baserer jeg meg på Lewis (1995).

mentale kapasiteter og ferdigheter, som varierer fra person til person.³¹ I oldtidens Egypt mente man at tankens fysiske tilholdssted var i hjertet, mens dømmekraften enten lå i hodet eller i nyrene. Både Pythagoras og Platon mente imidlertid at alle mentale kapasiteter måtte ha tilholdssted i hodet, og videre fremover i intelligensens lokaliseringshistorie er det nå i all hovedsak hodet interessen dreier seg om.³²

Man kan mene at Platon innleder en tradisjon for å fremheve fornuften som intellektets viktigste egenskap.³³ Imidlertid er Platons fornuft ifølge Charles Taylor mer en evne til å skue de evige ideene, fremfor å være former for moderne logisk rasjonalitet. Intelligensbegrepet blir derfor hos Platon formelt sett et relasjonelt begrep, med en avdekkende fornuft, tett forbundet med den kosmiske fornuften, som del av en immateriell og udødelig sjel. Platons verdensbilde får derfor størst betydning for intelligensbegrepets *rammeverk* og i mindre grad dets innhold, da hans beskrivelser av menneskelige mentale kapasiteter mer ser ut til å basere seg på datidens allmenne oppfatninger enn på kosmologien.³⁴

Selvets relasjonelle aspekter kan også sies å opprettholdes hos Augustin, da de ulike sjelsdelene fra den rene sansning til den høyere ånden er i kontakt med hverandre, og selve sjelen på samme måte både er forbundet med den ytre verden og med Gud. Ifølge Taylor oppretter Augustin et skille mellom det indre og det ytre, og parallelt med dette kan man hevde at han også delvis skiller mellom det høyere og det lavere. Intelligensbetegnelsen, som i løpet av romertiden hadde gått fra *intellegere* til *intelligens*, får her sin funksjon, til bruk for å skille mellom grader av åndelig opphøydhed hos dyr, mennesker og Gud. Som hos Platon blir dermed også Augustins intelligensbegrep en form for åndelig fornuft som knytter intellektet til Gud.

Hvis man betrakter Platon og Augustin som representative, kan man derfor se på intelligensen i gresk og katolsk åndshistorie som relasjonell, da den hele tiden blir knyttet til

---

³¹ Begrepene *selvet* og *subjektet* vil bli brukt forholdsvis synonymt i dette kapitlet, mens *sjelen* skal forstås som en spesifisering, som den guddommelige delen av selvet/subjektet. Disse distinksjonene vil følgelig være mest aktuelle blant tenkere der sjelen ikke fyller hele det vi i dag oppfatter som selvet, slik som hos Descartes.

³² Gardner (1993), s. 14.

³³ Følgende beskrivelser av Platon, Augustin og Descartes vil i stor grad være basert på Taylor (1996).

³⁴ I *Theaetetus* sammenlignes for eksempel mentale evner med et stykke voks plassert i hjernen, der ulike egenskaper ved voks-stykket tilsvarer mentale ferdigheter.

noe annet enn seg selv.³⁵ Med René Descartes (1596–1650) kan man imidlertid hevde at den relasjonelle intelligensen forsvinner, til fordel for en løsrevet, tingliggjort intelligens.

Descartes skiller skarpt i sin ontologi mellom den materielle utstrakte substansen (*res extensa*) og den åndelige, tenkende substansen (*res cogitans*), og man kan hevde at hans objektiverende tilnærming innenfor et mekanistisk verdensbilde medfører en tingliggjøring og kvantifisering av materien. Et slikt mekanistisk og funksjonelt syn på verden og kroppen representerer ifølge Taylor en pervertering av Augustins skille mellom det indre og det ytre. De moralske kildene blir nå å finne *inne* i det kartesianske subjektet.³⁶

Tingliggjøringen av materien omfatter her – i hvert fall i sine *ytre fysiske rammer* – også sjelen. Platons og Augustins immaterielle, udødelige sjel blir følgelig redusert til en fysisk entitet, som Descartes lokaliserer til konglekjertelen.³⁷ Likevel anser Descartes konglekjertelens sjelelige *innhold* for å være immaterielt og udødelig, og her inntar fornuften hovedposisjonen, med intensjonaliteten som et underliggende prinsipp. Til forskjell fra hos tidligere kristne tenkere forsvinner dermed Descartes' Gud ut av sjelen. Gud forblir fjern og tilbaketrukket, mens sjelens *innhold* fortsetter å være immaterielt, udødelig og tilsvarende guddommeliggjort. Den opphøyde sjelens rasjonalitet må nå på egen hånd slåss mot onde krefter, slik som mot demonen som prøver å lure fornuften, samt den falske verden og kroppen, som kan tolkes som demonens skaperverk.³⁸ Som en motvekt mot demonen står Gud, men gudsbegrepet fungerer nærmest kun som en anonym garantist for rasjonell innsikt. Mekanikken kan her betraktes som en slags redningsplanke og sikkerhetsnett, da den

---

³⁵ I den middelalderske skolastikken blir intellektet forstått som sjelens høyere åndelige kognitive krefter, der intelligensen blir utøvelsen av disse. I tillegg blir også englene omtalt som *intelligenser*, mens Gud blir til den rene intelligens (se for eksempel Kenny (2002)). Senere, hos Michel Montaigne på 1500-tallet kan man finne eksempler på at intelligensens tidligere religiøse relasjoner ”oppover”, endres til å i stedet gå ”innover” i det menneskelige selvet. Montaigne kobler dermed intelligensbegrepet til sitt prosjekt om å kjenne sitt selv, slik at det å være intelligent betyr å kjenne sine styrker og svakheter (Sternberg (1990), s. 27), vite hva man vet og ikke minst, hva man ikke vet: ”... vi trenger alltid en viss grad av intelligens for å bli bevisste hva vi ikke vet” (min oversettelse av Montaigne (1994), s. 377). Imidlertid studerer Montaigne også det allmenne når han studerer seg selv, og bidrar på en positiv måte, til å sikre den moderne individualiteten, samtidig som sjelen fortsatt er knyttet til omverdenen (Taylor (1996), s. 182).

³⁶ Taylor (1996), s.143.

³⁷ Gardner (1993), s. 14.

³⁸ I *Sjelens pasjoner* presenterer imidlertid Descartes et mer holistisk syn på kropp og sjel, noe det imidlertid ikke blir anledning til å gå nærmere inn på i denne oppgaven.

mekaniske forutsigbarheten gjør det mulig for fornuften å objektivere den onde materien.³⁹ Så selv om selvet består av sanser og underforstått også av følelser, blir disse ifølge Taylor kun til (nødvendige) sekundære kvaliteter, som er underlagt fornuftens instrumentelle kontroll. Denne differensieringen – av Toulmin beskrevet som en del av Cosmopolis; visjonen om at menneskelig natur og samfunn kan plasseres i eksakte rasjonelle kategorier⁴⁰ – fører så ifølge Taylor til at selvet fjernes fra det moralske rammeverket det skulle orientere seg ut ifra. Man kan følgelig hevde at selvets tidligere mottakende relasjoner oppover til Gud, nedover til kroppen og utover til verden i sin funksjon blir brutt, med andre ord, subjektet blir skilt fra objektet.

Intelligensbegrepet, forstått som menneskelige mentale kapasiteter, kan hos Descartes betraktes som den logisk-rasjonelle delen av fornuften, godt hjulpet av en aktiv vilje til å bearbeide og forstå verden. Og siden intelligensen er en del av det immaterielle og guddommelige sjelsinnholdet, forhindrer dette at hans mekaniserte syn på kroppen også inkluderer intelligensen. Mens alle andre deler av den menneskelige organismen må underkaste seg mekanikkens prinsipper om bevegelse og konstante krefter, står altså sjelens innhold i en særstilling, siden den er uten fysisk utstrekning.

Imidlertid, selv om Descartes ikke er en ren materialist, da hans fornuftige sjel er immateriell, hadde han nå foretatt en gjennomkvantifiserende tilnærming helt inn til sjelens grenser. Og man kan derfor hevde at han gir de rene materialistene på 1700-tallet muligheten til å fjerne hele sjelen og alt åndelig overhodet. Dette skjer for eksempel hos Julien Offray de La Mettrie i *L'Homme Machine* fra 1747, der all tenkning blir et resultat av materie i bevegelse.⁴¹ Den store endringen med Descartes' intelligensbegrep er derfor at han legger forholdene til rette for en isolert, selvstendig og relasjonsløs intelligens, som senere kunne bli studert kvantitativt.

Intelligensen hos Augustin var, som vi har sett, i tett kontakt med Gud, noe som kunne ha gjort intelligensmålinger langt mer tabubelagt. Når Gud så forsvinner ut av hodet, trenger

---

³⁹ Innenfor dette perspektivet kan også Descartes' metodiske system forstås. Her blir hans Cogito-gudsbevis til en innledende bekreftelse av rasjonalitetens pålitelighet, mens metoden for systematisk tvil, deduksjoner og kvantifiserende oppdeling av problemstillinger, blir fornuftens verktøy for navigasjon og bearbeiding av verden.

⁴⁰ Toulmin (1990), s. 230.

⁴¹ Dette innebærer ikke nødvendigvis at 1700-tallets opplysningsfilosofier generelt stod for en radikaliserings av Descartes materialisme – men at enkelte av de mest ekstreme materialistene, slik som La Mettrie, bidro til en ytterligere tingliggjøring og mekanisering av det kartianske selvet.

ikke veien være lang før det regnende selvet kan beregne seg selv. Og etter Descartes, via materialister som de La Mettrie og positivister som Comte, kan man hevde at det nettopp er dette som skjer, anført av Francis Galton på 1800-tallet. Gud har nå for mange blitt enda fjernere og ofte gjort irrelevant i vitenskapelige studier. Sjelen har mistet fortryllesen og nærmest forsvunnet, mens fornuften, selvhevdelsen og troen på vitenskapen har reokkupert dens posisjon. Materien fortøner seg derfor ikke lenger truende og uforutsigbar, men derimot som en kvantifiserbar masse, klar for menneskelig bearbeiding. Man kan på denne bakgrunn hevde at Descartes innleder en tradisjon der begrepet om sjelen forsvinner, og at intelligensbegrepet i flere tilfeller overtar dets posisjon.

Dog er ofte ikke betegnelsen *intelligens* blant de foretrukne – i stedet brukes *mind*, *talent*, *character* og *mental/psychic abilities*. Uansett betegnelsesbruk kan man i tråd med Raymond Fancher hevde at det moderne begrepet om den menneskelige målbare intelligens nå på 1800-tallet er under utforming.⁴²

Francis Galton og det moderne intelligensbegrepet

Ifølge Fancher blir det moderne intelligensbegrepet for første gang formulert av Francis Galton⁴³ (1822–1911) i artikkelen *Hereditary Talent on Character* fra 1865, der han beskriver en generell intelligens,⁴⁴ og fra 1884 satt ut i praksis da han opprettet et eget laboratorium der intelligens ble beregnet ut ifra målinger av blant annet hode, kropp og reaksjonstid. Galton kan sies å være det moderne intelligensbegrepets grunnlegger, hovedsakelig fordi han innleder en ny tradisjon i synet på intelligens, fritt for religiøse forbindelser. Man kan hevde at betydelige elementer fra Galtons intelligensbegrep har fått stå uforandret frem til vår tid. Dette betyr imidlertid ikke at Galton også grunnla de moderne prinsippene for *hvordan* intelligensen skulle måles; dette ble først gjort med Binet–Simons intelligensmålinger.

Galtons intelligensbegrep bør settes i sammenheng med hans politiske prosjekter, der hovedagendaene var: å påvise intelligensens arvelighetsgrad, å bevise at en befolknings intelligens fordeler seg på en normalfordelingskurve, å vise hvordan hans *mental tests* kunne avdekke hvem som hadde høyere og lavere intelligens, samt å bruke funnene fra de mentale testene i tråd med en eugenisk ideologi. Galton grunnla eugenikkbevegelsen, og hadde helt fra ung alder vært overbevist om at mentale ferdigheter var medfødte. Etter Darwins *Artenes*

---

⁴² Fancher (1985), s. 36.

⁴³ Den følgende redegjørelsen av Galton vil i stor grad være basert på Fancher (1985) og Gould (1996).

⁴⁴ Galton (1865), s. 158.

oppriinnelse fikk han også ideen om at de var arvelige. Og når egenskaper gikk i arv, kunne de manipuleres til eugeniske formål. Det var imidlertid et problem for Galtons eugeniske program at genialiteter som regel først viste seg offentlig når geniene var blitt middelaldrende. Løsningen for å oppspore de geniale mens de ennå var i avlsdyktig alder, eller helst før, var derfor å lage tester slik at de kunne sorteres ut på et tidligst mulig stadium.⁴⁵ Som det vil gå frem av oppgavens del 2 var intelligensmålingene i mellomkrigstiden sterkt knyttet til ulike rasehygieniske prosjekter, med opphav i Galtons eugenikk. Man kan i den forbindelse også hevde at det i en kvantitativ mentalitet overført til mennesker ligger innebygd visse tendenser i forhold til menneskesyn.

Selv om Galtons politiske agendaer i stor grad overskygger begrepsmessig dybde, kan man ut ifra artiklene *Hereditary Talent on Character* og *Hereditary Genius* trekke frem et sett med *rammer* rundt hans intelligensbegrep. Disse rammene kan betraktes som et resultat av fem idéhistoriske påvirkningskilder: 1) påvirkninger fra Darwin, med fokus på medfødtet og arv, samt oppfatningen om at den naturlige utvelgelse ikke lenger fungerte i praksis i det moderne samfunnet og måtte hjelpes av en eugenisk elite; 2) påvirkninger fra den kvantitative tradisjonens ideer og praksis, med fokus på at absolutt alt er kvantifiserbart; 3) påvirkninger fra sekularisert kartesiansk tankegods om at også det løsrevne selvet lar seg måle; 4) påvirkninger fra materialistiske og positivistiske tradisjoners reduserende og endimensjonale syn på det løsrevne selvet; og 5) påvirkninger fra fremveksten av statistikken som fremstillingsverktøy.

Disse påvirkningskildene smelter sammen hos Galton til en ny forståelse av rammeverket for intelligensbegrepet, der intelligensen blir: 1) medfødt, arvelig, uavhengig av læring og ferdighetstrening, og følgelig uforandret livet igjennom; 2) nøyaktig kvantifiserbar; 3) isolert og selvstendig; 4) oppsummerbar i et enkelt tall; og 5) statistisk fremstillbar og fordelt i en befolkning i tråd med normalfordelingskurven. I tillegg ligger det hos Galton underforstått at intelligens er et hovedbegrep for samlede menneskelige mentale kapasiteter, at den på eugenisk vis kan si noe om en persons verdi og plassering i samfunnet, og at den best kan måles under spesielle vitenskapelig definerte forhold.

I denne forbindelse kan man oppsummere det moderne intelligensbegrepets kartesianske påvirkningskilder i fem hovedpunkter: 1) Descartes' kvantifiserende tilnærming bidrar til å forsterke tradisjonen for måling av materien; 2) det mekanistiske synet på kroppen bidrar til å styrke tradisjonen for kvantifisering av rent kroppslige funksjoner; 3) Descartes

---

⁴⁵ Fanher (1985), s. 35.

løsrevne selv i et teistisk verdensbilde bidrar i sin sekulariserte form til at også selvet lar seg måle; 4) fokuset på fornuften bidrar med tiden til at det er rasjonaliteten og logikken som innehar de sentrale posisjonene i det løsrevne selvet; og 5) Descartes' metode for dedusering fra enkle kvantitative grunnfenomener bidrar til å forme et endimensjonalt, oppsummerende og reduserende syn på intelligensen.

Selv om Galtons rammeverk for intelligensbegrepet blir forholdsvis eksplisitt formulert, er han mindre presis i beskrivelser av hva som er *intelligensens innhold* – hva var det man egentlig målte? I *Hereditary Genius* blir ikke intelligensen sett på som bestående av spesifikke evner og ferdigheter, men kun som en underliggende faktor av mental energi og sansevarhet. Denne energien påvirker nærmest kausalt kvaliteten på alle menneskelige evner, med høy grad av korrelasjon i ferdighetsnivå mellom de ulike evnene.⁴⁶ Var man svært intelligent, var man følgelig svært dyktig i alt. Som vi har sett hentet det førmoderne metafysiske ladete intelligensbegrepet næring fra den guddommelige energien. Galtons intelligensbegrep kan på sin side hevdes å representere den moderne verdens nytolkning av intelligensens underliggende krefter – fritt for religiøse forbindelser, men fortsatt med en forestilling om energimengde som en grunnleggende bestanddel.

Galton overtar derfor ikke Descartes fokus på fornuften, og vektlegger verken rasjonalitet, logiske evner eller matematiske ferdigheter i sine intelligensmålinger. I hvert fall ikke direkte. Derimot forsøker han å måle helt andre egenskaper som i dag ikke er spesielt synonymt med intelligensbegrepet, slik som reaksjonstid, fysisk energi, kroppslige mål og grader av sansemessige kvaliteter slik som luktesans, syn og hørsel.⁴⁷ Dette betyr imidlertid ikke at Galton betraktet slike sansemessige kvaliteter som intelligensens mest essensielle egenskaper. Siden han trodde at intelligens var en spesiell underliggende ”psykofysisk” energi-faktor som påvirket hjernen og nervesystemet og følgelig også alle fysiske og psykiske evner, så bestod dermed ikke intelligensen av spesifikke evner og ferdigheter overhodet. De sansemessige og fysiske testene ble kun valgt ut fordi han så på dem som de enkleste metodene for å avdekke graden av den underliggende intelligens-faktoren.

Galton stod for en biologisk dreining av Locke i oppfatningen om at *medfødte, arvelige* sanser er utgangspunktet for dannelsen av ideer, og mente at høyt utviklede ideer derfor var tegn på høy intelligens. Og siden ideene hadde opphav i sansene, var det grader av

---

⁴⁶ Sternberg (1990), s. 70.

⁴⁷ Fancher (1985), s. 36.

sansevarhet som best kunne avdekke den underliggende intelligensen. Dette hevder han fremgår tydelig blant de minst intelligente: ”The discriminative facility of idiots is curiously low; they hardly distinguish between heat and cold ...”⁴⁸ Forestillingen om kausal forbindelse mellom sanser og intelligens skulle for øvrig spille en rolle til langt ut på 1900-tallet. I år 1920 kan man for eksempel lese i *Sundhetsbladet* at:

Er et Menneske fuldstændig Idiot vil det ogsaa vise sig at hans forskjellige Sanser er meget svakt utviklet... [vi vet] at det normale Øie ikke taaler det meget sterke lys [...] det kan derimot den fuldstændige Idiot godt, han stirrer like ind i Sollyset uten at blunke.⁴⁹

For Galton bestod selvet av medfødte og arvelige sanser, energimengder, ferdigheter og personlighetstrekk,⁵⁰ der ferdighetene ble styrt av den underliggende generelle intelligensen. Tidligere hadde man i større grad i tradisjonen fra John Locke og Jean Baptiste Lamarck betraktet utviklingen av sansene i relasjon til omgivelsene. Her ble sansene både naturhistorisk og innenfor et livsperspektiv sett på som fysiske produkter av organismens respons på det ytre livsmiljøet. Sjelen og tenkningen ble i denne konteksten sett på som hjernens fysiologiske respons på sanseinntrykkene. Å betrakte sjelen mekanistisk var altså ikke noe nytt; det nye med Galton var at han snudde de mekanistiske forbindelsene på hodet, med den underliggende intelligensen som en førsteinstans, som del av et sanseapparat som fysiologisk sett ikke lot seg påvirke av sine inntrykk. Dette fokuset på arv, medfødtet og en generell styrende intelligens innebar et historisk vannskille for intelligensbegrepet. Og innenfor den klassiske kultur/natur-dikotomien var Galton blant de første som argumenterte utelukkende fra et natur-ståsted.

Man kan hevde at intelligensen for Galton dermed ble innadvendt, innesluttet og stabil, og følgelig et perfekt objekt for målinger. Og siden verken sansene eller den mentale energien lot seg påvirke av kulturen, kunne samfunnsmessig eugenisk planlegging basert på befolkningens intelligens (og trolig også personlighet), foregå innenfor et livsperspektiv, i trygg visshet om at alle ville holde seg innenfor sin intelligens-kategori livet igjennom.

---

⁴⁸ Galton sitert i Sternberg (1990), s. 70.

⁴⁹ Ottosen (1920b), s. 265.

⁵⁰ For Galton opererte imidlertid personlighetstrekkene på egen hånd, slik at ”suksess i livet” ikke var avhengig av intelligens alene. Det var derfor viktig for Galton å også kunne identifisere så mange personlighetstrekk som mulig for at også disse kunne måles, noe han gjør i *Inquiries into Human Faculty and its Development*. (Se Galton (1883), s. 33–47).

Det kommer ikke klart frem i Galtons verker hvorvidt intelligensen virkelig kan betraktes som en absolutt fysisk, selvstendig enhet. Den første eksplisitte formuleringen av intelligens som en egen enhet – eller rett og slett som en *ting* – finner man i Charles Spearman's *General Intelligence Objectively Measured and Determined*, publisert i 1904, året før Binet–Simons intelligenstester.⁵¹

Dette siste ledd i Ogdens trekant, *tingliggjøringen* av intelligensen kan også kalles *reifikasjon*, i betydning troen på at et hvert abstrakt konsept kan spores tilbake til en konkret fysisk entitet. Og man kan hevde at alle de nødvendige aspektene ved intelligensbegrepet nå var på plass for både å begrunne at intelligensen kunne måles, forklare hva man målte og forsvare hvorfor den burde måles. Det eneste som manglet var å vise *hvordan* man best kunne måle den, noe som vil bli beskrevet nærmere i neste kapittel.

---

⁵¹ Gould (1996), s. 291. Mer om Spearman i neste kapittel.

Kapittel 4   Hva har du i hodet?

– intelligensmålemetodenes historiske bakgrunn

*Her maales livet.*⁵²

Jeg har i de to foregående kapitlene forsøkt å vise hvordan det kvantitative epokeskiftet skapte en målende tilnærming og hvordan skifter i forståelser av selvet lot det menneskelige subjektet bli løsrevet og tingliggjort. Man kan hevde at disse skiftene bidro til praksiser for måling av menneskelige mentale kapasiteter, som store deler av tiden var koblet til rasehygien. Jeg vil i dette kapitlet beskrive de mest sentrale målepraksisene i tiden frem mot Johan Lofthus' IQ-tester, samt vise hvordan disse både er formet av en kvantitativ mentalitet og av rasehygienisk tankegods.

Kartlegging av kroppen

På 1200-tallet begynner man i større grad innenfor teologien å diskutere den menneskelige kroppen, noe som medfører at Jesu legeme og kroppsdelene, samt kroppslige fenomener generelt får økt betydning.⁵³ Rundt år 1315 skjedde den første offentlige disseksjonen av et menneske i Vesten, og fra midten av 1500-tallet begynner den store medisinske utforskningen av kroppens indre og ytre. De ulike organene blir grundig beskrevet og kartlagt, og etter hvert også deres funksjon og sammenhengene de var en del av. I 1664 blir hjernens anatomi kartlagt av Thomas Wilkis i verket *Cerebre anatome*. Den mekanistiske naturoppfatningen gjorde seg sterkt gjeldende innenfor medisinen fra 1600-tallet av, for eksempel ved Descartes, som forklarte kroppens ulike funksjoner med kroppspartiklernes bevegelse, form og størrelse. Et annet mekanistisk talerør var Giovanni Alfonso Dorelli, som viste at muskler rørte seg ved at det ble pumpet væske inn i dem – ikke på grunn av livsånden, slik man tidligere hadde hevdet.⁵⁴ Under *den fysiske antropologien* blir også menneskets hode – dets form, innhold og sammenheng med åndsevner – forsøkt kartlagt og vitenskapeliggjort. Den fysiske antropologien har, som studiet av menneskets bygning, særtrekk og forskjeller, røtter tilbake til 1600-tallet, blant annet i den tyske legen Johann Elsholz' *Anthropometria* fra 1663.⁵⁵

---

⁵² Jon Alfred Mjøens omtale av Binet–Simons intelligensmålinger i Mjøen (1914a), s. 33.

⁵³ Følgende avsnitt baserer seg hovedsakelig på Nilsson og Peterson (1998) og Dahl (2002).

⁵⁴ Nilsson og Peterson (1998), s. 106.

⁵⁵ Dahl (2002), s. 333.

Utover 1700-tallet blir vitensområdet videre formalisert og systematisert av blant annet Camper, Cuvier og Blumenbach, som av mange regnes som fagets grunnleggere. I løpet av 1800-tallet oppstod det en vrimmel av ulike teorier og underområder⁵⁶ slik som *frenologi* og *fysiognomikk*, som kan anses som IQ-testenes viktigste forløpere.

Frenologiens fremvekst

Frenologi kan beskrives som læren om hvordan man bestemmer et menneskes karakter og mentale kapasiteter etter dets hode-/kraniestørrelse og -form, og har vitenskapelige røtter i blant annet kranimetrien, som utover 1700-tallet utviklet seg til vitensområdet for måling av menneskelige kranier.⁵⁷

Med fysiologen og anatomen Franz Joseph Gall (1757–1828) kobles den kranimetrisk tilnærmingen opp imot påvisningen av mentale enheter inne i kraniet. Med dette var frenologien etablert som fagområde. Gall trodde at hodeformen relativt nøyaktig avspeilte formen og størrelsen på hjernen, og at distinkte egenskaper hadde sin spesifikke plass i hjernebarken. Her var han blant de første til å hevde at ulike deler av hjernen har ulike funksjoner.⁵⁸ Videre mente Gall å finne en sammenheng mellom mentale og moralske egenskaper og størrelsen på den korresponderende fysiske mentale enheten. Gall identifiserte her 27 selvstendige områder i hjernen som skulle representere universelle og moralske entiteter. I sin praksis foretok Gall målinger, dels ved måling av ytre hodeform på levende mennesker, dels ved dissekering av hjernen til de døde. Målingene av ytre hodeform ble gjennomført ved å legge håndflatene over hodet for å kjenne etter ujevnheter, og som støtteredskaper brukte han blant annet målebånd og vinkler. Et annet sentralt element ved Galls praksis var utviklingen av metoder for hvordan hjerner best kunne dissekeres.

Galls frenologi representerer mer skjønnsmessig angivelse av karaktertrekk enn ren kvantifisering av mentale kapasiteter. Likevel kan man betrakte Gall som en relevant forløper for IQ-testing i den forstand at han stod for en tingliggjøring av mentale evner, som man kan hevde bidro til at intelligensen senere kunne bli forstått som målbar. Man kan derfor hevde at

---

⁵⁶ Det er imidlertid flytende skiller mellom både selve begrepet (fysisk) antropologi og de ulike underordnede fagområdene, og i tillegg ulike nasjonale tradisjoner for hvilket fagfelt virksomheten tilhørte.

⁵⁷ Mens kranologi (også kalt kranioskopi) er læren om (menneskets) kranier generelt, er kranimetri læren om *måling* av kranier.

⁵⁸ På bakgrunn av denne soneinndelingen av hjernen hevdet Gall at det eksisterte former for hukommelse og sansning *for hver enkelt* av de mentale enhetene i hjernen (Gardner (1993), s. 13).

etter at det idémessige grunnlaget om menneskelig bevissthet som en fysiologisk mekanisme lokalisert i hjernen ble lagt av Descartes, så var Gall den første som koblet dette tankegodset opp i mot fysiske undersøkelser av hodet og konkrete påvisninger av mentale egenskaper.

I Norge var det imidlertid liten interesse for rene frenologiske studier. I stedet for kartlegging av individets mentale ferdigheter, rettet de norske antropologene på slutten av 1800-tallet seg mer mot rasevitenskapene, med fokus på nasjonal og regional klassifisering, opphavshistorier og degenerasjonsteorier. I Norge, og i det meste av verden for øvrig, mistet frenologien i sine "rene former" mye av sin anerkjennelse mot slutten av 1800-tallet. Likevel oppnådde fagområdet stor innflytelse innenfor deler av medisinen, og det vrirlet av frenologiske varianter innenfor populærvitenskapen gjennom hele 1800- og langt ut på 1900-tallet. I tillegg beholdt den frenologiske arven en vedvarende innflytelse på intelligensmålingene ved at man satte måleresultatene i forbindelse med måleobjektets kranieform og ansiktsbygning. For eksempel kan man i 1920 lese i *Sundhetsbladet* at:

Mennesker som er intelligente og begavet, vil man som oftest hos dem straks legge Merke til deres smukt utviklede Ansiktsbygning, den høie velutviklede Pande [...] Man finder ofte hos høist intelligente Mennesker sterkt utviklede sanser, som er meget ømfindtlige for den mindste Paavirkning, en fin sterk utviklet Smag for alt hva der er skjønt og smukt, en Avsky for alt hva der er lavt og taktløst.⁵⁹

Paul Broca og den moderne kraniologien

Selv om frenologien aldri oppnådde full vitenskapelig anerkjennelse, skapte den en varig interesse for måling av menneskets hode. På siste halvdel av 1800-tallet ble man imidlertid mer opptatt av hodets og hjernens størrelse, form og vekt. Samtidig blomstret elementer fra fysiognomikken opp, med fokus på blant annet ansiktstrekk og hudfarge, knyttet til klassifiseringsteorier rundt rase, arv, kjønn, alder og klasse, fortalt som opphavs-, utviklings- eller forfallshistorier.

Sentralt blant disse variantene stod teoriene til den franske kraniologen og hjerneanatomen Pierre-Paul Broca (1824–1880), som med sine studier videreførte Galls ideer om at hjernen var et organ med lokaliserbare sentra for dens ulike funksjoner.⁶⁰ Man regner

---

⁵⁹ Ottosen (1920a), s. 253.

⁶⁰ Denne redegjørelsen av Broca er hovedsakelig basert på Gudmundson (2002), Kyllingstad (2004) og Gould (1996).

også Broca som grunnleggeren av både den moderne kraniologien og hjerneanatomien.⁶¹

Broca var banebrytende på det lokaliserende feltet (kraniologien) med påvisningen av talesenteret og sammenhengen mellom spesifikke hjernefunksjoner og plassering i hjernen. På det kvantifiserende feltet (kraniometrien) orienterte han seg imidlertid mer tradisjonelt, med fokus på måleenhetene vekt og størrelse. På 1860-tallet kom han frem til at *hjernestørrelsen* måtte være det mest korrekte målet for mentale kapasiteter. Her ga hjernens vekt informasjon om både mental kapasitet og dens forhold til alder, kjønn og rase: ”Generelt er hjernen større hos middelaldrende enn hos eldre mennesker, hos menn større enn hos kvinner, hos talentfulle større enn hos middelmådige, hos overlegne større enn hos underlegne raser.”⁶² Senere måtte han revidere sine teorier, da han fant ut at flere folkeslag, blant annet mongolske raser, ofte hadde høyere hjernevekt enn europeere. Han garderte da sin teori ved å hevde at lav hjernevekt alltid var et tegn på lav intelligens, mens høy hjernevekt ikke nødvendigvis var et tegn på høy intelligens.

I Norden oppnådde verken frenologien eller hjerneanatomien noen innflytelse av betydning på midten av 1800-tallet. I stedet rettet den nordiske tradisjonen seg mot en generell kraniologisk tilnærming,⁶³ som ofte inviterte til direkte politiske konsekvenser. En sentral person i denne tidlige fysiske antropologien i Norden var svensken Anders Retzius, som på 1840-tallet utviklet *kefalindeksen*. Dette klassifiseringssystemet var en kvantitativ beskrivelse av forholdet mellom hodeskallens lengde, målt fra pannen til bakhodet og skallens bredde, målt der skallen var bredest. Kefalindeksen fortalte dermed om skallens bredde i prosent av lengden, og ble brukt til å dele menneskeslekten inn i to grupper, der de med avlang skalle fikk betegnelsen *dolicokefal* og kortskallede fikk betegnelsen *brachykefal*.⁶⁴

---

⁶¹ Som vi har sett, skjedde det med Descartes en mekanisert og avmystifiserende vending innover i mennesket på det mentale plan. Man kan hevde at en tilsvarende anatomisk vending innover i menneskehodet skjer med Broca, da han både forkastet fysiognomikkens fokus på ansiktsuttrykk og frenologiens tro på at hjerneformen kunne avspeiles i bulker i kraniet. I stedet søkte han videre innover til selve hjernens størrelse og form, som vitenskilde til menneskelige mentale kapasiteter.

⁶² Min oversettelse fra Broca, sitert i Gould (1996), s. 115.

⁶³ I tillegg spilte også varianter av fysiognomikken en viss rolle, spesielt innenfor det populærkulturelle feltet: ”For denne manns idealistiske og optimistiske hodevinkel ble ophevet av den uhyre virksomhetstrang som stod å lese på hans hjerneskalle med den høye panne og kraftige kinnben” (Forfatteren Øvre Richter Frischs beskrivelse av Jonas Fjeld, sitert i Alnæs (1999), s. 35).

⁶⁴ Kyllingstad (2004), s. 21.

Retzius' arbeider fikk stor betydning i Norge, der den fysiske antropologiske debatten på siste halvdel av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet i stor grad handlet om kortskaller og langskaller, og om ulike egenskaper og geografiske fordeling man tilla de to skalletypene. Sentrale navn var her blant annet Moltke Moe, Carl Oscar Eugen Arbo, Andreas Hansen, Halvdan Bryn og Ernst Sars.⁶⁵

Tradisjonen fra Retzius skulle få innflytelse helt frem til andre verdenskrig,⁶⁶ og kan betraktes både som en bakgrunn for norske intelligensmålinger og som en selvstendig tradisjon.⁶⁷ Den mest relevante bakgrunnen for intelligensmålinger er her at Retzius kvantitative kranie­målinger innleder og skaper aksept i Norge for kranie­målinger som vitenskapelig område, som senere med Lombrosos fysiognomikk og Brocas frenologi kunne kobles direkte mot mentale kapasiteter. Videre utgjør Retzius' teorier en forløper for rasehygienebevegelsen i Norge, der IQ-testene etter hvert skulle spille en stor rolle. Generelt kan denne tidlige fysiske antropologien betraktes som en indikasjon på den vedvarende utbredelsen av en kvantitativ praksis, på vei til også å rette seg mot målinger av menneskets indre intellektuelle essens.

Fysiognomikkens fremvekst

Fysiognomikken kan defineres som læren om hvordan man bestemmer et menneskes karakter etter dets fysiognomi og utseende,⁶⁸ og plasserer seg dermed innenfor en klassisk indre/ytre-kontekst.⁶⁹

Den moderne grunnleggingen av fysiognomikken som vitenskap tilskrives den sveitsiske teologen Johan Kaspar Lavater (1741–1801) og hans *Fysiognomiske fragmenter*,

---

⁶⁵ Her baserer jeg meg på Kyllingstad (2004), Nielsen, Monsen og Tennøe (2000) og Dahl (2002).

⁶⁶ Det kan nevnes at det i en notis i *Ugeskrift for læger* i 1934 fremmes sterk kritikk av Hitlers proklamasjon av den germanske rases renhet. Dog fremmes kritikken helt og holdent innenfor et brachykefal/dolicokefal-perspektiv (*Ugeskrift for læger* (1934), s. 418).

⁶⁷ For eksempel ble på 1920-tallet både skallebeskrivelser og intelligensmålinger brukt til å skille ut åndssvake i skolen. Lege ved Kristianias særskoler, Christian Döderlein skriver at "Hyppig er særlig rakitskallen, av og til hydrocefalisk (etter vattersot i hodet). Asymetriske skaller, skraaskaller eller i diagonalen sammenpressede store, høie skaller ser man relativt ofte, mikrocefaler – i alle diametre smaa – av og til" (Döderlein (1920), s. 185).

⁶⁸ Torkelsen (1996), s. 1.

⁶⁹ Fysiognomikk er derfor også omtalt som karakterologi. Det finnes dog ikke klare skiller mellom disse begrepene, og karakterologi har også blitt beskrevet som en samlebetegnelse for studier innen både fysiognomikk og frenologi.

som ble utgitt mellom 1775 og 1778. I dette verket beskriver Lavater menneskelige ansiktstrekk ved hjelp av hundrevis av illustrasjoner, som så settes i forbindelse med bestemte mentale egenskaper og personlighetstrekk.

Fra begynnelsen av 1800-tallet mister fysiognomikken mye av sin vitenskapelige posisjon til fordel for frenologien, da interessen dreies fra fokus på ansiktstrekk til studier av hodeform. Imidlertid, etter Darwin blomstrer fysiognomikken opp igjen, nå i form av det nye vitensområdet *kriminalantropologi*. Denne læren ble utviklet av italieneren Cesare Lombroso i verket *Det kriminelle menneske* fra 1876, der han setter fysiognomikkens studieområder inn i et evolusjonært perspektiv, med fokus på kriminell atferd.⁷⁰

Man hadde lenge innenfor medisinen merket seg fenomenet *atavisme*, for eksempel ved at et ansiktstrekk eller sykdom hos en forfader kunne gjenopptre hos senere generasjoner. Etter *Artenes opprinnelse* ble atavisme-teorien satt inn i en evolusjonær kontekst om at arvelige betingete egenskaper kunne hoppe over slektsledd og plutselig opptre igjen, forstått som at organismen gikk tilbake til et tidligere evolusjonært utviklingstrinn.

Mot denne bakgrunnen fremmer Lombroso teorien om at kriminelle er evolusjonære ”avhoppere” med for mange gjenoppredende barbariske arvestoffer fra forhistoriske mennesker. Med inspirasjon fra fysiognomikken påstår Lombroso videre at man kan skille ut et betydelig antall variabler fra forbryternes fjes som kan identifisere hvem som er eller kommer til å bli kriminell: ”... the enormous jaws, high cheek bones, prominent superciliary arches, solitary lines in the palms, extreme size of the orbits, handle-shaped ears found in criminals, savages and apes...”⁷¹

Lombroso var slett ikke alene om å sette mentale egenskaper inn i en evolusjonær sammenheng. Etter Darwin oppstod det en hel mengde degenerasjonsteorier med ulike undergrener, der mange hadde sitt utgangspunkt i den franske psykiateren Benoit Auguste Morels *Traité de dégénérescences* fra 1857. Lombroso fikk stor innflytelse, også i Norge, til langt ut på 1900-tallet, og det ble avholdt kriminalantropologiske konferanser helt frem til første verdenskrig. Her kan man her hevde at Lombrosos teorier om kriminalitetens arvelighet skulle spille en betydelig rolle innen norsk rasehygiene. For eksempel skriver Jon Alfred Mjøen i 1914 at:

---

⁷⁰ Denne redegjørelsen av Lombroso vil hovedsakelig være basert på Gould (1996) og Simonsen (2000). Lombrosos kriminalantropologi regnes for øvrig blant enkelte som tilhørende frenologien, men plasseres her som fysiognomikk, grunnet hovedfokuset på ansiktstrekk fremfor kranieform.

⁷¹ Lombroso sitert i Gould (1996), s. 153.

Vi er ikke herrer i vort eget hus, det er de døde som hersker. Deres drifter stempler os, deres sygdomme følger os, for deres orgier maa vi lide. Hvad hjælper os de summer, som betales til forbedringsanstalter og drankerasyler? Hva hjælper det os, at man lærer kadavrene at gaa? Det er andre midler, som nu maa komme til anvendelse, og til disse midler hører en utskillen eller segregation av de elendigste raceelementer, som ved det nuværende samfundssystem eller rettere mangel paa system ved panmiksi sænker nationens hele aandelige og legemlige niveau.⁷²

De moderne intelligensmålepraksisene

Med sine banebrytende intelligens tester fra 1905, regnes Alfred Binet (1858–1911) og Theodore Simon (1873–1961) som grunnleggerne av de moderne praksisene for intelligensmåling. Metodene deres har i grove trekk stått uforandret frem til vår tid. Jeg skal nå kort beskrive de moderne intelligensmålingenes historie i tiårene før Binet–Simon, før jeg så går nærmere inn på deres målinger.⁷³ Deretter vil jeg kort redegjøre for de mest sentrale praksisene rundt intelligensmåling i tiden etter Binet–Simon, frem mot mellomkrigstidens Norge.

Francis Galton introduserte altså den moderne ideen om menneskets intelligens, og setter i 1884 teoriene ut i praksis med sine laboratoriemålinger. Utover 1880-tallet forsøkte amerikaneren James McKeen Cattell (1860–1944) å følge opp Galtons resultater, og etablerte for en periode et antropometrisk laboratorium ved Universitetet i Cambridge. Her gjennomførte han omfattende tester basert på Galtons lære. I 1890 beskriver Cattell et sett med 10 mentale tester som til sammen skulle indikere den generelle intelligensen.⁷⁴ Utover 1890-tallet økte interessen for de mentale testene, og et mylder av ulike varianter vokste frem. I Norge ble de første målingene i denne tradisjonen gjennomført så tidlig som i årene 1894–1896 av bergenserens Carl August Looft (1863–1943), i den store undersøkelsen av det han kalte psykiske utviklingsmangler av elever i åndssvakeskoler og særskoler. Looft – som for øvrig regnes som en av grunnleggerne av norsk pediatri – var inspirert av Galton og Cattell,

---

⁷² Mjøen (1914b), s. 995.

⁷³ Denne redegjørelsen av de moderne intelligensmålepraksisene vil i hovedsak være basert på Fancher (1985), Gould (1996), Simonsen (2000) og Sternberg (1990).

⁷⁴ Testene bestod blant annet av målinger av smerteterskel, fordi følsomhet for smerte burde ha sammenheng med intelligensen; måling av håndstyrke ved sammenklemming av hånden rundt et dynamometer, fordi dette krevde stor mental energi; og testing av evne til hurtig fargegjenkjenning, fordi jo større sansevarhet kombinert med reaksjonstid, jo høyere intelligens (Fancher (1985), s. 46–47).

men utarbeidet likevel testene på egen hånd, med et innhold som kan betraktes som en ekletisk oppsummering av tidens mange retninger innen intelligensmåling. Hans selvlagde intelligenstester bestod av prøver av leseferdigheter, kunnskaper i regning og bibelhistorie, barnas ”gemyt og sind, følelsesliv, moralske følelser, spesielle tilbøyeligheter”,⁷⁵ komplettert med kraniemålinger, registrering av legemlige degenerasjonstegn, samt sosiale og familiære forhold. Til sammen skulle dette gi forklaringer på psykiske utviklingsmangler hos barn.⁷⁶

Det var imidlertid på området for statistisk fremstilling og tolkning av måleresultatene at de viktigste nyskapningene skjedde på 1890-tallet. Francis Galton hadde blant annet utviklet korrelasjonskoeffisienten, som et statistisk mål for sammenheng mellom en mengde målinger av to variabler; der for eksempel målinger av veksten i et barns armer og føtter i et angitt tidsrom vil vise en *positiv korrelasjon*, da både armene og føttene har vokst seg større. Tilsvarende vil målinger av et barns armer og tenner vise en *negativ korrelasjon*, siden (de utvokste) tennene i motsetning til armene ikke vil ha vokst i løpet av måleperioden.⁷⁷

Innenfor teori og praksis rundt måling av statistiske sammenhenger mellom variabler, ble Galtons korrelasjonskoeffisient i 1901 videreført av Karl Pearson, som utviklet metoder som også beregnet korrelasjonen mellom et utall variabler. Galtons todimensjonale korrelasjonskoeffisient var dermed blitt flerdimensjonal, og ble av Pearson kalt *faktoranalyse*. I likhet med Galton, knyttet Pearson korrelasjonskoeffisienten (som i dag også kalles *Pearson's r*) og faktoranalysen til måling av menneskelige kvaliteter.⁷⁸ Det samme gjorde også engelskmannen Charles Spearman (1863–1945), som undersøkte resultatene fra ulike mentale tester i forhold til hverandre, og utarbeidet korrelasjonskoeffisienter som sammenlignet resultatene testene imellom. Siden testene han tok utgangspunkt i ofte var svært forskjellige, burde de ifølge Spearman også måle forskjellige egenskaper. Imidlertid fant Spearman en sterk positiv korrelasjon mellom testene, og mente at det derfor måtte finnes én eller flere underliggende strukturer i menneskehjernen som lå bak resultatene.⁷⁹

Som vi tidligere har sett har forsøkene på å beskrive menneskets mentale kapasitet og

---

⁷⁵ Looft sitert i Simonsen (2000), s. 131.

⁷⁶ Simonsen (2000), s. 131.

⁷⁷ Gould (1996), s. 275. Galton brukte denne biometriske metoden hovedsakelig for å bevise intelligensens arvelighetsgrad og tilknytning til normalkurven.

⁷⁸ Kevles (1985), s. 20–40.

⁷⁹ Ibid, s. 291.

sjelelige natur foregått blant annet ved metafysiske meditasjoner, målinger av ansiktstrekk, hodeform, reaksjonstid og hjernestørrelse. Med andre ord har forsøkene foregått både ved tenkning om tenkningens natur og ved fysiske studier av tenkningens tilholdssted, samt ved målinger av tankens og kroppens responser. Med Spearman oppstår det for første gang en tilnærming der det var statistikken som skulle avdekke intelligensens innhold ved å statistisk analysere forholdet mellom ulike intelligensmålinger. Her var det ifølge Spearman to mulige forklaringer på korrelasjonen mellom målingene; enten var det én enkelt struktur som styrte intelligensen eller så bestod den av flere uavhengige enheter, à la Galls 27 selvstendige hjerneområder. Spearman videreutviklet derfor faktoranalysen som en metode for å avgjøre om de positive korrelasjonene innenfor en matrise med korrelasjonskoeffisienter kunne reduseres tilbake til én underliggende faktor, eller til flere uavhengige gruppefaktorer.

Ut ifra faktoranalysen kom Spearman frem til at det bare kunne være én underliggende faktor i hjernen som bestemte resultatene fra intelligenstestene. Dette mente han måtte være den *generelle intelligensen*, som han kalte for *g-faktoren*. I 1904 publiserte han så sine funn i en artikkel i *The American Journal of Psychology* med den noe påståelige tittelen *General Intelligence Objectively Measured and Determined*. Spearman hevdet her at den generelle intelligensen måtte være den psykologiske vitenskapens objektive grunnlag.⁸⁰ Artikkelen fikk stor innflytelse, og representerer i historien om *betegnelsen, begrepet og tingen*, den fullstendige tingliggjøringen av intelligensen, som her blir samlet til én enkelt entitet, kausalt underliggende for all kognitiv aktivitet. Her argumenterer Spearman for at intelligens er en indre selvstendig psyko-fysisk del av hjernen, som ved tester viser seg i ulike aspekter. Ved hjelp av statistisk faktoranalyse kan man så samle intelligensens ulike uttrykksformer til én enkelt tallangivelse, som peker tilbake til en nøyaktig kvantitativ beskrivelse av den fysiske entiteten. Lofthus, Rasmussen og Ribsskog formidler Spearman på følgende måte:

Ved siden av denne konstante energi – G – oppstiller Spearman begrepet S for å betegne de spesielle neurologiske enheter (maskiner). Ved hjelp av dem setter G i gang de mange forskjellige slags sjelsvirksomheter. Etter Spearmans mening er denne faktor G en uforanderlig størrelse hos hvert individ. Ved en rekke prøver, som hver for sig stiller krav til individets største ydeevne, vil han få en gjennomsnittsverdi av størrelsen G, uttrykt i intelligenskvotienten. Denne Spearmans lære om faktoren G har vunnet anerkjennelse etter hvert.⁸¹

---

⁸⁰ Her baserer jeg meg på Fancher (1985) og Gould (1996).

⁸¹ Lofthus, Rasmussen og Ribsskog (1937), s. 88. Imidlertid tok Spearman selv i løpet av 1920-tallet avstand fra

Mens Descartes var opptatt av menneskets bevissthet fremfor (de fysiske) tingene, kan man nå si at Spearman var opptatt av (de fysiske) tingene i bevisstheten. Og mens det hos Descartes var fornuften som kunne erkjenne objektene, var det nå faktoranalysen som skulle avdekke tingenes natur og kvantitative verdi.

Imidlertid var det fortsatt uklart hvordan selve intelligenstestene best kunne gjennomføres. De mentale testene i tradisjonen fra Galton og Cattell var ved århundreskiftet den ledende intelligensmålepraksisen, men hadde ikke frembragt overbevisende resultater. Man var klar over at mennesker hadde ulik intelligens, men var mer i villrede rundt hvordan den best kunne måles. Situasjonen skulle snart bli en annen. Nådestøtet for de mentale testene kom i 1901 med Clark Wissler, som tok for seg resultater fra Cattells mentale tester av over 300 studenter og sammenlignet disse med studentenes akademiske karakterer. Til dette brukte han Pearsons nyoppdagede teknikk, for å beregne korrelasjonskoeffisienter mellom testene og karakterene. Resultatet var totalt ødeleggende for de mentale testene, da Wissler ikke fant noen korrelasjon i det hele tatt. Den eneste sterke tendensen Wissler fant, var en innbyrdes korrelasjon mellom karakterer i ulike fag.⁸² Wisslers undersøkelse opplevdes som et stort tilbakeslag, både for intelligensmålingene og for hele det psykologiske fagfeltet. Samtidig ble grunnen ryddet for en ny tilnærming som snart skulle komme.⁸³

Gjennombruddet for de moderne intelligensmålingene skjedde med Alfred Binet og hans elev Theodore Simon.⁸⁴ Binet begynte dog sin karriere med tradisjonelle mentale tester på slutten av 1880-tallet, inspirert av Galton og Cattell. Etter større undersøkelser og selvkritiske studier forkastet han imidlertid den kranimetrisk metode, og arbeidet ikke mer med intelligensmålinger før i 1904. Dette året endres skolelovgivningen i Frankrike til å gi alle barn rett til utdanning. Myndighetene ønsket i den forbindelse å få utviklet metoder for å skille ut elever med spesielle læringsvansker. Det ble oppnevnt en kommisjon, etter hvert ledet av Binet, som skulle utarbeide disse metodene.

---

sine teorier, noe som etter hvert også medførte svakere oppslutning om den indre *g*.

⁸² Fancher (1985), s. 48.

⁸³ Følgende beskrivelse av Binet–Simon er hovedsakelig basert på Fancher (1985), Gould (1996) og Simonsen (2000).

⁸⁴ Theodore Simon var altså delaktig nok i arbeidet med intelligensmålinger til å få sitt navn knyttet til testene. Da det imidlertid har vist seg vanskelig å spesifikt påvise Simons rolle (Fancher (1985), s. 50–56), vil den videre gjennomgangen kun dreie seg om Binet, dog uten å utelukke at enkelte synspunkter og målepraksiser opprinnelig kan ha vært fremmet av Simon.

Oppdraget var av praktisk karakter, og Binet og Simon valgte følgelig en pragmatisk tilnærming. Binet poengterte her at intelligensen var et for komplekst fenomen til å entydig kunne defineres, ei heller uttrykkes i et enkelt tall. Samtidig avviste han at det i det hele tatt fantes noen generell intelligens, og understreket samtidig testen kulturavhengighet. Begrepet intelligens blir således for Binet en samlebetegnelse for en rekke ulike og mer eller mindre kulturavhengige mentale kapasiteter som kan ha grader av innbyrdes korrelasjon, uten nødvendigvis å peke tilbake til noen bakenforliggende entitet. Følgelig fikk begrepet mest mening som et operasjonelt begrep, som beskrivelse av prestasjoner på en intelligensmåling. Målingene ble dermed hovedsakelig en indikasjon på om et barn fikk tilpasset undervisning, fremfor å være et kvantitativt uttrykk for én eller flere indre mentale enheter.

Binet nøyde seg derfor med å beskrive intelligensen kun i grove omriss; som bruken av en mengde mentale egenskaper tilknyttet handlinger i det praktiske liv, bundet sammen av en praktisk dømmekraft. Videre mente han at de mentale evnene man skulle forsøke å måle, måtte være av mer grunnleggende psykologisk karakter enn rene skoleprestasjoner. Dette skyldes også pragmatiske formål, for å hindre at mentalt ”normale” elever med lese-, skrivevansker eller manglende skolegang skulle bli disfavorisert. På lignende grunnlag skilte han også mellom intelligens og personlighetstrekk, for å hindre at elever med bestemte personlighetstrekk ble betraktet som mindre intelligente.

De mentale egenskapene Binet la vekt på var blant annet oppmerksomhet, grunnleggende kultur- og kommunikasjonsforståelse, hukommelse, evne til visualisering, abstraksjon, systematisering og logisk forståelse. Videre stod graden av praktisk dømmekraft sentralt i intelligensbegrepet, som en styrende evne til å knytte mentale kapasiteter til praktiske handlinger. Derfor ble også testene utarbeidet slik at de var rettet mot konkrete situasjoner og formulert i handlinger fremfor skriftlige oppgaver.

Med vektleggingen av den praktiske dømmekraften ble således den kartesianske tradisjonens fokus på rasjonaliteten igjen aktualisert: ”To judge well, to understand well, to reason well – these are the essential wellsprings of intelligence.”⁸⁵ Imidlertid var Binets rasjonalitet langt mer utvidet og praktisk rettet enn Descartes strenge logiske rasjonelle selv.

Det epokegjørende ved Binets tilnærming var videre å gradere testen vanskeligheitsgrad ut ifra aldersnivåer, slik at det høyeste mestringsnivået ble synonymt med barnets mentale nivå. Han var her nøye med å bruke ordet *mentalt nivå* fremfor *mental alder*, for å unngå å være for presis, da dette uansett bare var en indikasjon og ingen absolutt mental

---

⁸⁵ Binet sitert i Fancher (1985), s. 74.

kvantifisering. Binet knyttet dermed en teori om mental utvikling til testene, men understreket at dette var av praktiske årsaker.

Selve utregningen av barnets intelligensnivå ble foretatt ved å sammenligne resultatene av testene med gjennomsnittet for alderen. Inndelingen gikk ut på at *idioti* ble satt lik menneskets førspråklige stadium med et intelligensnivå på ca. to år og under. Det neste stadiet var de *imbessille*, som bestod av barn som kunne lære å snakke, men ikke skrive, og hadde et intelligensnivå på mellom to og ni år. Det tredje stadiet var de debile barna, som kunne skrive og lese, men som lå to til tre år etter gjennomsnittet i skoleprestasjoner.⁸⁶ Poenget med inndelingen var at den var funksjonell, og følgelig representerte den en pedagogisk forståelse i motsetning til medisinske definisjoner av mental kapasitet.⁸⁷ I den forstand kan man betrakte Binet som en sekularisert etterfølger av den konfirmasjonsorienterte pietistiske pedagogikken. Felles for deres mål var å hjelpe så mange som mulig av elevene over terskelen til mottakelighet for undervisningen. Denne tilnærmingen var nå blitt utfordret av et kvantitativt medisinsk-statistisk syn på skolegang, med mer fokus på diagnostisering og klassifisering enn på (betingelser for) læring.

Binet–Simons tester fra 1905 markerte et historisk vendepunkt i psykologiens og intelligensmålingens historie. Og i likhet med Brocas oppdagelse av talesenteret i hjernen, var det Binets fokus på anormalitet som førte frem til en metode som ga indikasjoner på undervisningsdyktighet. De følgende årene jobber Binet med å forbedre testene, og i 1908 og 1911 publiserer han revisjoner som blant annet bestod av bedre tilpasning av testene i forhold til alderstrinn, bedre utbygde målinger for de eldre barna opp til 15-års-alderen, samt en egen kategori for voksne.

I 1911, på høyden av sin karriere dør så Binet, og med ham dør mye av den kvalitativt orienterte og elev-sentrerte tilnærmingen til testene. Hans målinger fikk epokegjørende virkninger, men mest innenfor selve målepraksisen. Det pedagogisk baserte tankegodset og hans mange forbehold rundt målingene kom ofte i bakgrunnen. Man kan således hevde at Binets forholdsvis kvalitativt baserte tilnærming ble overtatt og satt inn i en kvantitativ medisinsk kontekst. Videre kan man med Eva Simonsen hevde at den medisinske tingliggjørende og reduserende konstruksjonen av virkeligheten nå for alvor fester grepet.⁸⁸

---

⁸⁶ Simonsen (2000), s. 132.

⁸⁷ Ibid, s. 133.

⁸⁸ Ibid, s. 139.

For intelligensmålingenes vedkommende begynner denne utviklingen allerede i 1910 da Binets målinger ble utgitt på engelsk av den amerikanske psykologen Henry Herbert Goddard (1886–1957), som regnes som den første store popularisatoren av Binets målepraksis.⁸⁹ Goddard dreier imidlertid raskt tilnærmingen vekk fra Binets utgangspunkt da han fra et rasehygienisk ståsted kobler testene til forholdet mellom åndssvakhet og moral. Ut ifra intelligensmålinger ved åndssvakeanstalten Vineland i New Jersey, lagde Goddard en kategorisering av åndssvakhet, der hovedkarakteristikkene var *idiot*, *imbecille* og *moron*. Sistnevnte gruppe var hans egen konstruerte betegnelse for de lettere åndssvake, som stort sett stod på niårs-trinnet i utvikling.⁹⁰ Disse ”moronene” hadde ifølge Goddard nettopp utviklet instinkter som gjorde dem til løgnere, tyver og seksuelt perverse, uten å få ervervet motvirkende evner til dømmekraft og moral.⁹¹

Goddard betraktet intelligensen, i tråd med den kvantitative tradisjonen fra Galton, som en enkelt målbar, arvelig og konstant størrelse, og forklarte nærmest all atferd, også følelser, ut ifra intelligensen, som dermed overtok den forkastede sjelens plass. Basert på et rasehygienisk perspektiv mente Goddard videre at institusjonalisering, ”forplantingsplanlegging”, internering og eventuelt også sterilisering var egnede politiske virkemidler for å holde befolkningens intelligensnivå under kontroll. De åndssvake ble følgelig levnet lite sympati, og verst gikk det utover den nevnte kategorien ”morons”, som var en direkte fare for samfunnet.

Det var først nå med Goddards oversettelse av Binet at (den medisinske orienterte varianten av) intelligensmålinger virkelig nådde stor internasjonal utbredelse.⁹² I Norden ble Goddard raskt introdusert av den danske åndssvakelegen Christian Keller,⁹³ og allerede i 1914 ble Goddards undersøkelser omtalt av den ledende norske psykiateren Ragnar Vogt i boka *Arvelighetslære og Rasehygiene*. Her var det Goddards syn på sammenhengen mellom arv og (mangel på) intelligens og medfølgende forbryterske farer som var aktuell. Det hadde for øvrig siden Galton vært en antatt sammenheng mellom arv, moral og intelligens, og særlig

---

⁸⁹ Følgende beskrivelse av Goddard, Stern, og Terman er hovedsakelig basert på Fancher (1985), Simonsen (2000) og Gould (1996).

⁹⁰ Simonsen (2000), s. 135.

⁹¹ Ibid.

⁹² På 1920-tallet endrer imidlertid Goddard oppfatning, og ender opp med et ståsted langt nærmere Binets.

⁹³ Simonsen (2000), s. 135.

etter gjenopplagelsen av Gregor Johann Mendels arvelover fikk dette synet gjennomslag og vitenskapelig legitimitet. For eksempel skriver Jon Alfred Mjøen i 1914 om ”prædestinerte arvelige forbryderiske elementer”⁹⁴.

I tråd med Goddards orientering mot de åndssvake, var det innenfor åndssvakeomsorgen at intelligensmålingene først i større grad ble omtalt og brukt i Norge. Ifølge Eva Simonsen holdt Christian Keller og legen Bodil M. Hjorth

... det nordiske fagmiljøet informert om de sakene de så på som mest sentrale innen åndssvakeomsorgen. Det gjaldt intelligensmåling som grunnlag for klassifikasjon, og behovet for rasehygieniske tiltak som internering og sterilisering av åndssvake. Ved det sjette nordiske møtet for abnormsaken i Helsingfors i 1912, argumenterte de begge for en resolusjon om rasehygieniske tiltak på evolusjonært degenerativt grunnlag.

Intelligenstestenes era var innledet.⁹⁵

Samme år ble metodene for tolkning av måleresultatene ytterligere bearbeidet av den tyske psykologen William Stern. Den viktigste videreutviklingen skyldes ønsket om at testene bedre skulle reflektere forholdet mellom mental og kronologisk alder, for at barn med samme mentale defekter men på ulike alderstrinn kunne ende opp i samme kategori. For eksempel viste det seg ved Binets prøver at det var flere barn med 1 års differens på 12-års-trinnet enn på 8-års-trinnet.⁹⁶

Stern foreslo her at man skulle dividere Binets mentale nivå (intelligensalder) med den faktiske alderen, for å regne ut hvor stor brøkdel av gjennomsnittsintelligensen et barn hadde. Tallet man så kom frem til kalte han *intelligenskvotient*. Med dette hadde Stern nettopp gjort det Binet advarte mot, nemlig å redusere intelligensen til et tall – og for å gjøre kvantifiseringen komplett hadde tallet som regel også desimaler. Sterns intelligenskvotient fikk store implikasjoner.

For det første kan man hevde at den enhetlige og standardiserte måleskalaen medførte at intelligenskvotienten i økende grad ble betraktet som et fenomen i seg selv, på linje med Spearman's *g*, og ikke bare som en løs statistisk kvotient. I tillegg kunne man nå på enklere måte sette intelligensmålinger inn i korrelasjonsstudier, der intelligensen ble sammenlignet med andre lett målbare variabler. Theodore Simon forsøkte her å kritisere det han hevdet var

---

⁹⁴ Mjøen (1914b), s. 991.

⁹⁵ Simonsen (2000), s. 136.

⁹⁶ Mønnesland (1939), s. 220.

en pervertering av sin læremesters målemetoder. Han omtalte Sterns arbeider som et forræderi mot intelligensmålingenes opprinnelige mål, uten at dette gjorde nevneverdig inntrykk på den voksende målebransjen.⁹⁷

I Norge hadde Carl Looft arbeidet med intelligensmålinger i 15 år. Han begynte allerede i 1909 å bruke Binets prøver til evaluering og sortering av særskolebarn i Bergen,⁹⁸ og i 1913 presenterte han som den første i Norge en oversettelse av Binet–Simons tester fra 1911.⁹⁹ På dette området for elev-evaluering kan man hevde at Looft og andre medisinere fokuserte på diagnostisering fremfor innlevelse og forståelse, på kategorisering fremfor (ut)dannelse og på plassering fremfor tilrettelegging. Følgelig var det et gode at de nye målemetodene var enkle å gjennomføre, dog med en profesjonsmessig terskel for hvem som kunne gjennomføre dem. Synet på de måletekniske videreutviklingene kan her nærmest sammenlignes med gleden over forenklete industrielle produksjonsteknikker, noe man kan finne tegn på i Loofts beskrivelse av at de nye undersøkelsene var "... paa en lettvindt og for barnet som undersøgeren like underholdende og like lite anstrengende maate at fastsette et barns intelligens."¹⁰⁰

I 1916 ble metodene for tolkning av måleresultatene justert av den amerikanske psykologen Lewis Madison Terman (1877–1956), som regnes som den andre store popularisatoren av Binets målemetoder. Terman foreslo å multiplisere intelligenskvotienten med 100 for å fjerne desimaltallene i Sterns kvotient, og introduserte samtidig *IQ* som betegnelse for måleresultatet. Terman hadde sitt virke på universitetet ved Stanford, der han gjennom en årrekke populariserte sin egen og Goddards forståelse av den indre målbare intelligens.¹⁰¹ Her oversatte og modifiserte han også Binets tester til det som ble hetende *Stanford–Binet-testen*. Med dette var de viktigste aspektene ved de moderne praksisene for intelligensmåling etablert, og Stanford–Binet-testen satte standarden som alle senere IQ-tester

---

⁹⁷ Fancher (1985), s. 104. Imidlertid kan man betrakte alle Sterns senere arbeider som forsøk på å ta avstand fra "innhoppet" på intelligensmålingenes arena.

⁹⁸ Looft (1925), s. 200.

⁹⁹ Looft (1913), s. 571–577.

¹⁰⁰ Looft sitert i Simonsen (2000), s. 132.

¹⁰¹ Mot slutten av 1930-tallet tok imidlertid også Terman avstand fra sin tidligere biologiske og kvantitative orientering, til fordel for en mer miljøorientert kvalitativ tilnærming. Ironisk nok endte dermed alle de fire viktigste medisinsk-kvantitative videreutviklerne av Binets målemetoder (Spearman, Goddard, Stern og Terman) opp med å ta avstand fra sine tidligere arbeider.

bygger på. Med Terman kan man hevde at IQ ble institusjonalisert som et produkt av mental alder dividert med kronologisk alder og summen av dette multiplisert med 100.

Terman ble den ledende intelligensmåleren i USA, og gjennomførte i de følgende årene en massiv markedsføring av testene. Andre sentrale amerikanske intelligensmålere på denne tiden var Robert Mearns Yerkes og Edvard Lee Thorndike.¹⁰² Sammen bidro de til etablering av massetesting innenfor blant annet skolevesen og forsvar. I Europa etablerte på 1910-tallet den engelske psykologen Cyril Lodowic Burt (1873–1971) seg som en ledende autoritet innen intelligensmåling, og bidro til ytterligere popularisering av Termans standardiserte prøver. I tolkningen av måleresultatet er Cyril Burt også kjent for en ekstrem vektlegging av faktoranalysen som intelligensens viktigste måleverktøy, noe han i likhet med Charles Spearman satte i forbindelse med intelligens som en fysisk og selvstendig del av hjernen.

Med inspirasjon fra Galton, Spearman og Goddard og kanskje også Burt, betraktet Terman intelligensen som en indre konstant entitet, medfødt og arvelig, og dermed som en deterministisk størrelse som ikke lot seg påvirke av opplæring.¹⁰³ Videre mente han i likhet med Goddard i studier av åndssvake barn, at moralsk dømmekraft og IQ hang sammen. Dette ble forklart med at alle barn var like egoistiske som enhver forbryter, totalt blottet for moralsk ansvarsfølelse, og at moralen heller ikke kunne læres så lenge intelligensen manglet.¹⁰⁴ Man kan derfor som hos Goddard se på Termans politiske motivasjon for testene som grunnleggende rasehygienisk, da han ønsket å bruke testene til omfattende samfunnsmessig segregering. I Norden ble Termans tester popularisert av Christian Keller, og Stanford–Binet-testen oppnådde etter hvert stor innflytelse. Imidlertid var det den første tiden stort sett varianter av Binets og Goddards målinger som ble brukt i Norge,¹⁰⁵ og det var først i 1931 med Johan Lofthus at Termans Stanford–Binet-prøver ble standardisert for norske skoleelever.¹⁰⁶

Uavhengig av mangelen på standardiseringer ble intelligensmålingene i Norge raskt

---

¹⁰² Her baserer jeg meg på Gould (1996) og Fancher (1985).

¹⁰³ Simonsen (2000), s. 146.

¹⁰⁴ Ibid, s. 143.

¹⁰⁵ Carl Looft skrev for eksempel i 1925 at inntil Termans prøver ble tilpasset norske forhold ville han fortsette å bruke Binet–Simons tester fra 1911 (Looft (1925), s. 200).

¹⁰⁶ Simonsen (1999), s. 34.

institusjonalisert og satt i system. Allerede i 1916 ble Goddards versjon av testene tatt regelmessig i bruk på Gaustad sinnssykehus av psykiatriprofessor Ragnar Vogt. Samme år gikk Vogt, medisinalråd Michael Holmboe og direktør for skolene for døve, blinde og åndssvake, Ludvig Kragtorp sammen om å lage sin egen versjon av Binets tester for å skille ut de ikke-utviklingsdyktige fra åndssvakeskolen. Etter fire års bruk, medførte testene at elevtallet i åndssvakeskolene nesten ble halvert, der mange av de tidligere elevene i stedet enten fikk (ikke spesielt tilpasset) undervisning i normalskolen på hjemstedet, eller ble sendt hjem igjen til foreldrene.¹⁰⁷

I tiden fra Binets moderne målepraksis og frem mot mellomkrigstiden skjedde altså viktige endringer i synet på intelligens. Testenes innhold stod imidlertid mer eller mindre uberørt, inkludert en rekke morbide spørsmål fra Binet–Simons oppgaver. Mord, død, brann og ulykker var nemlig påfallende ofte gjennomgangstemaer i Binets tester, og formålet var trolig å måle resonnerende evner under påvirkning av følelsesmessige reaksjoner. For eksempel het det i Ragnar Vogts oversettelse av tester for tiåringer at ”... i gaar fant politiet liket av en pike, som var skaaret i 18 stykker – man tror hun har dræpt sig selv – hva dumt er der i det?”¹⁰⁸

Ifølge Vogt ville mange åndssvake først og fremst reagere på det avskyelige i at hun hadde drept seg selv i så mange deler, mens normale barn ville resonnerer seg frem til umuligheten av en slik handling. I tråd med synet på sammenhengen mellom (manglende) moral og (manglende) intelligens, blir imidlertid disse spørsmålene paradoksale, siden de var ment å fremkalle moralske reaksjoner hos barn som ifølge teoriene nettopp ikke hadde intelligens nok til å overhodet reagere moralsk.

På begynnelsen av 1920-tallet var altså både intelligensbegrepet og beregningen av måleresultatene influert av en kvantitativ medisinsk mentalitet, kombinert med et rasehygienisk syn på bruk og konsekvenser av målingene, som igjen hadde tilknytning til teorier om arvelighet. Det var nå i Norge mest medisinerere, og da spesielt psykiatere innenfor rasehygienebevegelsen, som bedrev intelligensmåling. Disse gjorde også sitt ytterste for å få gjennomslag for at målingene bare hadde legitimitet innenfor den medisinske profesjonen.

Mot denne bakgrunnen trer så den rasehygienisk orienterte psykiateren Johan Lofthus frem. I 1918, samme år som første verdenskrig slutter, tiltrer han for første gang som

---

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Ragnar Vogt sitert i Simonsen (2000), s. 145.

sinnsykelege, der intelligensmålinger var en del av praksisen. I oppgavens andre del skal jeg nå ta for meg ulike sider ved Lofthus' arbeider med intelligensmålinger fra slutten av første verdenskrig og i tiden frem mot utbruddet av den andre verdenskrig.

Del 2

Johan Lofthus og intelligensmålinger i Norge 1918–1939

Kapittel 5 Overmennesker og undermålere

– Johan Lofthus' intelligensmålepraksis

Vi vet at vi kan måle barnas evner. Evnene er uttrykk for kunnskapsmottagelighet [...] Har vi først fått normer for hva der normalt kan læres på de forskjellige intelligenstrinn, så vil vi kunne bruke disse normer som måleenheter.¹⁰⁹

I denne oppgavens del 2 har jeg valgt ut dimensjonene *praksis*, *kontekst* og *teori* for å vise hvordan Lofthus' målinger kom til uttrykk og hvilke sammenhenger de var en del av. Jeg vil i dette kapitlet gjøre rede for Lofthus' *målepraksis* – samt introdusere den rasehygieniske *konteksten* – mens jeg i kapittel 6 går mer teoretisk til verks med en undersøkelse rundt Lofthus' *teorier* rundt på intelligensens natur, sett i forhold til rasehygieniske motiver.

Målet med denne delen av oppgaven er – foruten å gi en bred redegjørelse – å undersøke hvilke roller rasehygienen og den kvantitative mentaliteten spilte i Johan Lofthus' teori og praksis.

Johan Lofthus' målepraksis

Som vi har sett i del 1 kan fremveksten av en kvantitativ tilnærming ses på som en forutsetning for etablering av praksis rundt intelligensmålinger. Men for å gjennomføre og publisere større tester behøves det mer; man trenger utdanning og et yrke som indikerer den faglige kvaliteten på målingene, man trenger en vitenskapelig posisjon og status for å få målingene bekjentgjort, og man trenger ikke minst tilgang til måleobjektene.

I dette kapitlet vil jeg derfor gjøre rede for Lofthus' målepraksis – hvilke målinger han faktisk utførte – samt konsekvenser av målingene innen skolevesen og i forhold til norsk steriliseringspraksis. Det vil i denne forbindelse fremgå i hvilken grad Lofthus' målekarriere kan sies å representere en kvantitativ mentalitet satt ut i full praksis. Jeg vil i tillegg kort gjøre rede for mellomkrigstidens norske rasehygienebevegelse, som vil utgjøre et underliggende kontekstuel aspekt gjennom hele denne delen av oppgaven.

Biografi

Johan Lofthus ble født den 22. april 1887, begynte som student i 1907 og ble ferdig uteksaminert cand.med. ved universitet i Kristiania i 1913, der han så vidt oppnådde

---

¹⁰⁹ Lofthus (1929b), s. 34.

laudabilis.¹¹⁰ Etter en del mindre fremtredende stillinger de første årene,¹¹¹ ervervet han seg en rekke betydningsfulle posisjoner på begynnelsen av 1920-tallet. I 1920 ble han av Justisdepartementet beskikket som fast sakkyndig i rettspsykiatriske spørsmål, og ble fra samme år opptatt som medlem av Det medicinske selskab i Kristiania. Fra 1920 og frem til 1924 var han også i perioder politi- og fengselslege i Oslo. Det var også i 1920 at han fikk publisert sin første artikkel i *Tidsskrift for den norske lægeforening*.¹¹² I 1921 blir Lofthus ansatt som sinnssykeinspektør i Oslo og i 1923 får han den fremtredende stillingen som spesiallege i psykiatri for Oslo-skolene, og begge disse stillingene hadde han helt frem til pensjonsalder. I 1923 blir Lofthus godkjent som spesialist i psykiatri, med spesialfeltet nervøse og sinnslidelser. Han innehar i løpet av 1920-tallet også en mengde andre verv og stillinger.¹¹³

I 1931 blir Lofthus dr. med. med avhandlingen *Intelligensmåling*, som utkommer på Aschehoug forlag. Han utga også i 1928 *Ekperimentelle undersøkelser av folkeskolebarns abstraksjonsevne*, i 1935 *Evneprøving av barn i 1. klasse*, sammen med Augusta Rasmussen og Bernhof Ribsskog og i 1937 *Evnemålinger i folkeskolens 1. klasse*, også sammen med Ribsskog og Rasmussen. I løpet av 1930-tallet hadde Lofthus en rekke fremtredende posisjoner, blant annet som medlem av det sakkyndige råd angående lov om seksualinngrep. Lofthus var også svært aktiv i Mentalhygienisk forening og dessuten en ofte brukt foredragsholder på et utall tilstelninger og årsmøter. Han skrev en mengde artikler og bokanmeldelser for diverse tidsskrifter og aviser, og var bidragsyter i en rekke artikkelsamlinger. Lofthus var i flere år fast bokanmelder i *Tidsskrift for den norske*

---

¹¹⁰ Følgende biografiske redegjørelse er hovedsakelig basert på Gram og Steenstrup (1959), Kobro (1927), Larsen (1996), Meddelelser fra Den norske Lægeforenings byrå og sekretariat (1959) og Frölich (1921).

¹¹¹ Etter eksamen i 1913 var Lofthus assistentlege hos distriktslegen i Steinkjer i 1 år, deretter kandidatlege ved Ullevål sykehus i ½ år. Fra 1915–1918 var han kommunelege i Trysil, og fra 1918–1919 reservelege ved Sanderud asyl. I 1919–1923 var han ansatt som reservelege ved Ullevål sykehus, psykiatrisk avdeling.

¹¹² Artikkelen var et reisebrev fra Tyskland der han blant annet hadde besøkt en rekke psykiatriske institusjoner og diskutert ulike metoder for måling av svaktbegavede med tyske psykiatere. Se Lofthus (1920). På bakgrunn av private og kommunale stipender gjennomførte han også i løpet av 1920-tallet en rekke andre reiser, der han studerte anstalter for åndssvake i Tyskland, Danmark, Sverige og Norge.

¹¹³ Blant annet var han skolelege ved Borgerskolen, patologisk anatomisk assistent ved psykiatrisk institutt, sakkyndig assistent hos overlegen for sinnssykevesenet, samt tilknyttet lege for Vaarlie kursted for kvinnelige alkoholikere. Fra 1929 var han også sensor ved medisinsk embetseksamen, og underviste i IQ-testing for lederne av åndssvake- og særskolene.

Lægeforening og i en periode også fast medarbeider i *Sundhetsbladet*, med spesialfeltene intelligensmåling og mentalhygiene, som utgjorde en fast seksjon i dette folkeopplysningsbladet.¹¹⁴ Etter andre verdenskrig utga Lofthus en rekke bøker om barneoppdragelse, unge lovbrøyttere, alkohol og trafikksikkerhet, og var aktiv helt frem til sin død den 27. juli 1959.

I de følgende redegjørelsene i dette og neste kapittel vil jeg i stor grad betrakte Lofthus' syn på IQ-tester og intelligensens natur som et mer eller mindre uforandret, samlet syn, til tross for at konteksten spenner over en 20-års-periode. Dette fordi Lofthus etter min oppfatning faktisk hadde nogenlunde konsistente standpunkter og teoretiske posisjoner gjennom hele denne tiden. Han kommer dog med en rekke motstridende formuleringer, men disse synes mer å være uttrykk for hans generelt noe uklare ontologi eller for de ulike kontekstene ytringene skjedde i, fremfor at de representerte konkrete endringer i oppfatninger over tid. På enkelte andre områder (enn selve IQ-testene) der Lofthus' syn kan se ut til å endres over tid, vil dette bli spesifikt nevnt.

Lofthus' målekariere

Lofthus begynner sin målekariere ved å ta i bruk Sigurd Dahlstrøms oversettelse av Binet–Simons prøver ved fengsels- og sinnssykeanstaltene i Oslo.¹¹⁵ Her bidro Lofthus til økt bruk av intelligensmålinger i rettspsykiatriske spørsmål – dog befant han seg også i Justisdepartementets kommisjon som nettopp vedtok konsekvent bruk av IQ-tester. Lofthus' kollega Hans Evensen skriver at:

... i rettspsykiatriske tilfælder, overalt hvor intelligensmangelen gjør utslaget, forlanger den retsmedisinske kommisjon, at der ikke bare henvises til et subjektivt skjøn, som ikke lar sig kontrollere, men at der skal være foretatt en ordentlig intelligensundersøkelse, som i tilfælde kan etterprøves.¹¹⁶

---

¹¹⁴ I tillegg var Lofthus også formann i kontrollkomiteen for Torshov åndssvakeanstalt, varaformann i tilsynsrådet for Ila sikringsanstalt og medlem av tilsynsrådet for det psykotekniske institutt i Oslo. Det kan også nevnes at Lofthus' tester ble brukt overfor "tyskertøser" etter andre verdenskrig (se Rasmussen (1947)), og at han på samme tid var blant de psykiatriske sakkyndige i undersøkelsene av Vidkun Quisling.

¹¹⁵ Psykiateren Sigurd Dahlstrøm var med *Forsøk med Binet–Simons intelligensprøver* fra 1922 den første i Norge som skrev doktoravhandling direkte relatert til intelligensmåling. Disse testene bekreftet ifølge Dahlstrøm sammenhengen mellom lav moral og lav intelligens (Simonsen (1999), s. 34).

¹¹⁶ Evensen (1923), s. 882.

I likhet med mange betraktet Lofthus Binet–Simons tester som grunnleggelsen av den moderne målingspraksis: ”De Binet–Simonske intelligensprøver har vunnet innpass i alle civiliserte land på jorden. De er blitt kontrollert og revidert mangfoldige ganger. Men den oprindelige Binetske plan er den grunnvoll hvorpå all intelligensmåling bygger.”¹¹⁷ Fra 1923 får Lofthus, etter å ha blitt ansatt som skolepsykiater for Oslo, muligheten til å sette målingene ut i praksis i langt større skala:

I instruksen for denne stillingen står det at skolepsykiateren skal undersøke og avgi uttalelse om de barn som anmeldes til overflytning fra den almindelige folkeskole til særskole. I denne undersøkelse inngår intelligensundersøkelse som et viktig ledd.¹¹⁸

Det står ikke nevnt noe sted i instruksene¹¹⁹ at intelligensmålinger skulle stå sentralt, men dette var nok hevet over tvil. Ragnar Vogt, Norges nestor i psykiatri, skriver i 1921 at:

Det vanskeligste problem i vor tids praktiske psykiatri er at finde holdbare kriterier til avgrænsning av aandsvakheten likeovenfor de lettere utviklingsanomalier [...] Det vil ingensteds være uenighet om, at den væsentlige vekt maa ligge paa intelligenstrinnet og den sociale tilpasningsevne. Som regel maa individer med en intelligenskvotient under 0,70 formodes at være aandssvake.¹²⁰

Ragnar Vogt var for øvrig med som sakkyndig i ansettelsen av Lofthus som skolepsykiater,¹²¹ og underviste også i intelligensmåling i psykiatri- og spesiallærerutdanningen. Fra nå av skulle dermed alle barn i Oslo, som var mistenkt for å være mindre begavet, innom Lofthus for å få målt intelligensen:

Intelligensmåling [...] har lært oss at de sikre undermålsbegavede kan opdages på et tidlig alderstrin og at de utpreget begavede individer også på et tidlig alderstrin vil avsløre sig i prøvene. Heri har vi en spore til å omlegge undervisning og omorganisere skoleordninger således at klasseinndeling og undervisningens stoffmengde avpasses ikke alene efter elevenes alder men også – ja i særlig grad – efter deres intelligensalder.¹²²

---

¹¹⁷ Lofthus (1929a), s. 81.

¹¹⁸ Lofthus (1931a), s. 4. I tillegg innebar blant annet stillingen å være skolelege med oppfølging og tilsyn for alle særskolene i Oslo.

¹¹⁹ Se for eksempel Lofthus (1924a), s. 1110.

¹²⁰ Vogt (1921), s. 698.

¹²¹ Se Lofthus (1924a), s. 1109.

¹²² Lofthus (1929a), s. 82.

Her ønsket Lofthus en omlegging av hele det norske skolesystemet til det såkalte Mannheimer-systemet ”... som tilsikter å la alle elever få et syvårig skolekurs med fordringer avpasset etter elevenes læreevne. Dermed opheves all gjensitting praktisk talt og elever har den opmuntrende og stimulerende følelse av at skolegangen alltid fører fremover.”¹²³ Ved et slikt system kunne man intelligensmåle alle barn før skolealder, og ved skolestart fordele dem mellom ulike pensum- og utdanningsløp, tilpasset på forhånd inndelte intelligensgrupper. Lofthus’ meningsfelle Karsten Heli skriver i 1938 at:

En viss variasjon i evner er bra i en klasse, både kvantitativ og kvalitativ variasjon. Men variasjonene må ligge innenfor en viss grense. [...] Psykisk smitte fra defekte elever til normale finner sted, overføring av talefeil, hysteri og St. Veitsdans brer sig hyppig i klasser.¹²⁴

I 1935 skriver Andreas Dyrhaug i *Norsk Skuleblad* at:

Der må for eftertiden mer enn hittil tas hensyn til barnets utrustning når det skal begynne på skolen. Derfor burde alle barn prøves med en eller annen testrekke før de blev optatt. Har de så den fornødne IA, bør de få begynne, men har de det ikke, bør de også vente.¹²⁵

Lofthus argumenterer altså for tilpasset opplæring på bakgrunn av intelligensmålinger, og selv om de dyptgripende endringene han ønsket seg ikke fant sted innenfor skolen, vant uansett de nye målemetodene og ikke minst de målende psykiaterne betydelig innflytelse. Elevenes foreldre og lærere mistet tilsvarende innflytelse, og fikk færre muligheter til å påvirke overflyttinger til særskolen. Lofthus høstet stor anerkjennelse for arbeidet med rutinemessig intelligensmåling, spesielt innenfor det medisinske fagmiljøet, men også blant flere pedagoger. Overlærer Bergersen skriver for eksempel i *Norsk Skuleblad* i 1937 at:

I våre dager er en intelligensmåling så selvsagt at vi vanskelig kan tenke oss at før 1923, da Oslo opprettet stilling for en psykiater, sendte vi barn på særskolen bare på grunnlag av lærerskjønnet [...] Derfor står vi som arbeider i skolen, i den største takknemlighetsgjeld til dr. Lofthus.¹²⁶

Og skoleinspektør H.C. Roti skriver i 1936 i *Norsk pedagogisk tidsskrift* at ”I dr. Lofthus’

---

¹²³ Lofthus (1929c), s. 163.

¹²⁴ Heli (1938), s. 78.

¹²⁵ Dyrhaug (1935), s. 477. St. Veitsdans kjennetegnes ved blant annet hurtige, voldsomme og ukontrollerte spasmer, og kalles i dag Huntingtons sykdom.

¹²⁶ Bergersen (1937), s. 724.

tilskipning av Termans Stanford Revisjon har vi fått ei god testrekke for norske born [...] i det store og heile er det mi røynsle at dette er den beste vi har.”¹²⁷

Fra høsten 1923 gikk Lofthus over til å bruke Lewis Termans revisjon av Binet–Simons prøver, de såkalte Stanford–Binet-prøvene. Lofthus mente at Termans versjon representerte en klar forbedring av Binets tester, og var enig med den internasjonale størrelsen Cyril Burt i at ”... the Stanford version is [...] the most effective as it is the most radical of all foreign revisions.”¹²⁸ Stanford–Binet-prøvene fantes imidlertid ennå ikke på norsk, så Lofthus oversatte deler av prøvene selv, og brukte dem flittig de følgende årene ved måling av skolebarn, undersøkelser av pasienter ved Gaustad asyl og innsatte i Oslo Kretsfengsel.¹²⁹ Høsten 1924 informerer han på Nordisk kongress for fysisk oppdragelse og skolehygiene om at ”... barn med IQ på 70 og derunder ubetinget hørte særskolen til. For barn med IQ omkring 70 kunde forholdet være gjenstand for overveielse.”¹³⁰ To måneder senere oppgir han imidlertid at ”Alle barn med I.Q. under 75 optas i særskolen uden videre. En del psykoperter med noget høiere kvotient tas ogsaa imod.”¹³¹

Man kan hevde at paradigmeskiftet fra den tradisjonelle konfirmasjonsorienterte pedagogikken til den kvantitative differensieringsdiagnostikken nå var fullbyrdet. Poenget med utdannelsen var ikke lenger å få flest mulig av elevene konfirmert; derimot å måle deres mentale evner og plassere dem i samsvar med måleresultatene:

Vi ser at Stockholm arbeider mot en utstrakt differentiering av skolen. Normalskolen, hjålpklasser, internat og eksternat for sinnesslösa, hvortil endelig kommer pleiehjem for helt ”obildbara”. Et lignende system maa vi ogsaa stråbe mot. Normalklassen maa befries for sinkerne [...] Men behovet av særskilt undervisning skal kontrolleres ved lægeundersökelse.¹³²

Lofthus’ engasjement for hjelpeklasser og særskoler passet for øvrig med Goddards syn på at det var de lettere åndssvake som var de farligste for samfunnet: ”Der synes å foregå en total forandring i den indresekretoriske harmoni, hvorved de altruistiske instinkter går til

---

¹²⁷ Roti (1936), s. 85.

¹²⁸ Burt sitert i Lofthus (1931a), s. 14.

¹²⁹ Ibid, s. 4.

¹³⁰ Lofthus (1924a), s. 1111.

¹³¹ Lofthus (1925), s. 24.

¹³² Lofthus (1924a), s. 1112.

grunne.”¹³³ I tillegg ønsket også Lofthus å frigjøre skoleplass til de tungt utviklingshemmede barna; idiotene og de imbecile. I Kristiania var nemlig abnormskolene ifølge Lofthus fylt opp med særskolebarn fra distriktene. For de abnorme i Kristiania var ”... der ikke andet at gjøre end at sende barnene hjem igjen.”¹³⁴

Generelt utviklet det seg i løpet av 1920- og 30-tallet en nasjonal juridisk, administrativ og vitenskapelig praksis med følgende mest brukte inndelinger for intelligens: IQ 85 og oppover var de normale, IQ 85–75 var sinker, IQ 75–55 var debile, IQ 55–35 var imbecile og IQ 35–0 var idioter.¹³⁵ Man kan med dette hevde at begrepet dannelsesdyktighet kom i bakgrunnen til fordel for et medisinsk statistisk normalitetsbegrep, innenfor en kvantitativ forståelsesramme.

Lofthus mente dog at flere andre variabler enn IQ måtte tas med i betraktning før overflytting til særskolen – særlig hadde miljø- og *slektsforhold* betydning. Det var innenfor rasehygienens en enorm opptatthet av intelligensens arvelighet, og legen Wilhelm Schallmayer foreslo bruk av slektstavler (for å kontrollere for arvelige tegn til degenerasjon), for at man skulle få lov til å gifte og formere seg.¹³⁶ Selv om tyskeren Schallmayers prosjekt kan synes som en kuriositet, er det verdt å merke seg at hans ideer også nådde oppslutning i Norge. For eksempel utga Bygdefolkets Opplysningsnemnd – som var en del av Norges Bondelag – i 1939 et hefte med tittelen *Ættegransking. Rasehygiene*. Her det ble argumentert for at ”... et viktig middel i den positive rasehygienens tjeneste er slektsforskningen.”¹³⁷ Videre i dette heftet, som for øvrig var utstyrt med et forord av statsråd Johan E. Mellbye, kan man lese at:

Generativ ansvarsbevissthet og generativ verdibevissthet må i våre dager vekkes ved biologisk opplysning. Arvelære og slektslære må bli kjernefag på alle skoler og universiteter. Særlig den biologiske undervisning av de unge kvinner må vies omhu. Men det nytter ikke med opplysning alene. Man må også ved praktiske foranstaltninger oppmuntre individer av god slekt til å stifte familie. Det skal ikke være forbundet med økonomisk straff å sette biologisk verdifulle barn til verden.¹³⁸

---

¹³³ Lofthus (1929b), s. 38–39.

¹³⁴ Lofthus (1924a), s. 1111.

¹³⁵ Simonsen (2000), s. 27.

¹³⁶ Steincke (1928), s. 1142.

¹³⁷ Mjøen (1939), s. 25.

¹³⁸ Ibid, s. 30.

Selv om Lofthus ser ut til å dele denne oppfatningen, ville nok genealogiske utredninger rundt hver enkelt elev medføre såpass mye arbeid at det sjelden ble tatt hensyn til dette i praksis:

En ting, som selvsagt er av overmaade stor betydning ved bedømmelse av et individ er, at man kjender det miljø, hvori vedkommende lever, og den slekt han hører til. Dette opnaas bedst ved en grundig samtale med en eller helst begge forældre. Men det blir det dessverre ikke alltid tid til.¹³⁹

Lofthus brukte altså nå Stanford–Binet-prøvene, og i 1923 og 1924 undersøkte han i alt 127 avgangselever fra særskolen med sin egen oversettelse av disse testene. Den gjennomsnittlige IQ var her på 60. Høyeste IQ var 83 og den laveste 35.¹⁴⁰ Imidlertid var han heller ikke helt fornøyd med Stanford–Binet-prøvenes kvalitet:

Under arbeidet med disse prøver viste det sig snart at heller ikke disse var helt nøiaktige. Dels fikk man inntrykk av at en del av prøvene var henlagt til alderstrin hvor de ikke passet for Oslobarn, dels var der prøver som løstes i forskjellige alder av gutter og piker.¹⁴¹

Lofthus ønsket derfor å standardisere Stanford–Binet-prøvene tilpasset sine Oslo-elever, og gikk på midten av 1920-tallet i gang med dette arbeidet som skulle bli hans doktoravhandling.

Den 20. desember 1929 innsendte Lofthus avhandlingen *Intelligensmåling*, og året etter meddelte den nedsatte komiteen – bestående av Lofthus' meningsfeller og kolleger Hans Evensen, Ragnar Vogt og Georg Herman Monrad-Krohn – at den fant avhandlingen verdig til å forsvares. Etter prøveforelesningene *Svaktbegavethet* og *Konstitusjonsproblemet i psykiatrien* og den offentlige disputasen der Vogt og Evensen var opponenter, ble Lofthus i 1931 kreert til doctor medicinae.¹⁴²

Hovedmålet for avhandlingen var altså å standardisere intelligensmålinger av skoleelever til norske forhold, og for å standardisere var det viktig at utvalget var representativt. Lofthus tok derfor spesielt for seg 150 elever ved Møllergaten skole som et kjerneutvalg, fordi disse hadde gjennomsnittlige høyde og vekt for skoleelevene i byen.¹⁴³ Her baserte han seg på Carl Schiøtz' mange undersøkelser av elevenes vekt ved samtlige skoler i

---

¹³⁹ Lofthus (1924a), s. 1110.

¹⁴⁰ Lofthus (1925), s. 24.

¹⁴¹ Lofthus (1924a), s. 1112.

¹⁴² Schiøtz (1932a), s. 1025.

¹⁴³ Simonsen (1999), s. 31–32.

Oslo. Som en ytterligere kontroll av representativiteten, undersøkte Lofthus hvor stor andel fra Møllergaten som ble sendt til særskolen, samt antatte sosiale forhold blant elevene: ”Sannsynligheten for at middels intelligens og middels sociale kår faller sammen er dog stor.”¹⁴⁴

Imidlertid var ikke dette kjerneutvalget ifølge Lofthus ”... på langt nær stort nok til en virkelig standardisering av de enkelte prøver.”¹⁴⁵ Han inkluderte derfor intelligensmålinger av 896 barn som han i årenes løp hadde målt i jobben som skolepsykiater. Og som et supplerende materiale målte han også 25 barn under skolealder ved å teste alle barn over 2 ½ år fra Oslo kommunale barnehjem Lunden. I tillegg inkluderte han tester av 115 voksne individer – pasienter på psykiatrisk klinikk og varetektsfanger underkastet psykiatrisk observasjon – som han hadde målt i sin stilling som fengselslege og sinnssykeinspektør. Til sist målte han også 60 elever ved middelskolen Borgerskolen for å korrigere for at det ved Møllergaten ofte var flinke elever som fra 5. klasse flyttet over til middelskolen.¹⁴⁶

Til sammen endte hele utvalget på 1246 individer, som fordelte seg mellom å bli testet med Stanford–Binet-prøvene, Termans ordprøve og Demoores prøve.¹⁴⁷ For elevene ved Møllergaten skole var gjennomsnittlig IQ for guttene 94,5 og 92 for jentene.¹⁴⁸ Dette passet meget bra med Termans postulat om at IQ måtte ligge omkring 90 for å være innenfor normalvariasjonen.¹⁴⁹

Hvordan gikk så Lofthus frem for å standardisere IQ-tester tilpasset Oslo-elever? For ham lå svaret verken i generelle studier av intelligensens natur eller i studier av barna. Strengt tatt lå heller ikke løsningen i studier av spørsmålene i prøvene. Derimot lå svaret i prøvenes *resultater*. I tråd med Galton, Goddard og Terman mente nemlig også Lofthus at intelligens fordelte seg i tråd med Gauss-kurven, så fremt utvalget var stort nok. Lakmustesten på IQ-testers brukbarhet ble derfor hvorvidt resultatene endte opp som symmetriske

---

¹⁴⁴ Lofthus (1931a), s. 7.

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ Ibid, s. 7–8.

¹⁴⁷ Ordprøven var en egen test i tillegg til Stanford–Binet-prøvene som Terman hadde utarbeidet med spesielt henblikk på avdekking av lese- og skrivevansker. Jean Demoores test var en variant av Binet–Simons intelligensmålinger, utgitt i 1912.

¹⁴⁸ Ibid, s. 28.

¹⁴⁹ Simonsen (2000), s. 145.

normalfordelinger. Lofthus' agenda ble følgelig å endre på spørsmålene og poengberegningene i testene slik at resultatene best mulig passet inn med en normalkurve, noe han mente å lykkes med:

Målingen av de 210 barn [fra Møllergaten og Borgerskolen] med de oversatte Stanfordprøver har gitt resultater som stemmer overens med tidligere undersøkernes erfaring om, at den normale variasjon også gjelder for en psykisk egenskap som prestasjoner i intelligensprøver.¹⁵⁰

Dessuten: "De 210 undersøkte barn er på samme måte et representativt utvalg av Oslos skolebarn. Og den variasjon av intelligenskvotientenes størrelse, som er funnet hos dem, kan vi også gå ut ifra gjelder for det samlede barneantall."¹⁵¹ Dermed var standardiseringen ifølge Lofthus vellykket, og en endelig bekreftelse lå i tillegg i at "målingenes resultat har i de aller fleste tilfeller falt nøie sammen med lærerskjønnet."¹⁵² Som en siste verifikasjon foretok også Lofthus annengangs målinger av 221 elever fra Møllergaten og Borgerskolen, mellom 1 og 6 år etter at de var blitt testet første gang. Det var en utbredt oppfatning at intelligensen stort sett holdt seg konstant, i hvert fall hos normalbegavede, og med denne retestingen ville Lofthus både bevise intelligensens konstanthet, samt bekrefte gyldigheten av sine egne målinger: "Som før nevnt regner W. Stern intelligenskvotienten for å være konstant, hvis den ved gjentatt måling ikke avviker mer enn +/- 5 points fra den tidligere funne størrelse."¹⁵³

Imidlertid stemte ikke dette helt med Lofthus' annengangsmålinger:

Selv om jeg gjør det samme med mitt materiale, viser det sig at for gruppen som omfatter de laveste intelligenskvotienter øker antallet av lavere med tiltagende tidsavstand mellom målingene. For de grupper, hvor intelligenskvotienten er høiere ved første måling, viser den sig i langt større utstrekning å holde sig konstant.¹⁵⁴

Selv om Lofthus ikke forventet en slik synkende tendens anså han den dog ikke som noen trussel mot avhandlingens legitimitet. Og siden tendensen mest gjaldt de mindre begavede var resultatet uansett støttende for rasehygiene, med visshet om at de svaktbegavede i hvert fall ikke ble noe bedre med årene.

---

¹⁵⁰ Lofthus (1931a), s. 31. Mer om normalfordeling og problematiske aspekter ved denne i neste kapittel.

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Ibid, s. 42.

¹⁵⁴ Ibid.

Lofthus var imidlertid oppmerksom på at diverse ytre forhold rundt undersøkelsene kunne påvirke resultatet, og trodde følgelig ikke på noen objektiv målesituasjon som ville slå likt ut for alle: ”Det kan altså oppstå utallige situasjoner under bruken av en prøve, som kan påvirke svaret.”¹⁵⁵ Særlig var dette følsomt for de yngste barna, og Lofthus kommer derfor med grundige veiledninger for å bidra til mest mulig optimale test-forhold. For eksempel:

I særdeleshet må man undgå at barnets foreldre, lærer, overlærer, eller guvernante er tilstede. Disse distraherer nemlig barnet langt mere enn et helt fremmed menneske vilde gjøre. Barnet føler sig trykket av deres kritiske bedømmelser av hvad det siger.¹⁵⁶

Men uansett graden av veiledning ”... vil der alltid kunne oppstå situasjoner som undersøkeren ikke kan være forberedt på. Der er ingen grense for alle de misforståelser som kan oppstå.”¹⁵⁷ Det er derfor verdt å merke seg at Lofthus ikke står inne for en forestilling om IQ-målinger som sterile, objektive laboratorieforsøk. Ingen målinger var for ham helt uavhengig av ytre forhold, og sanne, nøytrale måleomstendigheter fantes følgelig ikke. Imidlertid spilte ikke dette noen avgjørende rolle for Lofthus. Så lenge måleobjektene var gitt nogenlunde like forhold, og så lenge man ikke aktivt hadde hindret måleobjektet, så var målingen legitim nok for ham. Den kvantitative mentalitet kan med dette anses som total og gjennomgripende i Lofthus’ målepraksis, men likevel ikke hvilende på et fullstendig positivistisk grunnlag.

Selve innholdet i Lofthus’ tester bestod av lite nytt i forhold til den etablerte testtradisjonen, siden Lofthus hovedsakelig valgte ut de oversatte spørsmålene (fra de eksisterende amerikanske prøvene) som ga mest representative, normalfordelte resultater, fremfor å produsere egne spørsmål. For eksempel i de såkalte Oslo-prøvene for barn under 3 år, bestod spørsmålene av å peke på ansiktsdeler og navngi alminnelige gjenstander. For hvert spørsmål fulgte en veiledning i hvordan man skulle gå frem med det aktuelle spørsmålet, og hvordan man eventuelt skulle håndtere problemer:

Av og til hender det at barn som til å begynne med ikke svarer på de første spørsmål plutselig overvinner sin undseelse og svarer riktig på alle spørsmål [...] En liten pike som var svært engstelig av sig vilde ikke svare på spørsmålene. Men da hun fikk se en dukke var hun straks villig til å peke både på nese, øre, munn og hår.¹⁵⁸

---

¹⁵⁵ Ibid, s. 170.

¹⁵⁶ Ibid, s. 166.

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ Ibid, s. 45.

Nok en gang; hvis en person på grunn av ulike forhold ikke fikk vist sine fulle evner, så var ikke dette kritisk for IQ-tester som fordelingsredskap, fordi det var *grovsorteringen* som stod i sentrum for Lofthus. Derimot kunne ”rettferdige” utslag være svært kritisk *for den aktuelle personen*, da det var hårfine marginer som gjaldt. ”Om man scoret IQ 74 i stedet for 75 kunne være skjebnesvangert.”¹⁵⁹

På bakgrunn av de spørsmålene som ga mest ”normalt” resultat fra de tre oversatte og bearbejdede testene, lagde så Lofthus *Oslo-prøvene*. Han høstet stor anerkjennelse for disse testene, som i de følgende årene endte opp blant de meste brukte individuelle intelligensstestene i Norge. Imidlertid var Oslo-prøvene nettopp kun *individuelle prøver*: ”Skal der undersøkes mange individer blir en slik individuell undersøkelse helt uoverkommelig. Derfor har man gått over til å undersøke større grupper ad gangen.”¹⁶⁰ Lofthus uttrykker følgelig stor entusiasme for Marie Pedersens oversettelse av Dearborns *gruppeprøver* fra 1933,¹⁶¹ og fulgte også selv opp i 1934 da han sammen med psykiatriprofessor Augusta Rasmussen og inspektør for Oslo-skolene, Bernhof Ribsskog, testet alle de ca. 2000 elevene i 1. klasse i Oslo folkeskole med nettopp disse prøvene. På dette grunnlag utga de så i 1935 en standardisering av Dearborns *gruppeprøver* for norske forhold. Denne utgivelsen var først og fremst en standardisert utgave til veiledning for lærere, med opplisting av oppgaver og hjelp til å få dem gjennomført. I 1937 følger imidlertid Lofthus, Rasmussen og Ribsskog opp med en mer akademisk utgivelse – *Evnemålinger i folkeskolens 1. klasse* – knyttet til målingene fra 1935. Arbeidet ble utgitt av Komiteen for pedagogisk forskning, nedsatt av Oslo og Aker skolestyrer. Ifølge Eva Simonsen må dette sees i sammenheng med at lærerorganisasjonene og lokale skolemyndigheter sterkt gikk inn for å styrke den pedagogiske forskningen, spesielt ved å skaffe bedre måleinstrumenter for skolens virksomhet.¹⁶²

Et av motivene ved denne utgivelsen var at lærerne selv kunne teste elevene, etter boklige veiledninger fra Lofthus, Rasmussen og Ribsskog. Lofthus ser ikke ut til å ha hatt innvendinger mot dette, kanskje på grunn av at psykiaterne fortsatt satt med den overordnede kontrollen. For dem var lærerne forholdsvis godt skikket til å *gjennomføre* målingene, men

---

¹⁵⁹ Fodstad (1999), s. 72.

¹⁶⁰ Lofthus (1933a).

¹⁶¹ Se Lofthus (1933a). Dearborns *gruppeprøver* var også forholdsvis lik Stanford–Binet-prøvene, men altså tilpasset testing av hele klasser samtidig.

¹⁶² Simonsen (2000), s. 425.

ikke verdige til å *utarbeide* dem. I sin doktoravhandling mente da også Lofthus at det hadde liten betydning hvem som testet, så fremt man var opplært:

Det er visselig mennesker som er så sjelelig uelastiske, at arbeide av denne art ikke lykkes for dem. Men i det store og hele er der neppe nogen stor forskjell mellom de resultater som oppnåes av forskjellige undersøkere når disse først er øvet.¹⁶³

I *Evnemålinger i folkeskolens 1. klasse* ble det vurdert en mengde ulike målinger som Lofthus og hans medarbeidere hadde regissert de senere årene, blant annet tester av 7000 elever fra 41 kommuner i 1935 og alle de omkring 2000 elevene i Oslo-skolene i 1936. Det var nå ikke lenger Lofthus selv som Det ble derfor sendt ut skjemaer til lærere som testet elevene lokalt, og returnerte resultatene til Lofthus.

Denne undersøkelsesformen ga også mulighet til å foreta målinger av *lærernes* ferdigheter, både deres evne til å gjennomføre selve målingene på ”korrekt vis”, samt av hvordan deres evnevurderinger sammenfalt med resultatene fra intelligensmålingene. I 1936 ledet derfor Lofthus, Rasmussen og Ribsskog en undersøkelse der lærerne for alle førsteklasinger i Oslo ble bedt om å gi elevene rangnummer etter deres evner. Resultatene fra rangeringen ble så sammenlignet med rangeringen av de samme elevene fra IQ-testene fra 1935. Det ble utarbeidet rangkorrelasjoner for over 1900 elever, og heldigvis for oppdragsgiverne var tendensen stort sett positiv for lærerne: ”Sammenlignet med resultatet av evnemålingene har således storparten av lærerne vurdert elevenes evner så nogenlunde *riktig* [min utheving], men der er jo heller ikke så ganske få svære avvik.”¹⁶⁴

Ikke et eneste sted i dette forskningsarbeidet antydes det at lærerne kunne ha ”mer sanne” oppfatninger av elevenes evner enn det som kom frem ved intelligensmålingene. Så i dette perspektivet ble IQ-testene nærmest betraktet som en vitenskapelig objektiv fasit, som det usikre, utrenede menneskelige skjønn kunne måle seg mot. Lofthus kunne imidlertid være langt mer åpen for innrømmelser rundt målingenes upålitelighet i interne omtaler i medisiner-miljøet. Men straks målingene ble satt opp i mot andre evalueringsformer endret språkbruken seg til langt mer positivistiske, dogmatiske beskrivelser. Dagligtalens evnevurderende semantikk ble i denne sammenhengen verdiløs og uvitenskapelig: ”I sproget har vi fått tallrike uttrykk for menneskenes vurdering av vettet hos sine medmennesker [...] Denne lettvinde

---

¹⁶³ Lofthus (1931a), s. 167.

¹⁶⁴ Lofthus, Rasmussen og Ribsskog (1937), s. 67.

hurtigvurdering av en så vesentlig egenskap som vettet er selvsagt lite pålitelig.”¹⁶⁵

Jeg skal ikke gå i dybden rundt *Evnemålinger i folkeskolens 1. klasse*, men det kan nevnes en del problematiske aspekter rundt måleteknikken. For eksempel foretok Lofthus, Rasmussen og Ribsskog endringer i poeng-tabeller for å få resultatene mest mulig i tråd med både normalfordelingskurven og med jevn vekst i barnas intelligens.¹⁶⁶

Efter en rekke beregninger, som vi her ikke nærmere skal komme inn på, blev til slutt tabell IV utarbeidet, og efter den blev så IQ beregnet på nytt for alle elever. Fordelingen blev her nokså nær symmetrisk. Den avviker intet sted mere enn 1–2 pct fra den normale fordeling.¹⁶⁷

Etter å ha manipulert tabellene slik at de stemte med normalfordelingen, konkluderte de altså med at resultatet nettopp var i tråd med normalfordelingen. I tillegg gjorde de undersøkelser rundt samsvar mellom ulike IQ-tester der de mest ekstreme avvikene ble fjernet for at korrelasjonen skulle bli bedre. For eksempel var det i en studie av 118 elever ekstremt dårlig samsvar mellom Lofthus’ og Dearborns prøver for 4 av elevene. Disse elevene ble derfor utelatt i presentasjonen av korrelasjon og standardavvik mellom Lofthus (IQL) og Dearborn (IQD) sine prøver: ”Ser vi bort fra 4 elever med dårlig samsvar mellom IQL og IQD – den ene med forholdsvis høi IQL og lav IQD og de andre 3 med forholdsvis lav IQL og høi IQD – så er $r = +0,71 \pm 0,05$.”¹⁶⁸ Egne avvik ble derfor ofte bortforklart eller utelatt, mens lærernes avvik ble omtalt som om de hadde tatt feil. Gjennomføringen av disse målingene skjedde imidlertid ikke uten støy. I *Norsk Skuleblad* kan man i 1935 lese at:

Bergen skolestyre har ikke noe tilovers for undersøkelse av småbarns evner. Der var kommet anmodning fra skoleinspektør dr. Ribsskog, dr. Augusta Rasmussen og dr. Johan Lofthus om å la førsteklassens elever bli undersøkt [...] resultatet var at skolestyret nekter å la foreta en sådan undersøkelse. Man vilde ikke at de små skulde plages med å være forsøksobjekter [...] og der fremkom også bemerkninger om hvor meningsløse og latterlige enkelte av de oppgaver er som ved slike prøver blir gitt barna.¹⁶⁹

Denne motstanden kan delvis ses på som en skepsis til test-vitenskapen, og delvis som en

---

¹⁶⁵ Lofthus (1933a).

¹⁶⁶ Se Lofthus, Rasmussen og Ribsskog (1937), s. 26–36.

¹⁶⁷ Ibid, s. 32.

¹⁶⁸ Ibid, s. 61.

¹⁶⁹ Norsk Skuleblad (1935), s. 638.

motstand fra Bergensmiljøet – der Carl Looft fortsatt var aktiv – overfor Oslo-psykiaterne. Imidlertid bør motstanden også betraktes som del av en profesjonskamp mellom leger og lærere, som jeg snart skal gå mer inn på. Først skal jeg imidlertid se nærmere på den rasehygieniske konteksten, som for Lofthus' vedkommende kan anses som den mest sentrale politiske bakgrunnen for målingene.

Den rasehygieniske konteksten

Rasehygienien stiller sig som praktisk mål å ville kjempe mot de degenerertes innflytelse. Det kan gjøres ved å gjøre det dårlige arvestoffet ufruktbart eller ved å bringe det verdifulle arvestoff til å formere sig sterkest mulig.¹⁷⁰

Som vist i forrige kapittel ble eugenikk-bevegelsen grunnlagt av Francis Galton, med intelligensmålinger posisjonert som en hovedkilde for eugenisk samfunnspraksis. Alfred Ploetz omdøpte i 1895 eugenikken til *Rassenhygiene*, som så ble den mest anvendte betegnelsen blant ideenes nordiske tilhengere.¹⁷¹ Eugenikk-betegnelsen forsvant imidlertid ikke helt ut av språket, og ble av enkelte spesifisert til å omhandle den teoretiske arvelighetsforskningen, mens rasehygienien mer ble sett på som det praktiske (politiske) programmet.¹⁷² Lofthus selv snakker imidlertid stort sett om rasehygiene, som derfor også vil være min mest brukte (samle)betegnelse videre i oppgaven.

Rasehygienien og intelligensmålingene oppstod som vi har sett i tett tilknytning. Denne relasjonen brytes imidlertid med Binet–Simon, som i stor grad løsriver testene fra rasehygienisk innhold. Etter Binets død blir imidlertid begrepene på nytt koblet sammen av blant annet Terman, Goddard og Burt, hvis popularisering av IQ-testene som del av rasehygienien oppnådde stor innflytelse i Norden. Rasehygienens bakgrunner er mangfoldige, men dens viktigste historiske elementer kan blant annet sies å være: elementer fra Darwins lære om det naturlige utvalg og Herbert Spencers samfunnsorienterte variant om ”survival of the fittest”, Thomas Malthus' demografiske studier rundt menneskets befolkningsvekst og formeringstrang, den fysiske antropologien og dens lære om rasemessige ulikheter, oppdagelsen av Johan Gregor Mendels arvelover og annen arveforskning på 1800-/1900-tallet, og ikke minst, en mengde ulike degenerasjonsteorier med røtter tilbake til Benedicte

---

¹⁷⁰ Lofthus (1928b), s. 15.

¹⁷¹ Lavik (1998), s. 14. Det kan for øvrig nevnes at Ploetz ble foreslått til Nobels fredspris i 1936 av de to norske stortingsrepresentantene Alf Mjøen fra Radikale Folkeparti og Erling Bjørnson fra Bondepartiet.

¹⁷² Se for eksempel Mjøen (1914a), s. 256.

August Morels *Traité des dégénéscences* fra 1857 og Jean-Baptiste Lamarcks *Philosophie Zoologique* fra 1909.¹⁷³ Generelt kan man her hevde at internasjonal påvirkning hadde stor betydning for rasehygienisk ideologi i Norden.¹⁷⁴

I Norge var de viktigste rasehygieniske aktørene blant annet farmasøyten Jon Alfred Mjøen, medisineren Otto Lous Mohr, helsedirektør og legen Karl Evang og psykiatriprofessorene Ragnar Vogt, Johan Scharffenberg, Sigurd Dahlstrøm, Gabriel Langfeld – og Johan Lofthus. Disse representerte imidlertid ikke noen enhetlig bevegelse, da det til tider var store personmotsetninger og stridigheter rundt tiltak og vitenskapssyn. Felles for deres argumentasjon var imidlertid stort sett en vektlegging av arvens betydning og en understreking av faren for rasemessig degenerasjon. Lofthus skriver i 1928 at:

Noget bevis for at nutidens kulturfolk i sin helhet viser tegn på degenerasjon finnes ikke, men tobarnssystemet blandt samfundets best utstyrte innebærer sikkert en betydelig risiko for de kommende slektsledd.¹⁷⁵

Lofthus uttrykker i denne forbindelse frustrasjon over at samfunnets arvelig sett mest verdifulle individer dessverre får færrest barn ”... mens de dårligere arvebærere med ringe ansvarsfølelse ikke hemmes i sin naturlige tendens til å legge sig til så stor barneflokk som Vårherre måtte bestemme.”¹⁷⁶

Den mest vanlige argumentasjonen dreide seg imidlertid om at kontraseleksjonen – det vil si den stadig forbedrede folkehygienen – hadde redusert dødeligheten blant de dårligst utrustede barna. Disse var dermed i større grad enn før i stand til å spre sitt dårlige arvestoff til resten av befolkningen.¹⁷⁷ Jon Alfred Mjøen var her blant de mest ekstreme agitatorene, og skriver om raseblandingens degenererende farer at: ”Det gode arvestof blir infisert for alle tider, skaden er uoprettelig. Ingen magt i verden kan skille det inficerte arveplasma fra det rene, ingen kan skille de slette arveenheter ut igjen.”¹⁷⁸ Lofthus er for øvrig inne på at det i denne sammenhengen har ”... av rasebiologer vært hevdet at alkohol er en rasebiologisk hjelp

---

¹⁷³ Her baserer jeg meg hovedsakelig på Simonsen (2000) og Nielsen, Monsen og Tennøe (2000).

¹⁷⁴ Det internasjonale aspektet ved norsk rasehygiene vil imidlertid i liten grad bli behandlet her. For en grundig redegjørelse, se for eksempel Pedersen (2003).

¹⁷⁵ Lofthus (1928b), s. 15.

¹⁷⁶ Ibid, s. 17.

¹⁷⁷ Nielsen, Monsen og Tennøe (2000), s. 108.

¹⁷⁸ Mjøen (1914b), s. 987.

ved at så mange bærere av dårlig arvestoff går til grunne av den.”¹⁷⁹

De norske rasehygienikernes forslag til tiltak og omfang varierte. Enkelte gikk inn for såkalt negativ rasehygiene med fokus på storstilte steriliseringstiltak, mens andre i større grad eller i tillegg fokuserte på positiv rasehygiene i form av biologisk forbedring av (den høyverdige delen av) befolkningen, for eksempel ved hjelp av formeringskontroll. Enkelte var grunnleggende rasistisk opptatt av forskjeller mellom ulike raser og faren for raseblanding, mens andre konsentrerte seg om forbedring av den norske nasjonen. Det er verdt å merke seg at det også fantes motkrefter til degenerasjonstanken, blant annet fra kirkelig hold. Her ble det for eksempel i spørsmålet om prevensjon fryktet at det norske folk skulle dø ut som følge av færre befruktninger.¹⁸⁰ En representant for en lignende motvekt var veterinærdirektør Ole Malm som i 1916 var opptatt av faren for avfolkning grunnet synkende barnekull, forårsaket av kvinnefrigjøringen. I dette perspektivet ble et hvert individ verdifullt, tross sine eventuelle dårlige kvaliteter, og Malm hadde følgelig ”... ingen sympati med de rasehygieniske bestræbelser.”¹⁸¹ Malm stod for øvrig sammen med medisineren Otto Lous Mohr, zoologen og arvelighetsforskeren Kristine Bonnevie og anatomen og antropologen Kristian Schreiner i spissen for en sterk kritikk av Jon Alfred Mjøens rasehygieniske versjon. Ifølge Nils Roll-Hansen kan denne debatten tolkes som ekspertenes korstog mot den uvitenskaplige, dilettantiske, populistiske og rasistiske rasehygienen, med Mjøen i spissen.¹⁸²

Selv om Lofthus sjelden gikk i dyp detalj ser hans rasehygieniske ståsted ut til å være på linje med psykiatriprofessoren og sosialpolitikeren Johan Scharffenberg. I likhet med Scharffenberg var Lofthus lite opptatt av forholdet *mellom* ulike raser, og desto mer opptatt av forbedring eller stans i forverring av den norske befolkningens arvemasse. Både Scharffenberg og Lofthus tok også avstand fra 1930-tallets naziregime i Tyskland – dog var

---

¹⁷⁹ Lofthus (1928b), s. 34. I dette spørsmålet tar han imidlertid standpunkt, og presiserer at ”... det mentalhygieniske arbeide har også til oppgave å gjøre levevilkårene best mulig for de mennesker som allerede er kommet til verden [...] Og da må alkoholen bekjempes” (Ibid).

¹⁸⁰ Lofthus (1936c).

¹⁸¹ Vogt (1917), s. 461.

¹⁸² Se Roll-Hansen (1980). Roll-Hansens tolkninger har imidlertid de senere år blitt kritisert av Gudmundson (2002), Pedersen (2003), Didriksen (1995), samt flere andre. Blant annet har innvendingene fremhevet at vitenskapelighet er en lite egnet målestokk for rasehygienisk ekstremisme i norsk mellomkrigstid. Selv om det faller utenfor denne oppgavens rammer å gå inn i denne debatten, kan min redegjørelse rundt Lofthus IQ-tester i dette og spesielt neste kapittel tale til inntekt for en videre kritikk av Roll-Hansens tolkning.

Lofthus her langt mer forsiktig i sin kritikk enn Scharffenberg.¹⁸³ Imidlertid hadde verken Lofthus eller Scharffenberg noen utpreget sympati for norske minoriteter slik som tatere og sigøynere. Videre delte de begge i likhet med Karl Evang en rekke sosialpolitiske standpunkter slik som liberalisme i forhold til seksualopplysning¹⁸⁴ og aktivisme mot alkoholmisbruk.¹⁸⁵

På den annen side var Lofthus, særlig i motsetning til Evang, mindre opptatt av det frigjørende elementet innen seksualopplysning, da det i stedet var de hygieniske aspektene som stod i fokus for ham.¹⁸⁶ Generelt ser for øvrig både Lofthus og Scharffenberg ut til å være preget av sosialpolitisk aktivisme fremfor arvebiologisk ekspertise – ”ekspertisen” lå i stedet for Lofthus’ vedkommende innen IQ-testing og for Scharffenberg på det psykiatriske og politisk-administrative planet. I motsetning til Evang og Scharffenberg bekjente Lofthus seg heller aldri til sosialismen eller til Arbeiderpartiet, og er også langt mindre polemisk mot kristendommen enn de to sosialistene.

Den 1. juni 1934 fikk Norge en ”Lov om adgang til sterilisering”, og forut for vedtaket hadde både Scharffenberg og Lofthus vært iherdige pådrivere for loven. Lofthus var her også medlem av det sakkyndige råd for steriliseringsloven som øvde betydelig innflytelse over lovteksten.¹⁸⁷ Både Scharffenberg og Lofthus synes i denne forbindelse å stå inne for en ”... vidtdreven sterilisasjon av avledyktige åndssvake av tydelig hereditær opprinnelse...”¹⁸⁸ som Scharffenberg for øvrig ønsket å utvide til også å inkludere ”omstreifere, vaneforbrytere og drankere.”¹⁸⁹ I årene etter at loven ble innført stod Lofthus, blant annet sammen med Ørnulv Ødegård, Sigurd Dahlstrøm og Gabriel Langfeld, for en høyrøstet iver etter å utvide dens

---

¹⁸³ Se for eksempel Lofthus (1936f) og Lofthus (1939). Lofthus setter for øvrig sin kampsak om at svaktbegavede elever må ut av normalskolen inn i en forsiktig kritikk av nazismen. Argumentasjonen gikk ut på at svaktbegavede elever lett kunne la seg lede av ”førere”, og således utgjøre en samfunnsfare (Lofthus (1936f), s. 743).

¹⁸⁴ Se for eksempel Lofthus (1932a), Lofthus (1932b), Lofthus (1933c), Lofthus (1935a), Lofthus (1935b), Lofthus (1936c) og Lofthus (1936d).

¹⁸⁵ Se for eksempel Lofthus (1928h) og Lofthus (1933d).

¹⁸⁶ Se for eksempel Lofthus (1932c), s. 1277.

¹⁸⁷ Se Simonsen (2000).

¹⁸⁸ Lofthus (1931b), s. 696.

¹⁸⁹ Gudmundson (2002), s. 52.

virkefelt til mer vidtfaende reformer.¹⁹⁰ Så sent som i 1954 skriver Lofthus at:

De konstitusjonelle psykopater og de fleste former av evneveikhet kan bare forebygges ved eugeniske tiltak (sterilisering). I Norge har vi siden 1934 hatt en lov om adgang til seksualinngrep. Meget taler for at den adgang loven gir til sterilisering burde nyttes i større utstrekning. Det ville bety en effektiv forebyggende behandling, hvis evneveikhet virkelig er en viktig årsak til kriminalitet.¹⁹¹

Det er her verdt å merke seg at tanken om sterilisering på rasehygienisk grunnlag også stod sterkt innenfor mellomkrigstidens Arbeiderparti. For eksempel mente både Johan Scharffenberg, Karl Evang, Erling Falk og Martin Tranmæl at rasehygiene var en naturlig del av sosialismen.¹⁹²

Som nevnt var det først og fremst skolen og åndssvakeinstitusjonene som utgjorde arenaen for Lofthus' rasehygiene. Ifølge Eva Simonsen bør Lofthus' engasjement i skolen plasseres inn i "et legekorp av sosiale ingeniører"; rasehygienikere med ambisjoner om å styre skolen og legge grunnlaget for Norges samfunn og dets fremtid. Sentrale personer foruten Lofthus var blant annet skolelegesjef og hygieneprofessor Carl Schjøtz og direktører for åndssvakeskolene Otto Grennes og Ludvig Kragtorp. Intelligensmålingene endte her opp med å bli en sentral rasehygienisk innfallsvinkel, etter hvert under merkelappen *mentalhygiene*.

Kort om 1930-tallets mentalhygiene

*Mentalhygiene har som mål å tilrettelegge de for sinnets helse hensiktsmessige levekår og å forebygge sinnets lidelser. Små evner er en slik lidelse. Og et mentalhygienisk arbeidsprogram vil alltid måtte sette opp forebyggelse av den lidelse blant sine programposter. 1. juni 1934 fikk vi lov om adgang til sterilisering...*¹⁹³

Man kan hevde at rasehygiene i Norge i løpet av 1930-tallet erstattes eller suppleres med såkalt *mentalhygiene*. Dette var ikke noe særskilt norsk fenomen, men del av en større internasjonal bevegelse, med amerikansk opphav. De involverte personene i norsk mentalhygienebevegelse var imidlertid stort sett de samme som tidligere hadde vært involvert i rasehygiene på 1910- og 1920-tallet. I 1932 bestod for eksempel Mentalhygienisk forenings

---

¹⁹⁰ Ibid, s. 83.

¹⁹¹ Lofthus (1956), s. 209.

¹⁹² Se for eksempel Didriksen (1995).

¹⁹³ Lofthus (1937d), s. 73.

sentralstyre og vitenskapelige komité av blant annet Sigurd Dahlstrøm, Ragnar Vogt, G.H. Monrad-Krohn, Carl Schiøtz, Signy Arctander og Karl Evang.¹⁹⁴ På mange områder representerer derfor mentalhygiene kun en ny betegnelse med gammelt innhold.

Imidlertid kan man også betrakte mentalhygienebevegelsen som en konsolidering mellom de ulike fraksjonene innenfor rasehygienebevegelsen, og som en forsoning mellom medisiner- og lærerprofesjonene.¹⁹⁵ Til en viss grad innebar dette en større pluralisme i vitenskapssyn enn i 1920-tallets rasehygiene, der den viktigste mentalhygieniske forenede saken bestod av kamp mot tidens sosiale problemer. Det er i tillegg en vanlig oppfatning at mentalhygiene la mer vekt på miljø og sosiale forhold enn på arv.¹⁹⁶

Når det gjaldt årsakene til lav IQ stod imidlertid vektleggingen av arvefaktorene fortsatt sterkt, både for Lofthus og for de fleste andre av medisinerne i bevegelsen. Dette til tross for at det ble åpnet for noe mer usikkerhet rundt arvelighetslovenes kausalitet. Rasehygienikernes politiske prosjekter, slik som sterilisering og fødselsbegrensning, stod dermed fortsatt ved lag, like sterkt som før. I alkoholsaken endret derimot Lofthus sin oppfatning, og vedgikk etter krigen at alkoholisme først og fremst var et miljøskapt, sosialt problem.¹⁹⁷

Lofthus' mentalhygieniske aktivisme resulterte i en mengde artikler og foredrag der sentrale kampsaker ble formulert. I boka *Helse og hygiene* fra 1938 formulerer han mentalhygienens viktigste programsaker under følgende overskrifter: *sinnen og dets forhold til kroppen, arven og dens betydning, svangerskap og fødsel, oppdragelse, søsken og enebarn, barnløse ekteskaper, adoptivbarn, den naturlige variasjon, evnemåling, ulikheten mellom barn og foreldre, miljøskade, seksuelle problemer, yrkesveiledning, arbeide og arbeidsglede, interesse og adspredelse, hvile, våre medmennesker og nydelsesmidler.*¹⁹⁸ De fleste av menneskelivets områder ble dermed regnet som mentalhygienisk relevante. Generelt kan det derfor være hensiktsmessig å plassere bevegelsen inn i det norske nasjonale prosjektet rundt byggingen av velferdsstaten.

---

¹⁹⁴ Lofthus (1932c).

¹⁹⁵ Simonsen (2000).

¹⁹⁶ For en drøfting av dette, se for eksempel Simonsen (2000), s. 402–427.

¹⁹⁷ Lofthus (1956), s. 207.

¹⁹⁸ Lofthus (1938b).

I sine mest folkeopplysende artikler rettet mot offentligheten,¹⁹⁹ bestod mye av Lofthus' mentalhygieniske retorikk av det man i dag kan kalle engasjement for psykisk helse. I artikler beregnet på fagmiljøet kommer imidlertid hans rasehygieniske prosjekt tydelig frem. I 1937 skriver han:

Åndssvakhet er et begrep som mentalhygienien har som mål å få bukt med. Vi kan trygt regne med at vi her i landet har minst 12 á 15000 åndssvake som er ute av stand til å greie sig på egen hånd. Den vesentligste årsak er å søke i dårlig arvestoff. Mentalhygienisk er det derfor nødvendig å søke å hindre at disse formerer sig.²⁰⁰

Eva Simonsen skriver at "mentalhygienien delte rasehygienens oppfatning av åndssvakhet som en ubetinget samfunnstrussel, fordi den var arvelig og fordi åndssvake fikk flere barn enn andre."²⁰¹ På denne bakgrunnen hevdet Ragnar Vogt at mentalhygienien var et rasehygienisk anliggende. Johan Lofthus støttet Vogt i at mentalhygienien derfor måtte defineres som rasehygiene.²⁰² Av denne grunn vil mentalhygiene videre i denne oppgaven i liten grad bli behandlet som eget tema, men i stedet innordnes under samlebetegnelsen rasehygiene. Dette fordi siktemålet med del 2 av oppgaven mer er å plassere IQ-testene representert ved Lofthus inn i en generell sosialpolitisk kontekst enn å drøfte de mange innbyrdes variasjonene i denne konteksten.

La oss nå se nærmere på en av målingenes mest dramatiske sosialpolitiske konsekvenser i form av den norske steriliseringsloven.

"Skal man lage omelett må man knuse noen egg" – Johan Lofthus, IQ-tester og den norske steriliseringsloven

*Herved har vi fått gjennomført i lovs form en rett til å søke begrenset minusvariantenes ubegrensede formeringstrang.*²⁰³

Den 9. mai 1934 vedtok Odelstinget lov om adgang til sterilisering m.v., som åpnet for seksualinngrep uten samtykke, på personer med særlig mangelfullt utviklede sjelsevner når en sykelig sjelstilstand eller en betydelig legemlig mangel ville bli overført på avkom. Bare én

---

¹⁹⁹ Se for eksempel Lofthus (1928e) og Lofthus (1932c).

²⁰⁰ Lofthus (1937c).

²⁰¹ Simonsen (2000), s. 410.

²⁰² Ibid, s. 411.

²⁰³ Lofthus (1934c), s. 1006.

eneste representant stemte imot.²⁰⁴ Det er også verdt å merke seg at loven ikke vekket noen enhetlig motstand fra kirken. Lofthus skriver etter lovvedtaket at:

Man kunde ha fryktet at der fra kirkelig hold vilde fremkommet protester mot lovens tilblivelse. Så vidt jeg vet er sådanne ikke fremkommet. Tvertom. I 'Kirke og kultur' nr. 7, 1933 gir den kjente leder av omstreifermisjonen, pastor Ingvald B. Carlsen en sindig og klok redegjørelse av moderne slektshygiene og kristen livsopfatning hvori han helt ut tar standpunkt for den ordning som loven har gjennomført.²⁰⁵

Jeg vil nå kort gjøre rede for Johan Lofthus og IQ-testene i forhold til norsk steriliseringslovgivning og -praksis. Lofthus stod her som en pådriver for loven, og hans IQ-tester ble i flere tilfeller – men langt ifra alle – brukt som indikator for steriliseringsinngrep, og således blant enkelte praktisert som en rasehygienisk nøkkelvitenenskap. Det vil imidlertid falle utenfor oppgavens rammer å gi noen omfattende redegjørelse for bakgrunnen for og forholdene rundt loven.²⁰⁶

På 1910-tallet var sterilisering et så kontroversielt tema – også i medisiner miljøet – at det med noen få unntak knapt ble nevnt i de store debattene om rasehygiene.²⁰⁷ Utover 1920-tallet formuleres imidlertid steriliseringstanken stadig oftere blant rasehygienens tilhengere, og må her betraktes som en del av en langt bredere endring i tankegangen omkring seksualitet og samfunn. I likhet med andre inngrep i forplantningen, slik som prevensjon og abort, ble sterilisering begrunnet i så forskjellige hensyn som retten til selvbestemmelse for kvinnen, ønskeligheten av å forebygge sosial nød og nødvendigheten av å forebygge sosiale avvik.²⁰⁸

En annen sentral begrunnelse for steriliseringsloven var ønsket om å kodifisere en allerede eksisterende steriliseringspraksis som av mange ble oppfattet som juridisk tvilsom.²⁰⁹

---

²⁰⁴ Nielsen, Monsen og Tennøe (2000), s. 88. Det eneste politiske partiet som ensidig gikk imot loven var for øvrig Samfunnspartiet, som i sitt tidsskrift uttalte at "Fanden vil ta menneskene tilbake til middelalderen" (Samfundsliv (1934)).

²⁰⁵ Lofthus (1934c), s. 1007. Kirkens mulige motstand mot loven ble for øvrig av legen Harald Nitter i 1930 omtalt som *katekismuskomplekser* (Nitter (1930), s. 1147).

²⁰⁶ For grundige redegjørelser, se for eksempel Gudmundson (2002), Simonsen (2000), Didriksen (1995), Haave (2000) og Fodstad (1999).

²⁰⁷ Nielsen, Monsen og Tennøe (2000), s. 88.

²⁰⁸ Ibid, s. 89.

²⁰⁹ Haave (2000), s. 5.

Medisineren Harald Nitter skriver i 1930 at ”Nu kan som vi vet efter den gjeldende lov om sterilisasjon legalt utføres på medisinske indikasjoner. Derimot er sterilisasjon på ikke medisinske indikasjoner straffbar etter straffelovens § 231.”²¹⁰

For Lofthus, Scharffenberg og flere andre ledende psykiatere stod imidlertid de rasehygieniske begrunnelsene langt fremme. I prøveforelesningen til doktorgraden i 1931 doserer for eksempel Lofthus om de svaktbegavede, og kommer frem til at ”åndssvakhet er en arvelidelse i langt større utstrekning enn almindelig antatt.”²¹¹ Hans forslag til løsning var derfor en ”vidtdreven sterilisasjon av avledyktige åndssvake av tydelig hereditær oprindelse.”²¹² I 1928 skriver han at:

Å gjøre det dårlige arvestoff ufruktbart kan skje ved å begrense eller hindre formering av de individer som man vet er bærere av dårlig arvestoff. De forholdregler som da står til rådighet er: 1. Sterilisering (ufruktbargjørelse ved operasjon, eventuelt røntgenbehandling. 2. Innesperring av de omhandlede individer i anstalter. 3. Ekteskapshindring i lovform. 4. Barnemord. 5. Fosterfordrivelse. 6. Anvendelse av konsepsjonshindrende midler i det seksuelle samliv.²¹³

Lofthus presiserer imidlertid at ”Hvis samfundet kan hindre formerelse av slett arvestoff, bør det ikke skje ved hårdere midler enn nødvendig”,²¹⁴ og redegjør videre i en bokanmeldelse i *Tidsskrift for den norske lægeforening* for vanskelighetene rundt praktisering av barnemord. Lofthus kommer her med betenkeligheter overfor eutanasi av åndssvake spedbarn – ikke på strengt tatt etiske grunnlag – men på bakgrunn av vanskeligheter med den praktiske gjennomførbarheten:

Problemet med individer som er fødte vanskapninger, vil vel neppe finne nogen løsning som tiltaler alle. Selv om der blev lovhjemlet adgang til å avlive slike stakkarer, gad jeg se den læge, som vilde foreta handlingen [...] Å avlive slike barn vilde være praktisk og økonomisk. Men hvem skal i tilfelle være bøddelen? ‘Ja tenke det; ønske det; vilde det med; – – men gjøre det! Nei; det skjønner jeg ikke.’²¹⁵

---

²¹⁰ Nitter (1930), s. 1147.

²¹¹ Lofthus (1931b), s. 696.

²¹² Ibid.

²¹³ Lofthus (1928b), s. 16.

²¹⁴ Ibid.

²¹⁵ Lofthus (1933f), s. 1278–1279.

Lofthus' standpunkt forut for steriliseringsloven ser altså ut til å være at "sterilisering, særlig hvis det skal foretas *mot* individets vilje, er så hårdhendt at det neppe vil la sig anvende som middel i rasehygienisk øiemed."²¹⁶ Imidlertid er han tydelig på at "... det uten skrupler ansees berettiget å tilråde og utføre sterilisasjon på medisinsk indikasjon."²¹⁷

Denne siste presiseringen er verdt å merke seg, da det ser ut til at slike medisinske indikasjoner likevel ikke nødvendigvis forutsatte et samtykke. I 1928 skriver for eksempel Lofthus at:

Om f. eks. en åndssvak person risikerer å måtte leve i anstalt på grunn av seksuelt oppsilethet, vil sterilisasjon, hvis den antas å kunne gjøre individet sosialt omgjengeligere, være både tilrådelig og tillatelig [...] selvsagt vil enhver slik operasjon være sosialt sett verdifull.²¹⁸

I enkelte sammenhenger bruker Lofthus mentalhygiene eller sosiale hensyn som hovedargumenter for steriliseringsloven som kontrast til de rene avlsmessige aspektene ved rasehygienien, da "... det vil ikke være noget humant fremskritt å foreta større eller mindre lemlestelser av medmennesker utelukkende av hensyn til efterslekten."²¹⁹ I andre sammenhenger anser han som nevnt mentalhygienien som del av rasehygienien.

Våren 1934 ble altså steriliseringsloven vedtatt. Ifølge Eva Simonsen bør loven betraktes som en forsoning mellom ulike profesjoner og ulike fraksjoner i spørsmål om rasehygiene og sosialpolitikk, der man samlet seg om mentalhygienien som nasjonalt prosjekt.²²⁰ Lovvedtaket bør også utvilsomt anses som del av en større nordisk og internasjonal kontekst, uten at det blir anledning til å gå inn på dette i denne oppgaven. Heller ikke blir det her mulighet til å gå inn i en drøfting av i hvilken grad loven kan anses som en rasehygienisk lov.²²¹

Likevel, som indikasjon på at loven kunne tolkes som et rasehygienisk fremskritt – i betydning fokus på kvalitativ forbedring av befolkningen – synes i hvert fall Johan Lofthus å være svært begeistret for lovvedtaket. I juni 1934 uttrykker han nemlig stor glede over at

---

²¹⁶ Lofthus (1928b), s. 16.

²¹⁷ Ibid.

²¹⁸ Ibid.

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ Simonsen (2000).

²²¹ For en drøfting av dette, se for eksempel Gudmundson (2002), s. 66–97.

minusvariantenes ubegrensede formeringstrang nå endelig skal bringes under kontroll;

... et forhold som er blitt stadig mer iøynefallende etter at fødselstallet blant de verdifullere samfunnsmedlemmer stadig er gått ned, mens minusvariantene uberørt av tidenes pinaktighet m. m. har holdt fødselstall oppe, og den stadig bedre folkehigiene har redusert dødeligheten også blandt de dårligst utrustede barn.²²²

For Lofthus hadde tidens store sosiale prosjekt nå med lovvedtaket oppnådd legitimitet:

Den store oppgave hygien har stillet sig, å anvis de gunstigste levevilkår samt å fjerne sykdomsårsaker, kan trygt arbeide videre uten at hygienikerne behøver å nære frykt for at fremtiden vil stene dem. Håndheves loven som den bør, vil samfundet kunne ha stor nytte og glede av den.²²³

Utover 1930-tallet synes imidlertid Lofthus ikke lenger å være like fornøyd med praktiseringen av loven, og ønsket en langt mer vidtfavnende steriliseringspraksis. Her stod han sammen med en rekke andre medisinere, blant annet Ragnar Vogt, Jørgen Berner, Augusta Rasmussen, Egil Rian, Ørnulv Ødegård, Einar Haugen, Karl Evang, Alexander Brinchmann, Sigurd Dahlstrøm, Gabriel Langfeldt og Johan Scharffenberg. Den samme forståelsesrammen hadde også den fortsatt aktive Jon Alfred Mjøen, samt juristene og sosialøkonomene som behandlet eller uttalte seg i åndssvakespørsmålet, for eksempel Inge Debes, Aase Lionæs og Arne Skaug.

Lionæs og Skaug hadde for øvrig i 1936 oversatt og bearbeidet Alva og Gunnar Myrdals *Krisen i befolkningsspørsmålet* for norske forhold, der det ble argumentert for at langt flere åndssvake burde steriliseres. Ifølge Myrdal, Lionæs og Skaug kunne en slik radikal steriliseringslinje forsvares fordi man regnet med at ingen verdifulle arveegenskaper ville gå tapt. Det var derfor ingen grunn til å vise ”skånsomhet”.²²⁴

Fokuset for alle disse involverte var nå rettet mot fremskrittet, mot opphøyelse av ”høyverdige” arveegenskaper, nedvurdering av ”mindreverdige” egenskaper, og ikke minst en voldsom oppmerksomhet rundt samfunnets *nytte* av de enkelte individer. Man kan her fornemme en slags arvestoffets og helselærens etikk, der viktigste moralbud nå var av hensyn til ætten og nasjonen å handle til det beste for arvestoffets kvalitet. Jon Alfred Mjøen skriver i 1939 at:

---

²²² Lofthus (1934c), s. 1006.

²²³ Ibid.

²²⁴ Simonsen (2000), s. 283.

Å sørge for at individer som engang er kommet til verden gis de beste sjanser til utfoldelse, og lærer at de ikke må forsynde seg mot helselærers aller elementæreste krav – det er hygienens oppgave. Å sørge for at kommende generasjoner fødes med så gode *arvemessige* muligheter som mulig, det er rasehygienens oppgave. Både hygien og rasehygien må arbeide hånd i hånd...²²⁵

Et ledd i kampen for å utvide praktiseringen av steriliseringsloven var å få åndssvakeomsorgen under ”medisinsk jurisdiksjon for å fremme rasjonalitet i sosialhygienisk forstand.”²²⁶ Her stod Lofthus sammen med Evang, Berner, Langfeldt, Haugen, Rian og Vogt bak et privat lovforslag i 1939 for fornyelse av sosiallovgivningen.²²⁷ Innstillingen fra en regjeringsoppnevnt komité rundt sosiallovgivning og åndssvakeomsorgen var interessant nok så og si helt identisk med dette private lovforslaget, og argumenterte for et omfattende system for internering av åndssvake, med meldeplikt for helsepersonell om personer som kunne mistenkes å være åndssvake. Kontrolltiltakene omfattet institusjonalisering i store regionale sentralanstalter og økt bruk av sterilisering. Jon Alfred Mjøen skriver i 1939 at:

For at forhindre at psykisk abnorme individer formerer seg som de nå gjør, er det nødvendig å supplere vår sosiallovgivning med bestemmelser som tar sikte på ved tvungen segregasjon og frivillig sterilisasjon å forringe deres antall.²²⁸

Hovedmålgruppen var altså de lettere åndssvake som ikke var omfattet av den vedtatte steriliseringsloven.²²⁹ Utbruddet av den andre verdenskrig førte imidlertid til at dette lovforslaget ikke ble realisert.

Hva var så konsekvensene av steriliseringsloven? Hvor mange ble faktisk sterilisert? Per Haave har her dokumentert at i løpet av steriliseringslovens virketid fra 1934 til 1977 ble det registrert 47 448 søknader om sterilisering. Av disse ble 46 126 innvilget og 44 477 ble effektuert.²³⁰ Haave finner videre at sterilisering av åndssvake og sinnssyke først og fremst fant sted fra 1930- til 1950-årene, mens psykisk normale i steriliseringslovens forstand utgjorde en rask stigende andel av de steriliserte fra slutten av 1940-tallet. Det har også hittil

---

²²⁵ Mjøen (1939), s. 31.

²²⁶ Nielsen, Monsen og Tennøe (2000), s. 114.

²²⁷ Ibid.

²²⁸ Mjøen (1939), s. 28.

²²⁹ Nielsen, Monsen og Tennøe (2000), s. 114.

²³⁰ Haave (2000), s. 7.

latt seg dokumentere at 128 personer med taterbakgrunn ble sterilisert med offentlig tillatelse i tidsrommet 1934 til 1977.²³¹

Det må imidlertid sterkt understrekes at man ikke nødvendigvis kan sette alle steriliseringsinngrep i sammenheng med intelligensmåling på rasehygieniske grunnlag. Likevel er det dokumentert en rekke tilfeller der man kan hevde at den norske rasehygien ble satt ut i praksis med IQ-testene som indikator.

Et eksempel kan være psykiateren og Lofthus' meningsfelle Einar Haugen som ifølge Eva Simonsen var svært entusiastisk til den danske åndssvake Lovgivningens behandlingsopplegg med sterilisering og kastrering på grunnlag av IQ-tester.²³² Haugen vurderte i 1937 blant annet 230 skolehjemselever ved institusjonene Toftes Gave, Bastøy for gutter og Bærum skolehjem for piker. Testene som ble brukt var nettopp Johan Lofthus' standardiserte prøver fra 1931.²³³ Ifølge Haugen var ikke skolens vurderinger til å stole på fordi lærerne var for positive og ikke erkjente skolehjemselevens lave nivå. Haugen avslørte etter egen oppfatning de reelle forholdene ved å bruke de "objektive" IQ-testene fra Johan Lofthus. Blant Haugens undersøkelsesformer var i tillegg til IQ-testing også veiing og måling, samt fotografering av alle elevene nakne.²³⁴ Av de 230 elevene burde ifølge Haugen 64 av disse enten steriliseres direkte eller vurderes i forhold til eugeniske forholdsregler.²³⁵ Konklusjonen var at en stor del av barna sannsynligvis var arvebiologisk mindreverdige, spesielt de åndssvake, det viste 'de senere års overveldende forskningsresultat på det arvebiologiske området', skrev Haugen.²³⁶

Man kan altså hevde at steriliseringsprosjektene ble et område der den norske rasehygien i enkelte tilfeller ble satt ut i praksis med IQ-tester som indikasjon. Videre kan man hevde at et flertall blant den medisinske ekspertisen mer var pådrivere for en intensivering av loven, enn moderate bremseklosser. Imidlertid kan man også hevde at flertallet av steriliseringsinngrepene ikke hadde noen direkte forbindelse med rasehygienisk

---

²³¹ Ibid.

²³² Simonsen (2000), s 326.

²³³ Ibid. Jeg har for øvrig ikke funnet opplysninger om at Lofthus selv utførte steriliseringsinngrep. Han innehadde dog heller ingen stillinger der dette var ansett som del av praksis.

²³⁴ Ibid.

²³⁵ Ibid.

²³⁶ Ibid, s. 327.

tankegods. Dette fordi flertallet av sakene kan ha hatt sitt utspring hos de lokale fattigstyrene, der distriktslegen var med og måtte gjøre noe når bunnløst fattige eller psykisk utviklingshemmede fikk det ene barnet etter det andre, som de ikke var i stand til å ta seg av. Man kan her hevde at det ikke var disse barnas effekt på den nasjonale arvebiologiske kvaliteten eller den gjennomsnittlige intelligensen som utgjorde hovedgrunnet for en del av inngrepene – snarere at vanskeligheter med å finne fosterforeldre gjorde at man i stedet valgte sterilisering som utvei.²³⁷

Det er likevel grunn til å være oppmerksom på at også Johan Lofthus var klar over dette perspektivet, og bevisst forsøkte å dreie utviklingen i tråd med sitt eget politiske syn. I forbindelse med et lovforslag fra 1938 om skole og forsorg for åndssvake, ivret for eksempel Lofthus stort for at mest mulig ansvar skulle pådyttes kommunene. Hvorfor? Slik Lofthus så det ville nemlig de lokale fattigstyrene bli ivrigere i å sørge for sterilisering hvis kommunene fikk et større ansvar (men samtidig da ikke nødvendigvis flere ressurser).²³⁸ Lofthus uttrykker her et håp om at kommunene dermed ville bli ”... mere interesserte i at disse individer ikke får drive altfor fritt omkring og sette barn til verden.”²³⁹

Satt på spissen kan man her trekke frem utsagnet om at ”skal man lage omelett må man knuse noen egg”, i betydning: skal man lykkes med biologisk kvalitetsforbedring må noe eller noen ofres på veien – for eksempel befruktete eller fruktbare egg hos mulige åndssvake kvinner.

Lider en én-egget tvilling av schizofreni eller åndssvakhet, er der ca. 70–80 procents sannsynlighet for, at også partneren (tvilling-broren, tvilling-søsteren) vil lide av samme sykdom. Lignende er forholdet ved manisk-melankolisk sinnssykdom og ved svær vaneforbrydelse, skrev Ragnar Vogt i sin lærebok i psykiatri fra 1938.²⁴⁰

På denne bakgrunn agiterte Lofthus for at slike ”minusavvikelser” var arvelige og at en hensiktsmessig løsning bestod av omfattende steriliseringstiltak, for å gjøre ”de mindreverdige eggene” ufruktbare.

---

²³⁷ Eksempel på slik argumentasjon kan for eksempel finnes i Söder (1999).

²³⁸ Simonsen (2000), s. 340.

²³⁹ Fra Lofthus' brev til skolebestyrer Eik den 20.01.1938, sitert i Simonsen (2000), s. 340. Brevet er å finne i arkivet fra Torshov åndssvakeanstalt i Statsarkivet. Dette materialet er klausulert, og forsøk på en eventuell tilgang vurderes som utenfor rammene rundt denne oppgaven.

²⁴⁰ Vogt sitert i Nielsen, Monsen og Tennøe (2000), s. 114–115.

Som det har fremgått stod den generelle forbedringen av befolkningskvaliteter i sentrum for Lofthus, basert på det man kan hevde er en grunnleggende rasehygienisk motivasjon.²⁴¹ Som det vil gå frem av neste kapittel, innebærer ikke nødvendigvis dette at han også trodde på fullstendig objektive kvantitative metoder for identifisering av de kvalitativt mindreverdige. Likevel betydde ikke testenes usikkerhet for Lofthus at man skulle slutte, verken med testene eller med differensieringen.

Følgelig var det grovsorteringen som stod i sentrum, og som det vil gå frem av neste kapittel kunne man derfor leve med at noe mer eller mindre godt arvestoff – eller gode eggceller – ble forkastet i den store grovsorteringen av samfunnets mindreverdige. Før jeg går inn på disse momentene i neste kapittels redegjørelse for Lofthus' syn på intelligensens natur, skal jeg først se nærmere på IQ-testenes rolle i profesjonskampen mellom leger og lærere.

Lærer vs. leger – hvem skal måle?

*Endel mennesker har en egen evne til skjønnsmessig å avgjøre om de står overfor noe som avviker fra det normale. Særlig vil dyktige læger ofte kunne se forbausende meget. Men skjønnnet er dessverre ikke alltid til å stole på [...] Det som kan og må erstatte skjønnnet er målingen.*²⁴²

Ifølge Eva Simonsen må intelligensmålinger i norsk mellomkrigstid ses på som del av en profesjonskamp mellom medisinere og pedagoger. Det som stod på spill var herredømmet over norsk skole- og spesialskolevesen.²⁴³

Intelligensmålingene hadde som nevnt etter Binet vært forbeholdt medisinere, og særlig innenfor psykiatrien ble testene lenge vurdert som et av fagets mest sentrale vitenskapelige bidrag til å løse tidens sosiale og politiske spørsmål.²⁴⁴ Og som vi har sett var psykiaterne ikke i tvil om sin egen rolle i intelligenstesting:

---

²⁴¹ Flere av rasehygienikernes begrunnelser hvilte altså, slik vi har sett, på vitenskapelige påstander. Med tiden ble imidlertid flere av disse påstandene tilbakevist, samtidig som rasehygienikerne ikke anså tilbakevisningene som noen trussel for rasehygienens legitimitet. På denne bakgrunn kan man hevde at de rasehygieniske motivene også kan ha hatt bakgrunn i andre, ikke-artikulerte faktorer og ikke bare i de artikulerte vitenskapelige påstandene. Avskyen for det mindreverdige, drømmen om den rene rasen eller hygienens ordentlighetsprosjekt overført på samfunnet kan være eksempler på slike grunnmotiver. Det faller imidlertid utenfor denne oppgavens rammer å skulle gi forklaringer på hva de "egentlige", rene rasehygieniske motivene eventuelt måtte være, utover begrunnelsene som de selv oppga som rasehygienens grunnlag.

²⁴² Lofthus (1937d), s. 71.

²⁴³ Følgende redegjørelse er hovedsakelig basert på Simonsen (1999) og Simonsen (2000).

²⁴⁴ Simonsen (1999), s. 34.

Jeg mener det er uforsvarlig at udta til særskoler slike barn uten sakkyndig lægers hjelp [...] Alene han kan ha forutsætninger for at forstaa, naar og hvor det foreligger tilstande som kræver lægens og ikke lærerens omsorg.²⁴⁵

Det var gjerne tre typer argumentasjon som ble brukt mot lærernes evnevurderinger; den første omhandlet hvordan lærerne undervurderte en del normalbegavede barn, den andre hvordan de overvurderte en del svaktbegavede og den tredje omhandlet lærernes manglende evner eller vilje til å sette differensieringen ut i praksis. Om det siste momentet skriver Lofthus i 1931 at av "... alle barn med IQ mellom 75 og 80 er der forholdsvis få. De fleste barn meldes ikke til særskolen, fordi pedagogene delvis av en slags medfølelse med barnet og delvis av frykt for foreldrenes vrede undlater å anmelde dem til særskolen."²⁴⁶

Som vi har sett mente Lofthus, Rasmussen og Ribsskog at lærernes evnevurderinger var sånn nogenlunde riktige. Imidlertid: "Lærerne synes å ha en sterkere tendens til å undervurdere elevene enn til å overvurdere dem."²⁴⁷ Dette argumentet ble brukt for alt hva det var verdt i eksterne sammenhenger. Psykiaterne fremhevet her sin profesjon som redningen for undervurderte elever som lærerne overså, og IQ-testene som middelet for å bringe den undervurdertes sanne evnemessige verdi frem i lyset. Selve trumfkortet i denne sammenhengen var oppdagelsen av dysleksi. Her hadde psykiaterne utallige eksempler på elever som av læreren var blitt stemplet som dumme, men som IQ-testene avdekket at i virkeligheten var normalt eller høyt begavet. For medisinerne ble dette selve beviset på pedagogenes usikre skjønn og tilsvarende på intelligensmålingenes verdi, pålitelighet og samfunnsmessige nytte: "Lærerstandens bedømmelse av barns intelligens er meget ofte ikke korrekt; den dømmer som oftest etter skolekundskaper; og at skolekundskaper ikke alltid = intelligens er en gammel erfaring."²⁴⁸ Carl Looft skriver i 1939 at:

Dyslexi [...] bemerkes først når barnet har begynt i skole; som oftest opfattes det her som en lett grad av åndssvakhet og barnet utpekes som skikket for særskolen. Undersøkelse av skolepsykiater [i dette tilfellet Looft selv] viser at intelligensen er helt normal og videre undersøkelse [...] viser dyslexi ...²⁴⁹

---

²⁴⁵ Dedichen sitert i Simonsen (1999), s. 34.

²⁴⁶ Lofthus (1931b), s. 688.

²⁴⁷ Lofthus, Rasmussen og Ribsskog (1937), s. 67.

²⁴⁸ Looft (1913), s. 581.

²⁴⁹ Looft (1939), s. 2622.

I tillegg til denne undervurderingen av elevene mente som nevnt mange psykiatere at pedagogene også ofte overvurderte eller feilvurderte farlige svaktbegavede elever. Denne argumentasjonen som i mindre grad ble brukt i offentligheten, var en arv fra Galtons og Goddards rasehygiene, der det var av høyeste samfunnsmessig viktighet å utskille de amoralske mindre intelligente. Problemet var at disse elevene var farlige og ofte førte lærerne bak lyset ved at de fremstod som normale. Einar Gisholt skriver for eksempel i en artikkel om omstreiferbarn at ”Tross denne nedsatte intelligens kan dog disse barn ofte legge en sterk uttalt sluhet og lurhet for dagen, og det er vel dette som ofte tidligere feilaktig er tatt som uttrykk for intelligens.”²⁵⁰ Den kroppslige kvantifiseringens talsmann, hygieneprofessor Carl Schiøtz uttalte i 1935 at:

... den feminint betonte retning [...] forsorgen for de svake, forsorgen for minusvariantene, har dominert alt for meget, den er ensidig betraktet, farlig. Vi må få inn et sterkt maskulint moment, den kjølig forutseende beregning og ophjelp av det som lønner sig best.²⁵¹

Eva Simonsen skriver at Norsk Forening for psykiatri i 1927 foreslo at det ble opprettet en inspektørstilling for en psykiater som skulle overta ansvaret for åndssvakeskolene, som hittil hadde blitt styrt av pedagoger. Fremstøtet fra psykiaterne for å overta åndssvakefeltet var begrunnet med at bare psykiatere kunne utføre de helt nødvendige intelligenstestene.²⁵²

Intelligensmålingene hadde dermed blitt posisjonert som en nøkkelvitenenskap og nærmest en metavitenskap for diagnostisk kontroll over åndssvakefeltet. Og ikke bare innenfor den kvantitative metode, men også i kvalitativ bedømmelse mente legene at de var best skikket: ”Overensstemmelsen mellom den subjektive, personlige lægebedømmelse og de nakne tall er så smukk som en statistiker på ingen måte kan vente og ønske.”²⁵³ Og i fremste rekke blant de vitenskapelig anerkjente målerne befant altså Johan Lofthus seg.

De ledende pedagogene aksepterte etter hvert premisene om IQ-testene som nødvendige (selv om det også som vi har sett var en del innvendinger fra skolefolk). Profesjonskampen ble derfor ikke ført som motstand mot IQ-tester, derimot var pedagogenes mottrekk å gå inn på medisinerens arena. Direktøren for skolene for døve, blinde og

---

²⁵⁰ Gisholt (1934), s. 973.

²⁵¹ Schiøtz (1935), s. 6.

²⁵² Simonsen (1999), s. 35.

²⁵³ Schiøtz (1930b), s. 867

åndssvake Otto Grennes allierte seg med særskolebestyrer i Trondheim, Marie Pedersen, for å få henne til å overta Johan Lofthus' undervisning i intelligenstesting for spesialskolens folk.²⁵⁴ Marie Pedersen var utdannet innenfor eksperimentell pedagogisk psykologi og hadde som nevnt oversatt den første gruppeintelligenstesten til norsk.²⁵⁵ Som følge av stor satsning på skolering av pedagoger innen intelligenmåling maktet så Marie Pedersen etter andre verdenskrig å opprettholde pedagogenes posisjon i spesialskolevesenet.²⁵⁶

Denne konflikten med pedagogene kan settes inn i en større internasjonal kontekst, der psykiatrien forsøkes etablert som et supplement og til dels også som metavitenskap til en rekke andre fagområder. Innenfor *jussen* ble arven etter Lombrosos kriminalantropologi igjen aktualisert, spesielt i strafferettslige spørsmål, der psykiaterne mente å sitte inne med mer sanne og vitenskapelige metoder for menneskelige bedømmelser enn andre profesjoner. Lofthus skriver i 1936 at:

Kriminalitet er ikke lenger et problem som bare interesserer påtalemyndighet og domstoler. I langt større grad enn folk i almindelighet aner, er det også et medisinsk problem. Medisinske forskningsresultater i de senere år har også ført til muligheter for rasjonell medisinsk behandling av visse kriminelle tilbøieligheter.²⁵⁷

Lignende tendenser kan gjenfinnes på en rekke andre fagområder. For eksempel skriver Lofthus i 1933 om *barneoppdragelse* at "Det er sikkert at det fins mer vitenskapelige måter å opdra barn på, så barna vilde bli både bedre og lykkeligere."²⁵⁸ Heller ikke *religionen* forble uberørt, og Lofthus skriver i 1937 at psykiatrien nå har fortrenget prestenes funksjon: "Det er ganske eiendommelig å se hvordan psykiatrien etterhånden har trengt kirkens menn helt i bakgrunnen i behandlingen av sinnets plager."²⁵⁹ Et videre internasjonalt eksempel på psykiatriernes dristighet og selvtillit overfor eget fagområde kan finnes i boken *Martin Luthers Umwelt, Karakter und Psychose*, der forfatteren ifølge Lofthus "... har påtatt sig den

---

²⁵⁴ Simonsen (2000), s. 346.

²⁵⁵ Simonsen (1999), s. 35.

²⁵⁶ På tross av profesjonskampen foregikk det imidlertid ifølge Eva Simonsen også en politisk og metodisk forsoning mellom pedagoger og medisinerer i løpet av 1930-tallet, der de samlet seg om mentalhygienens som nasjonalt prosjekt.

²⁵⁷ Lofthus (1936e), s. 19.

²⁵⁸ Lofthus (1933e), s. 75.

²⁵⁹ Lofthus (1937e), s. 254.

enorme oppgave å lage en fyldig psykiatrisk-patografisk studie av Luthers personlighet...²⁶⁰

Med psykiatrien posisjonert som en metavitenskap, og IQ-testene videre plassert som en psykiatrisk nøkkelvitenenskap, seilte dermed intelligensmålerne opp som en helt sentral gruppe fagfolk med kompetanse til å utstede dommer og vurderinger rundt alt som hadde med menneskebedømming å gjøre. Av nettopp denne grunn dreide derfor profesjonskampen mot pedagogene seg mest om *hvem som skulle få lov til å måle* og mindre om hva som faktisk ble målt. Tilsvarende i Lofthus' målepraksis ligger det en kvantitativ mentalitet i full utfoldelse i trangen til å måle så mye som mulig, og en tilsvarende nedtoning av intelligensens ontologi.

Det har innenfor tradisjonell positivismekritikk vært vanlig å argumentere imot troen på at alt lar seg kvantifisere, og tilsvarende i kritikk av biologisk determinisme vært vanlig å kritisere troen på eksistensen av kausale biologiske relasjoner, særlig i spørsmålet om arv. I *The Mismeasure of Man* retter Stephen Jay Gould disse kritikkene direkte mot mellomkrigstidens IQ-tester, som han mener hviler på en *filosofisk feilslutning*.²⁶¹ Sentralt i neste kapittel står det derfor å undersøke i hvor stor grad dette også kan sies å være rammende for Lofthus.

---

²⁶⁰ Lofthus (1938a), s. 22.

²⁶¹ Gould (1996), s. 20.

Kapittel 6   Intelligensens eksistens

– ontologiske grunnlag ved Johan Lofthus' intelligensmålinger

Denne trang til å få et mål av det vi stilles overfor omfatter ikke bare våre medmennesker, den omfatter alt det som omgir oss. Det er videnskapens oppgave å måle alt det som kan måles, og å gjøre alt det som ikke kan måles målbart.²⁶²

Som vi har sett gjennomførte Lofthus en omfattende kvantitativ praksis rundt sine IQ-tester. Man kan si at både utformingen av testene, fremstillingen av resultatene og de tilhørende differensierings-praksisene var en del av en grunnleggende kvantitativ mentalitet. Men kan denne mentaliteten også overføres til filosofien og ontologien? Hadde Lofthus også en kvantitativ, mekanistisk forståelse av bevisstheten med en tilsvarende positivistisk verdensanskuelse? Og stod han også inne for en biologisk vitenskapelig overbevisning om intelligensens kausale arvegang? Eller var det snarere en rasehygienisk overbevisning om at alt av politisk nødvendighet *måtte* måles som utgjorde grunnlaget for hans IQ-tester? Og i så fall; representerte da positivismen og den biologiske determinismen mer en vitenskapelig legitimering fremfor en ontologisk overbevisning?

For å undersøke dette vil jeg nå ta for meg relevante aspekter ved intelligensens natur og ontologiske grunnlag som kan tydeliggjøre Lofthus' posisjon. Jeg vil innlede kapitlet med å gjøre rede for aspekter ved den kvantitative mentalitet som Stephen Jay Gould i *The Mismeasure of Man* knytter til mellomkrigstidens IQ-tester. Videre vil jeg ta for meg Lofthus' syn på intelligensens natur, dens bestanddeler og relasjoner, for å undersøke hvilke roller den kvantitative mentalitet og rasehygienen spilte i forhold til hans tester.

Formålet med kapitlet er å undersøke i hvilken grad det er mulig å finne en førsteinstans som Lofthus' målinger hviler på. Jeg vil av denne grunn gå nærmere inn på hans syn på intelligensens ontologiske grunnlag og fra denne innfallsvinkelen undersøke hvorvidt målingene i størst grad kan sies å hvile på en kvantitativ mentalitet eller en politisk rasehygiene, og videre hvilke konsekvenser dette eventuelt vil få for nyere tids tolkninger av mellomkrigstidens IQ-tester. Stephen Jay Gould argumenterer for eksempel for at mellomkrigstidens målinger hviler på en naiv positivism og biologisk determinisme – nærmere bestemt en forestilling om at intelligens er en indre kausalt arvelig entitet som kan

---

²⁶² Lofthus (1929a), s. 80.

måles objektivt.²⁶³ Et sentralt spørsmål vil her være i hvilken grad slik kritikk av positivisme og biologisk determinisme også vil være rammende for *Lofthus'* IQ-tester.

IQ-tester og kvantitativ mentalitet

Stephen Jay Gould omtaler i *The Mismeasure of Man* en rekke mentalitetsmessige aspekter som kan anses som intelligensmålingenes viktigste grunnlag.²⁶⁴ Jeg har her valgt å bruke samlebetegnelsen kvantitativ mentalitet om disse aspektene, til tross for at Gould selv ikke bruker akkurat denne ordlyden.

I denne forbindelse skal den kvantitative mentalitetens viktigste bestanddeler i forhold til intelligensmålinger anses som følgende: *reduksjon og mekanisering*, i betydning troen på at mer eller mindre tilfeldige, komplekse fenomener alltid kan reduseres til summen av funksjonen mellom fenomenets minste bestanddeler; *løsrivelse og isolering*, i betydning troen på at det er mulig å betrakte et fenomen isolert fra dets omgivelser; *lokalisering*, i betydning troen på at det i studier av fenomener er mulig å påvise en fysisk indentifiserbar kjerne; *tingliggjøring*, i betydning troen på at et hvert abstrakt konsept kan spores tilbake til en konkret fysisk entitet; *statistisk fremstilling, klassifisering og hierarkisering*, i betydning troen på at alle fenomener av natur kan inndeles i avgrensbare kategorier som kan fremstilles statistisk og fordeles hierarkisk på skalaer av lineære serier, gradert etter verdi; *dikotomisering*, i betydning troen på at komplekse og kontinuerlige fenomener kan inndeles i to hovedkategorier, slik som normalitet og unormalitet har blitt bestemt ut ifra intelligensmålinger. Tilhørende disse kvantitative aspektene hevder i tillegg Gould at en naiv positivisme og en biologisk determinisme med vektlegging av kausale arvelige forbindelser utgjør intelligensmålingenes hovedgrunnlag, og at målingene samlet sett hviler på en *filosofisk feilslutning*.²⁶⁵

Hovedmålet med dette kapitlet er nå å redegjøre for Lofthus' syn på relevante aspekter ved intelligensens natur for å undersøke i hvor stor grad en slik kvantitativ mentalitet virkelig kan sies å utgjøre hovedgrunnlaget for hans intelligensmålinger. Jeg vil i denne forbindelse fokusere på å undersøke mulige positivistiske og biologiske deterministiske grunnlag generelt, og følgelig ikke ta for meg i detalj alle de ovenfor nevnte kvantitative aspektene, da dette lett kunne fungere begrensende for en bred redegjørelse av Lofthus' syn på intelligensens natur.

---

²⁶³ Gould (1996), s. 19–60.

²⁶⁴ Ibid.

²⁶⁵ Ibid.

Hva er Lofthus' intelligens?

Det er vanskelig å finne noen klar konsensus rundt definisjon av intelligens i mellomkrigstiden. Broch og Natvig skriver i 1938:

Hvad er det som egentlig blir målt med intelligensundersøkelser? [...] Hvad er intelligens? hvad er evner? Og på det spørsmål kan der for tiden ikke gis noe helt tilfredsstillende svar, idet nettopp dette er gjenstand for stor meningsforskjell blant psykologene.²⁶⁶

Johan Lofthus kommer heller aldri med noen egen definisjon av hva intelligens er, ikke en gang i sin doktoravhandling. Imidlertid gjør han i 1928 den tyske psykiateren Ernst Kretschmers ord til sine egne, og definerer intelligens som følgende:

Intelligens er ikke nogen selvstendig psykisk evne, men et praktisk brukbart kjenneord, hvorunder man sammenfatter visse ydelser og evner hos den samlede personlighet. I snevrere forstand: å erverve og anvende en forestillingsrikdom [...] Intelligens er et kvantitativt begrep, som er rettet på den kompliserte vurdering av praktiske sociale ydelser.²⁶⁷

Med dette kan man hevde at Lofthus i teorien *ikke* stod inne for noen direkte en tingliggjøring av intelligensen. Han tar dermed avstand fra Spearman's reifikasjon,²⁶⁸ og betrakter følgelig ikke intelligens som en absolutt selvstendig fysisk eller psykisk entitet, men mer som et funksjonelt gjennomsnitt. På dette området er han helt på linje med Binets pragmatiske syn, og passer således ikke inn som offer for Goulds kritikk av målernes filosofisk feilslutning.

Men selv om Lofthus ikke står for en ensidig tingliggjøring av intelligensen, beholder han like fullt elementer fra en naturalistisk og kvantitativ forståelse, da han kobler den til *antall* hjerneceller og forbindelsene mellom dem:

En kvantitativ intelligensfaktor er f. eks. den fremstillingsrikdom vi behersker. En stor dikter kan anvende opptil 10000 forskjellige ord, mens den daglige tale mellom middelsbegavede individer neppe behøver mer enn 500 ord. En slik kvantitativ intelligensfaktor er arvelig og sikkerlig knyttet til det varierende antall hjerneceller og den ulike differensiering av celler og baner i hjernen.²⁶⁹

---

²⁶⁶ Broch og Natvig (1938), s. 159.

²⁶⁷ Lofthus (1929b), s. 37.

²⁶⁸ Beskrivelsen om at "Denne Spearman's lære om faktoren G har vunnet anerkjennelse efter hvert" (Lofthus, Rasmussen og Ribsskog (1937), s. 88) betyr derfor ikke nødvendigvis noen tilslutning til Spearman.

²⁶⁹ Lofthus (1929b), s. 37.

Imidlertid ser det også ut til at rester fra Galtons forestilling om en psyko-fysisk energi-intelligens henger igjen hos Lofthus. I hvert fall hevder han i 1937 at intelligensen har sitt utspring i sentralnervesystemet.²⁷⁰

I likhet med nesten alle samtidige medisinere mente Lofthus at psykologien og psykiatrien var (eller burde bli) kvantitative, objektive naturvitenskaper, og stiller seg bak Ragnar Vogts fokusområder i *Nogen hovedlinjer i medicinsk psykologi* om at:

Med flid er de genetiske og dynamiske synspunkter stillet i forgrunden. Hovedsaken er at begripe sjelsvirksomhet som led i naturens sammenheng, kun derved kan psykologien bli fundament for psykoterapi, pædagogik og anden psykoteknik.²⁷¹

Lofthus kan i en mengde lignende uttalelser hevde et sterkt positivistisk syn på psykiatrien og psykologien som objektive vitenskaper. Imidlertid er hans ståsted etter min oppfatning langt mer sammensatt da han samtidig innrømmer at måling av intelligens er et alt for komplekst fenomen til at man kan komme frem til noe fullstendig objektivt resultat. At han anså intelligens som et kvantitativt begrep betyr ikke nødvendigvis at dens natur var en faktisk objektivt kvantitativ størrelse. Som hans kollega Sigurd Dahlstrøm uttrykker det:

... og her er det uhyre store vanskeligheter man står over for. For det første er det vanskelig å bedømme hvad der bor av krefter i et menneskesinn, og dessuten skal bedømmelsen av personen skje i forhold til en masse andre ting. Og selv den mest nøiaktige relasjonsanalyse av personligheten blir med vår nuværende viten kun tilnærmelsesvis objektiv.²⁷²

Følgelig vil heller ikke intelligensmålinger kunne gi noe eksakt mål for mentale kapasiteter, erkjenner Lofthus: ”Nu – noget saa avgjort matematisk nøiaktig maal av intelligensen lar sig nok ikke paa langt nær opnaa ved hjelp av prøver, slik de endnu er.”²⁷³ Og målingene vil derfor heller ikke kunne favne om hele menneskets essens: ”Sjælslivet omfatter uendelig meget mer end det vi faar tak paa med vore tests.”²⁷⁴

Man kan på denne bakgrunn hevde at Lofthus innehar enkelte elementer fra en kvantitativ ontologisk forståelse av menneskets mentale evner, men at han likefullt fra et

---

²⁷⁰ Lofthus (1937a), s. 73.

²⁷¹ Vogt sitert i Lofthus (1924b), s. 355–356.

²⁷² Dahlstrøm (1929), s. 581.

²⁷³ Lofthus (1924a), s. 1108.

²⁷⁴ Ibid, s. 1112.

pragmatisk ståsted betrakter intelligensen som et konstruert, operasjonelt begrep. For Lofthus tilsvarer derfor ikke intelligensen nødvendigvis en selvstendig fysisk entitet.²⁷⁵ Det er av denne grunn vanskelig å ontologisk sett finne noe tydelig positivistisk hovedgrunnlag i Lofthus' syn på intelligens.

For å danne seg et klarere bilde av Lofthus' syn på intelligensens ontologi kan det i den videre undersøkelsen være nødvendig å gå nærmere inn på dens bestanddeler og relasjoner.

Intelligensens bestanddeler

Til tross for Lofthus' avvisning av intelligens som en selvstendig entitet var det en utbredt oppfatning å skille mellom *generell* og *spesiell* intelligens. Her var det flere ulike syn,²⁷⁶ men felles for de fleste var oppfatningen av at det var den generelle intelligens som i størst grad ble målt ved intelligensmålinger. For å gå dypere inn i Lofthus' syn på intelligensens natur og grunnlag skal jeg nå ta for meg ulike forestillinger rundt den generelle og spesielle intelligens.

Generell intelligens

Det hersket i mellomkrigstiden et mylder av ulike oppfatninger og begreper rundt generell intelligens, men ontologisk sett fordelte de seg hovedsakelig i to grupperinger; de som i tråd med Spearman betraktet generell intelligens som en selvstendig entitet,²⁷⁷ og de som mer pragmatisk betraktet generell intelligens som de mest essensielle egenskapene eller et gjennomsnitt av egenskapene som ble målt ved intelligensmåling.

Lofthus tilhørte altså sistnevnte gruppe, med sin forestilling om intelligens som en løst sammensatt mengde essensielle generelle evner som særlig viste seg i forbindelse med løsning av nye problemstillinger:

---

²⁷⁵ Det er for øvrig et semantisk poeng at Lofthus til stadighet snakker om at *IQ ble funnet* – altså ikke bare målt, men faktisk funnet – som om det var en konstant hjerneverdi som ventet på å bli oppdaget (se for eksempel Lofthus, Rasmussen og Ribsskog (1937), s. 60).

²⁷⁶ Se Rolf Sollmann Fischers *Intelligensundersøkelser av voksne* (Fischer (1936), s. 5–19) og Lofthus positive omtale av Fischers avhandling (Lofthus (1937b), s. 305–306). Det kan for øvrig nevnes at Fischer i 1939 blir sterkt kritisert av den ledende pedagogen Åse Gruda Skard for at han har brukt uegnede tester: ”Skulle dr. Fischer fyrst arbeida med prøver for born, kunne han då heller nytta Oslo-prøvene som dr. Lofthus har arbeidd med i norske tilhøve” (Skard (1939), s.161).

²⁷⁷ Flere norske intelligensmålere delte Spearmans oppfatning, for eksempel Einar Aas: ”Der er en almindelig intelligens, større eller mindre, hos den enkelte” (Aas (1926), s. 194).

Trening i psykiske prestasjoner medfører ikke noen øket evne; men en ophobning av kunnskapsstoff og en øket øvelse, en forhøiet ferdighet, i å tumle med tillært stoff. Overfor helt nye vanskeligheter står den kunnskapsrike og den kunnskapsfattige på like fot. Men den intelligenteste har de beste utsikter for å klare vanskeligheter [...] kunnskapsmengden hos mennesket er også et uttrykk for vedkommendes sjelelige dugelighet. Og evnen til å nyttiggjøre seg kunnskapene er det vi bruker som indirekte måleobjekt, når vi foretar intelligensmålinger.²⁷⁸

Her er Lofthus helt på linje med William Stern, som definerer intelligens som ”evnen til å innstille sig på nye fordringer under hensiktsmessig bruk av de tankemidler som står til ens rådighet.”²⁷⁹ I denne forbindelse bruker Lofthus begrepsparet *reproduktiv* og *produktiv* intelligens, nettopp for å skille spesielle, tillærte fra mer naturgitte evner:

Den reproduktive intelligens omfatter fremforalt lære- og hukommelsesferdigheter, og den produktive intelligens omfatter de apperseptive prestasjoner, evnen til å bygge dommer og trekke slutninger, i omfattende mening altså enhver sjelelig nyskaping.²⁸⁰

Ontologisk sett blir derfor Lofthus’ generelle intelligens likevel forsøkt løftet ut av den miljøpåvirkede, reproduktive verden, slik at intelligensmålinger kvantifiserer noe dypere enn rene kunnskapsprøver, nemlig generelle evner forut for erfaring.

Det fantes dog flere anerkjente psykiatere som benektet eksistensen av en slik generell intelligens; blant annet Hanacker, Hirschlaff, Haecker og Ziehen,²⁸¹ som delvis fokuserte på miljøets betydning for grunnevnene. Den viktigste agenda for alle disse var imidlertid å benekte eksistensen av kausal korrelasjon *mellom* ulike evner. For Haecker og Ziehen bestod for eksempel selvet av en mengde enkeltevner, med en rekke selvstendige komponenter, knyttet til hver evne, som ikke nødvendigvis korrelerte. Lofthus delte imidlertid ikke denne oppfatningen, da han i langt sterkere grad fremhever den positive korrelasjonen evnene imellom. I 1934 skriver han:

Samsvaret mellom barns karakterer i forskjellige skolefag, er et bidrag til belysning av korrelasjon mellom barnenes evner. Det er en ganske aldminnelig antagelse at elever som står tilbake i enkelte fag f. eks. regning eller norsk, kan ha gode anlegg for andre fag, f.

---

²⁷⁸ Lofthus (1928b), s. 19.

²⁷⁹ Stern sitert i Egge (1934), s. 1075.

²⁸⁰ Lofthus (1929b), s. 37.

²⁸¹ Fischer (1936), s. 12.

eks. håndarbeide eller tegning, og omvendt [...] en slik antagelse i det store og hele er uholdbar. Som regel er barnenes evner ganske ens i alle fag, om der enn kan forekomme undtagelser. Å innbille folk at barn med små evner i boklige fag kan ha gode evner i praktiske fag, f. eks. håndverk, er en villfarelse.²⁸²

Lofthus er dermed på linje med Galton i oppfatningen om at hvis man var dyktig i noe så var man gjerne dyktig i alt, og en slik sterk korrelasjon gjør det vanskelig å komme unna en tro på en eller annen form for generell underliggende intelligens.

Troen på en slik generell intelligens kan videre indikere at et positivistisk grunnlag i form av en indre, samlet og mer eller mindre målbar intelligens likevel gjorde seg gjeldende for Lofthus. Men var dette også en ontologisk overbevisning, eller representerte den kun en form for argumentasjon? For å danne seg et klarere bilde av Lofthus' mulige generelle intelligens kan det nå være fruktbart å gå en omvei om den spesielle intelligens.

Spesiell intelligens

Det hersket i mellomkrigstiden også en mengde ulike oppfatninger om hvordan spesiell intelligens skulle defineres.²⁸³ Grovt sett var vanligste oppfatning å betrakte den spesielle intelligensen som ulike enkelt-evner, gjerne praktiske eller læringsbaserte, som på en eller annen måte kommer på siden av intelligensbegrepet. I 1928 utga Lofthus *Eksperimentelle undersøkelser av folkeskolebarns abstraksjonsevne*, og nettopp denne mentale testen kan være interessant å gå nærmere inn på som innfallsvinkel til problemstillinger rundt spesiell intelligens og til intelligensbegrepet generelt.

Det hadde siden begynnelsen av 1900-tallet eksistert en tradisjon for måling av abstraksjonsevne, en praksis som hadde levd side om side med Binet–Simons intelligensmålinger. Ifølge Lofthus var det blant annet Husserls definisjon av abstraksjon – der abstraksjon i positiv retning var ”å fortrinnsvis iaktta et innhold” og i negativ retning ”å se bort fra samtidig gitt innhold” – som hadde ledet vei til eksperimentelle laboratorieforsøk, utført av blant annet pionerene Külpe, Koch og Grünbaum.²⁸⁴ Innholdet i disse testene var hovedsakelig måling av mønstergjenkjenning og figurativ hukommelse.

Med bakgrunn i Kochs tester fra 1911 gjennomførte Lofthus målinger av 110 elever ved Møllergate skole som på forhånd var testet med hans nylig oversatte Stanford–Binets

---

²⁸² Lofthus (1934a), s. 915.

²⁸³ Fischer lister for eksempel opp omkring 15 ulike definisjoner. Se (Fischer (1936), s. 13–18).

²⁸⁴ Lofthus (1928a), s. 3.

intelligenstester. Tyskeren Karl Bühler hevdet at Kochs tester indikerte en intellektuell forskjell mellom kvinner og menn, og Lofthus oppga nysgjerrighet rundt dette som hovedmotiv for igangsettelsen av sine egne tester.²⁸⁵ En annen oppfatning rundt Kochs målinger var at de var svært godt egnet til å skille ut de generelt svaktbegavede, noe Lofthus nettopp hadde behov for i stillingen som skolepsykiater.²⁸⁶

Imidlertid var Lofthus' egne resultater svært nedslående i forhold til Bühlers påstand om korrelasjon mellom abstraksjonsevne, kjønn og intelligens:

... Ved en sådan fremgangsmåte har jeg på det anvendte materiale – 110 elever fra Møllergatens folkeskole – påvist som foreløpig resultat: 1. At abstraksjonsevnen hos gutter og piker ikke frembyr nogen uoverensstemmelse. 2. At der ingen absolutt sammenheng er mellem intelligensens størrelse og antall løsninger. 3. At der heller ingen overensstemmelse er mellem intelligens og antall uriktige besvarelser.²⁸⁷

Med andre ord hevder Lofthus at det ikke i det hele tatt var samsvar mellom abstraksjonsevne-testene og IQ-testene. Dette innebar ikke at Lofthus avviste Kochs målemetoder.²⁸⁸ Lofthus ser ut til å godta at Kochs metoder målte riktig, samtidig som han også ser ut til å anerkjenne abstraksjonsevnen som en intellektuell målbar størrelse. Det eneste Lofthus påpeker blir derfor at abstraksjonsevnen ikke i det hele tatt korrelerer med kjønnsforskjeller og heller ikke med intelligens.²⁸⁹ Dessverre går han ikke inn på tolkninger av disse resultatene, til tross for at de utvilsomt har en rekke betydningsfulle implikasjoner.

Lofthus' resultater skaper nemlig en del teoretiske problemer i forhold til intelligensbegrepet. Hvis man skulle regne abstraksjonsevnen som del av en intelligens, som Lofthus jo mente bestod av innbyrdes korrelerte mentale evner innenfor den høyere delen av bevisstheten, passer det jo ikke inn at abstraksjonsevnen kun hadde en svak korrelasjon med intelligensmålingene. En måte å løse dette dilemmaet på kan være å plassere abstraksjonsevnen som en mental enhet utenfor eller på siden av intelligensen, for eksempel

---

²⁸⁵ Ibid, s. 9.

²⁸⁶ Ibid, s. 7.

²⁸⁷ Ibid, s. 18.

²⁸⁸ For eksempel kommer Lofthus med en rekke detaljorienterte forslag til metodiske justeringer, noe han trolig ikke ville gjort hvis han anså metoden som ubrukelig.

²⁸⁹ Det må presiseres at det heller ikke er noen grunn til å tro at Lofthus anså korrelasjonsmangelen mellom abstraksjonsevne og intelligens som et tegn på feil ved intelligensmålingene.

som en såkalt spesiell eller reproduktiv intelligens. Dette passer i så fall inn med Fischers oppfatning om at:

Den spesielle begavelse, som til en viss grad er uavhengig av intelligensgraden, er en egenartet, sjelelig begavelse, som i høi grad viser en egenartet nedarving.

Begavelsestypene har alle stor praktisk betydning for når det gjelder å velge et erhverv.

For å få et begrep om den må man ta spesielle prøver.²⁹⁰

Imidlertid, siden Lofthus trodde på sterk korrelasjon mellom intelligensens mest essensielle bestanddeler, måtte i så fall abstraksjonsevnen som en spesiell intelligens utelukkes som en høyere kognitiv kapasitet.

Dette medfører videre problemer, siden Lofthus nettopp bruker abstraksjonsprøver, helt i tråd med Kochs, *som en del av sine egne intelligensmålinger*.²⁹¹ I tillegg er det delvis også et problem at elevene på Kochs tester viste større forbedringer ved gjentatte øvelser enn det som var vanlig ved tradisjonelle intelligensmålinger i forhold til Lofthus' påstand om at "selve vettet lar sig ikke forbedre med noget pedagogisk kunstgrep."²⁹² Som nevnt mente Lofthus i likhet med de fleste andre at opplæring og trening hadde betydning for prestasjoner: "Trening i psykiske prestasjoner medfører ikke noget øket evne; men en ophopning av kunnskapsstoff og en øket øvelse, en forhøiet ferdighet, i å kunne tumle med tillært stoff."²⁹³ Eller som skoleinspektør Olav Schulstad skriver i 1924: "Man har eksempler paa at idioter kan lære nøiaktig utenad lange ramser, talrækker og andet mekanisk stoff. Man maa derfor si at god hukommelse ikke er noget sikkert tegn paa intelligens."²⁹⁴ På den annen side, hvis elevenes pedagogiske potensial ble for stort, slik som Kochs tester antyder, kunne det bli et problem å legitimere hvorfor det akkurat var IQ-tester – og ikke for eksempel spesifikke tester i læringspotensial og reproduktiv intelligens – som skulle bli avgjørende for samfunnsmessig differensiering, for eksempel ved overflytning til særskolen.

Med abstraksjonsevne-testene som innfallsvinkel viser det seg altså her en mengde problematiske aspekter knyttet til ontologiske grunnlag ved intelligensbegrepet, som Lofthus på sin side ikke går inn på. Hvilke slutninger kan man trekke av dette? Man kan mene at

---

²⁹⁰ Fischer (1936), s. 15.

²⁹¹ Se for eksempel Lofthus (1931a), s. 48.

²⁹² Lofthus (1928b), s. 18.

²⁹³ Ibid, s. 19.

²⁹⁴ Schulstad (1924), s. 49.

redegjørelsen ovenfor *kan* innebære at Lofthus visste om problematiske aspekter ved intelligensbegrepet og -målingene: ”Intelligens er altfor innviklet til å kunne veies, som en melpose, av enhver som kan avlese tall.”²⁹⁵ Derimot kan man – som Broch og Natvig – hevde at slike problematiserende spørsmål ikke ble oppfattet som spesielt viktige: ”For intelligensprøver spiller det imidlertid ikke så stor rolle hvorledes man oppfatter selve intelligensen.”²⁹⁶

Man kan på denne bakgrunn hevde at så lenge Lofthus kunne få gjennomslag for at intelligensmålinger var viktigste metode for rasehygienisk differensiering, spilte det ingen rolle om målingene inneholdt uavklarte ontologiske og praktiske problemer. Og så lenge han kunne finne konkrete målemetoder som fungerte *brukbart* nok til hans formål – å skille de svakest begavede fra de best begavede – så var det bra nok for ham. I 1936 skriver han at:

Dessverre har vi verken metermål eller andre objektivt registrerende måleapparater til vår disposisjon når det gjelder de sjelelige vekstmålinger. Men de Binet–Simonske prøver til evnemåling med de mange forbedringer og variasjoner som disse har trukket etter sig, er dog en målemetode, som gir oss et rett *brukbart* [min utheving] uttrykk av evnenes vekst.²⁹⁷

Og i 1937 skriver han at:

Fremtiden vil sikkert bringe sikrere metoder for evnemåling enn dem vi nu rår over. Men det vi har er imidlertid en betydelig hjelp, ved siden av det rene skjønn.²⁹⁸

Lofthus ser derfor ikke ut til å ha betenkeligheter med en pragmatisk sirkeldefinisjon av målebegrepet, og unnslipper dermed å gå videre inn på intelligensens natur. Broch og Natvig skriver i 1938 at ”Lofthus, Rasmussen og Ribsskog fremhever at det som man søker å bestemme ved evneprøving er individets evne til å konsentrere den tilgjengelige psykiske energi, og til å lede denne energien mot de oppgaver som søkes løst i øieblikket.”²⁹⁹ Med andre ord blir for Lofthus det som måles ikke noe annet enn prestasjonene på en måling. I en avisartikkel fra 1933 går han også inn på at ontologiske utredninger og begrepsmessige

---

²⁹⁵ Lofthus (1931a), s. 172.

²⁹⁶ Broch og Natvig (1938), s. 161.

²⁹⁷ Lofthus (1936a), s. 1065.

²⁹⁸ Lofthus (1937d), s. 72.

²⁹⁹ Broch og Natvig (1938), s. 162.

avklaringer *ikke* er noen forutsetning for testene:

Det blir påstått at først måtte der skaffes enighet om hva der mentes med intelligens. Der gikk ikke an å måle egenskaper hvis vesen man ikke kjente nærmere til – Det er en påstand som med samme gyldighet kunde fremføres mot måling av elektrisiteten.³⁰⁰

Man kan på denne bakgrunn hevde at Lofthus mer representerer en *vilje til operasjonalisering* enn en naiv ontologisering. Dermed ser det altså ut til at det var andre forhold enn ontologiske overbevisninger som lå til grunn for Lofthus' målinger. For en videre utdypning kan det nå være fruktbart å gå utenfor selve intelligensen og i stedet se på noen av dens *relasjoner*, til *sjel, miljø, arv, moral* og *type*.

Intelligensens relasjoner

Som vi har sett hersket det i tiden før Descartes en forståelse av menneskelig intelligens som tett knyttet opp til en guddommelig intelligens. I tiden etter Descartes smuldret denne relasjonen opp, og i mellomkrigstidens Norge var det knapt noen som påpekte en slik sammenheng. Den menneskelige intelligens var løsrevet, og var ikke lenger relatert til noe religiøst. Dette innebærer imidlertid ikke at intelligensen var uten forbindelser til andre instanser; tvert imot var det vanlig å knytte den til en rekke menneskelige variabler.

Særlig i USA var *rase* en sentral variabel som intelligens ble satt i sammenheng med, noe som er grundig dokumentert i Goulds *The Mismeasure of Man*. I Norge stod som nevnt IQ-tester som indikasjon på forskjeller *mellom* raser mye mer i bakgrunnen, og da dette knapt nevnes av Lofthus skal jeg ikke gå videre inn på det her.³⁰¹ Derimot stod, som vi har sett, IQ-tester som verktøy til forbedring av (den norske) nasjonen svært sentralt.

Heller ikke *kjønn* var viktig for Lofthus blant intelligensens relasjoner, verken i teorier rundt intelligensens natur eller i konsekvenser av målingene, og på dette området var han nesten på linje med "vanlige" oppfatninger i dag. Det ble av Lofthus og andre norske målere beskrevet en del svake tendenser, for eksempel at gutter scoret svakt bedre på romforståelse og jenter svakt bedre på verbale tester, men de aller fleste konkluderte med at dette var lite viktig. Olav Schulstads oppfatning fra 1924 er representativ: "Endvidere har man, som man på forhånd kunne tenke sig, fundet at ikke alle tests er like vanskelige for gutter og piker. Det

---

³⁰⁰ Lofthus (1933a).

³⁰¹ I den fysiske antropologien stod imidlertid kategorisering og målinger av ulike rasetyper fortsatt sterkt til langt ut på 1930-tallet. For en bred redegjørelse av dette, se Kyllingstad (2004).

ser forøvrig ut til at dette spiller en mindre rolle.”³⁰² Kjønnaspektet stod dermed også i bakgrunnen i rasehygienikernes sorteringsprosjekter, da det ikke var fra kjønn men fra normalitet at sorteringen skulle foregå.

Ei heller de *homoseksuelle* ble av Lofthus betraktet som mindre intelligente. Denne gruppen led ifølge vanlig oppfatning av en miljøbettinget personlighetsforstyrrelse og måtte behandles som anormale, selv om intelligensen var normal. For eksempel skriver Lofthus i 1934 at ”Kampen mot homoseksualiteten bør skje ved opplysningsarbeide om oppdragelsesproblemene og ved en skjerpet beskyttelse av ungdommen”.³⁰³ Dette illustrerer forøvrig også at IQ-tester ikke var det eneste kriteriet for segresjon. Psykiatriske personlighetstester måtte foretas i tillegg.³⁰⁴

Det ble i mellomkrigstiden gjort undersøkelser rundt en mengde av intelligensens mulige variabler. Blant tallrike kuriositeter kan det nevnes at Paul Blunsky i 1929 fant at ”... jo høyere intelligenskvotienten var desto høyere var vannstoffjonekonsentrasjonen i spyttet.”³⁰⁵ Arven fra Broca var også fortsatt til stede, og Arthur MacDonald hevdet i 1928 at ”... de høiste raser utmerker sig ved en høyere hjernevekt og at der er en korrelasjon mellom hjernevekt og begavelse.”³⁰⁶ Giulio Bucciardi mente på sin side at intelligens var avhengig av graden av blodtilførsel til hjernen.³⁰⁷

I Norge ble det blant annet hevdet at barnløse ektepar påtreffes hyppigere i intelligente befolkningslag. Carl Looft påviste at det ”ikke er nogen korrelasjon mellom den gjennomsnittlige IQ og fødselstiden”³⁰⁸ på året eller døgnet, og Ole Jacob Broch og Haakon Natvig påviste sammenheng mellom lav IQ og lavere høyde og vekt enn gjennomsnittet hos

---

³⁰² Schulstad (1924), s. 57.

³⁰³ Lofthus (1934b), s. 410.

³⁰⁴ Det er også verdt å merke seg at nettopp homoseksualiteten ble forklart ut ifra miljø, midt oppe i rasehygienikernes arvebaserte monokausale verden. Til tross for at arv var forklaringen på de fleste menneskelige karakteristika, passet nok den noe lavere fødselsraten blant homofile dårlig inn i de gjeldende teorier rundt arvegang. I hvert fall hvis det måtte homofilt arvestoff fra *begge* foreldrene for å gi homofilt avkom.

³⁰⁵ Fischer (1936), 40.

³⁰⁶ Ibid, s. 53.

³⁰⁷ Ibid, s. 54.

³⁰⁸ Rustung (1935), s. 26. Imidlertid fant Looft en klar korrelasjon mellom lav IQ og (alt) for tidlig fødsel (Fischer (1936), s. 50).

skolebarn i Oslo. Sistnevnte studie ble initiert av skolehygieniker Carl Schjøtz ved å sammenligne de komplette data fra alle førsteklasingenes helsekort med resultatene fra Johan Lofthus' IQ-målinger av de samme elevene.

En annen hyppig studert relasjon var intelligensens forhold til diagnoser slik som åndssvakhet og sinnssykdommer. Jeg skal ikke gå nærmere inn på disse sjelelige diagnosene som befinner seg noe på siden av kapitlets formål. Derimot kan en undersøkelse av forholdet mellom intelligensen og *selve sjelen* føre inn mot kjernen av hvilken rolle positivismen og viljen til operasjonalisering spilte som grunnlag for Lofthus' målinger.

Intelligens og sjelen

Som vi har sett kan man hevde at den guddommelige sjelen forsvinner hos Galton og erstattes av en materialistisk forståelse av intelligens og personlighet. Lofthus ser hovedsakelig ut til å dele dette synet, men kommer dog med en del motstridende formuleringer som indikerer hans uklare ontologi. I 1931 skriver han nemlig at:

Så lenge den materialistiske livsopfatning var den herskende, hadde lægen det også ganske sorgløst [...] Vi er kommet lenger. Den materialistiske livsanskuelse lar sig ikke lenger oprettholde. Vi er nødt til atter å anerkjenne en plan og en skaper; en mening, en målbevissthet i alt organisk liv. Vi er nødt til å anerkjenne sjelen og dermed er grunnlaget for den materialistisk-videnskapelige behandling av sykdom i høi grad svekket.³⁰⁹

I en lignende sammenheng skriver han i 1933 at "Naturvitenskapen er empirisk og kan ikke løse problemer av metafysisk natur."³¹⁰

Som vi har sett i oppgavens del 1 kan IQ-testene settes inn i en tingliggjøringens historie som etter Descartes på 1600-tallet også inntar sjelen. Som en del av denne utviklingen kan man også plassere testene inn i en økende kvantitativ og positivistisk praksis. Ifølge Stephen Jay Goulds *The Mismeasure of Man* hviler IQ-testene nærmest i sin helhet på en slik utvikling.³¹¹ Her kan man imidlertid hevde at Lofthus' betraktninger om sjelen viser at bildet i mellomkrigstidens Norge var noe mer sammensatt med flere motstridende tendenser.

For eksempel hevder Lofthus i sitatene ovenfor at sjelen eksisterer, at den er anti-materialistisk, samtidig som intelligensen er en del av denne metafysiske sjelen. Her er han for øvrig på linje med Descartes' syn som er redegjort for i kapittel 3. Imidlertid hevder jo

---

³⁰⁹ Lofthus (1931f), s. 1043.

³¹⁰ Lofthus (1933b), 1278.

³¹¹ Gould (1996), s. 19–60.

Lofthus uforenelig nok *også* i flere andre tilfeller – som vi tidligere har sett – at intelligensen skal forstås materialistisk og måles kvantitativt. Et tilsvarende problematisk spenningsforhold mellom anti-materialisme og den kvantitative mentalitets tingliggjøring kan finnes i Lofthus' vitenskapssyn. Som vist ovenfor uttaler Lofthus at naturvitenskapen er empirisk og ikke kan løse problemer av metafysisk natur, samtidig som han jo også har hevdet at sjelen med dens intelligens er en metafysisk, anti-materialistisk størrelse. Disse uttalelsene er imidlertid sjeldne for Lofthus, da han i de aller fleste tilfeller motstridende nok mener at intelligensmålingene tilhører psykiatrien, som han hevder er en kvantitativ og objektiv naturvitenskap: ”I stedet for skjønnsmessig vurdering settes objektiv måling.”³¹²

Uten å overdrive Lofthus' filosofiske dybde kan man hevde at en uttalelse fra 1929 kan være en nøkkel til å forstå hvordan slike anti-materialistiske uttalelser kan snike seg inn i hans ellers så gjennomførte kvantifiserte univers: ”Det er videnskapens oppgave å måle alt det som kan måles, og å gjøre alt det som ikke kan måles målbart.”³¹³ Etter min oppfatning ligger det i dette sitatet en ontologisk innrømmelse av at ikke alle menneskelige fenomener er objektivt målbare, og samtidig et uttalt ønske om å likevel *forsøke* å måle det ikke-målbare. Man kan på denne bakgrunn hevde at det sentrale for Lofthus er en sterk vilje til å operasjonalisere – inkludert forhold som strengt tatt egentlig ikke lar seg operasjonalisere.

Dermed blir den kvantitative mentaliteten altomfattende som målepraksis, men ikke nødvendigvis som ontologisk grunnlag. Goulds oppfatning om at IQ-testene hvilte på en positivistisk og biologisk deterministisk overbevisning ser således ikke ut til å passe helt inn med Lofthus' posisjon. Det vil dermed ikke nødvendigvis være fruktbart å betrakte Lofthus' system som en linje fra positivistisk ontologi til politikk. Derimot, siden hans ”metafysiske rest” og positivistiske tvil ikke blir ansett av ham som noe problem i forhold til gjennomføringen av sosialpolitiske prosjekter, kan det være like forklarende å snu om på årsaksforholdet. Her kan man hevde at det var *rasehygien* som stod i fokus med en slik overordnet viktighet at den fordret en kvantifiserende operasjonalisering, også av strengt tatt ikke-kvantifiserbare fenomener.³¹⁴

Til tross for at positivismen synes overveldende på en rekke områder, ser den altså

---

³¹² Lofthus (1933a).

³¹³ Lofthus (1929a), s. 80.

³¹⁴ Et annet aspekt det kan være verdt å merke seg er at Lofthus' anti-positivistiske innrømmelser kun finner sted innenfor medisinerens interne tidsskrifter. Det er tvilsomt om han ville ha kommet med slike utsagn om sjelen og antimaterialisme i for eksempel avisartikler, da slike utsagn vanskelig kunne tas til inntekt for rasehygien.

ikke ut til å passe helt inn som ontologisk vitenskapelig grunnlag for Lofthus' målinger. I stedet synes rasehygieniske motiver å stå langt mer i forgrunnen. Det kan da synes nærliggende å i stedet søke vitenskapelige grunnlag for Lofthus' rasehygieniske IQ-tester innenfor såkalt *biologisk determinisme*, og da spesielt innenfor den biologiske størrelsen *arv*. For en videre undersøkelse av arvets betydning skal jeg først ta for meg dens motsats, *miljøet*.

Intelligens og miljø

Miljøets betydning var et sentralt spørsmål blant mellomkrigstidens rasehygienikere, da det hadde åpenbare implikasjoner for rasehygienens legitimitet. Det blir ikke her anledning til å gå dypt inn i denne historiske natur-kultur-diskursen, men jeg skal ta for meg en del aspekter som konkret berører forhold til intelligensen. I skolen satt for eksempel Lofthus med stor grad av diagnostisk makt og makt over plasseringen av Oslo-elevne, men i liten grad med makt over den daglige undervisningen. Denne "portvoktermaktens"³¹⁵ grunnlag var den konstante intelligens, og hvis det skulle vise seg at intelligensen var vedvarende miljøavhengig stod hele maktgrunnlaget i fare, med IQ-testene redusert til kun en temporær angivelse. Carl Schiøtz' "kjølige, forutseende beregning" kunne da stå i fare for å bli erstattet med "forsorgen for minusvariantene."³¹⁶ Kanskje av denne grunn ble det (dog i varierende grad) i tråd med Galton og Goddard fremhevet at miljøet ikke hadde noen betydning for de farlige svaktbegavede, som av mangel på intelligens alene ikke hadde utviklet moral.

Som vi har sett mente Lofthus at miljøet hadde liten innflytelse på intelligensen, og som tidligere nevnt medførte ikke overgangen fra rasehygiene til mentalhygiene noen endring i dette synet. Kun ved fysiske skader eller helt spesielle sykdommer, slik som syfilis, kunne man snakke om miljømessig påvirket intelligens. Med Sigurd Dahlstrøms ord: "Selvfølgelig skaper ikke "miljøet" nye grunnelementer i sinnet."³¹⁷ Imidlertid, mens intelligensen som et grunnelement var lite påvirkelig, var det i varierende grad også vanlig blant medisinske å fremheve større miljømessig betydning innenfor områder som personlighetsutvikling, fysisk tilstand, moral og faktakunnskap, og som vi har sett, homofili. Man kan på denne bakgrunn hevde at miljøet ble tillagt noe større vekt på områder der psykiaterne hadde behandlingsmandat, og mindre vekt der de kun hadde plasseringsmandat. I andre sammenhenger ble det fremhevet hvordan dårlig, nedarvet intelligens og dårlig miljø virket

---

³¹⁵ Kurt Lewin introduserte begrepet *gatekeeping* som beskrivelse av maktrelasjoner. Se Lewin (1947).

³¹⁶ Schiøtz (1935), s. 6.

³¹⁷ Dahlstrøm (1929), s. 582.

sammen. Signy Arctander skriver for eksempel at:

Dette forklarer kanskje den kjensgjerning at disse mennesker så lett glir ut på forbryterbanen; nedarvede slette egenskaper satt inn i dårlig miljø skulde jo skape de beste betingelser herfor. Tyveriet [...] regnes gjerne som omstreiferens spesialitet; men som vi vet viker han i voksen alder heller ikke tilbake for de store forbrytelser, vold og drap.³¹⁸

Lofthus' meningsfelle, hygieneprofessor Carl Schiøtz, var i tillegg opptatt av ernæring og hygiene, og fra denne innfallsvinkelen ble miljøet likevel tillagt en viss betydning for intelligensen, i form av at mental stimulering, kosthold og helsemessige forhold kunne spille en begrenset rolle. Broch og Natvig siterer for eksempel den engelske skolehygienikeren James Kerr i 1938 på at:

... IQ hos tusener av barn [...] kunde bli adskillig øket hvis de hadde bedre mat, klær, anledning til lek og flere lekeplasser enn som nu er tilfelde. Lek er naturens skolegang. Den gruppe av barn som for et kvart århundre siden feilaktig blev ansett som mentalt defekte [...] var for det meste de som fysisk og psykisk sultet i fattige kvarterer.³¹⁹

Imidlertid skapte denne innfallsvinkelen (for) mange parametere å håndtere samtidig i forhold til enkle rasehygieniske løsninger, for eksempel i forhold til fødselsbegrensninger. Lofthus ønsket at de med best arvestoff skulle få flest barn, mens de med dårligere arvestoff burde moderere seg, for å sikre en best mulig utrustet befolkningskvalitet.³²⁰ Dermed, hvis miljømessige forhold under for eksempel graviditet og på spedbarnsnivå spilte en betydelig rolle for intelligensen, ble det vanskelig å vite hvem som burde begrense sin fruktbarhet.

Miljøfaktorenes problematiske aspekter ble derfor ofte nedtonet utad blant rasehygienikere, og som kommentar til Kerrs utsagn skriver Broch og Natvig at "I hvilken utstrekning intelligensen påvirkes av miljøet kan vår undersøkelse ikke bidra til løsninger av."³²¹ I samme artikkel konkluderer de endatil med at "Hovedårsaken til de svakt begavedes inferioritet er sikkert dårlig arvestoff."³²²

Innad i de interne medisinske tidsskriftene var det imidlertid større åpenhet rundt

---

³¹⁸ Arctander (1932), s. 14.

³¹⁹ Kerr sitert i Broch og Natvig (1938), s. 203.

³²⁰ Se for eksempel Lofthus (1937c).

³²¹ Ibid.

³²² Ibid.

miljøfaktorenes mulige betydning og arvegangens uklarhet. Likevel ble ikke disse problemstillingene oppfattet som noen trussel for rasehygienens legitimitet. I en bokanmeldelse fra 1933 skriver for eksempel Henrik Dedichen at "... mindreverdige foreldre kan få geniale barn – Beethovens far var dranker – men det spørres også, om vi overhodet lider av mangel på geniale mennesker."³²³

En lignende rasehygienisk argumentasjon gikk ut på at mindreverdige foreldre uansett ikke egnet seg som oppdragere av normale eller geniale barn. Georg Waaler redegjør for dette synet (som han for øvrig er uenig i) på følgende måte:

Selv om rasehygienien egentlig bygger på at de og de mindre ønskverdige egenskaper er arvelige, så er det naturligvis ikke nødvendig, at man nøiaktig kjenner egenskapens arvegang. Det er endog ikke nødvendig, at man sikkert vet at egenskapen er arvelig. Samfundet kan allikevel si at den og den egenskapsbærer iallfall ikke egner sig som opdrager og familiestifter.³²⁴

Ved slik argumentasjon kunne man dermed anerkjenne både miljømessig betydning og uklarheter i arvegang, samtidig som man gjorde problemstillingene irrelevante i forhold til rasehygienien.

Lofthus mente med sine intelligensmålinger å ha bekreftet kjensgjerningen om at barn fra lavere sosiale lag gjennomsnittlig hadde lavere IQ.³²⁵ Det var grovt sett to vanlige forklaringer på dette. Den ene hevdet i tråd med nevnte Kerr at barnas IQ i stor grad var et resultat av de dårlige kårerne. Karsten Heli skriver i 1938 at:

Vi står her overfor det samme problem som ved intelligensmålinger og evneprøver ellers. Hvilken rolle spiller f. eks. barnets sosiale miljø for utfallet av en måling av dets intelligens? [...] Det er uten videre klart at en sterk minusavvikelse fra normal helse og normal fysisk utrustning vil kunne være årsak til at elevene kommer til kort [...] Når barn fra økonomisk dårlig stillede lag kommer til kort er det rimelig å anta at årsaken ligger nettopp i miljøforholdene selv.³²⁶

Den andre forklaringen, som jeg snart skal gå mer inn på, var det Galtonske anvendte årsaksforholdet; at de dårlige sosiale kårerne nettopp i stor grad var et resultat av lav, arvelig

---

³²³ Dedichen (1933), s. 525.

³²⁴ Waaler (1933), s. 1331.

³²⁵ Se Lofthus (1931a).

³²⁶ Heli (1938), s. 82–83.

intelligens. Johan Lofthus stod i stor grad inne for dette synet.

For Lofthus kunne imidlertid miljømessige ytre forhold ha betydning for prestasjonen på en IQ-test. ”Opmerksomheten nedsettes naturligvis, hvis barnet har en eller annen akutt legemlig eller sjelelig plage.”³²⁷ Imidlertid spilte forhold som opplagthet mindre rolle: ”Selv om skolearbeide tretter, ved at en del av barnets disponible psykiske energi forbrukes, vil der alltid bli igjen en energireserve som er stor nok til å bringe barnet gjennom en tredive til firti minutters intelligensmåling.”³²⁸ På den annen side, hvis barnet var åpenbart utkjørt eller søvnnig kunne dette til en viss grad påvirke evnen til å prestere på en intelligensmåling, men dette påvirket selvsagt ikke selve intelligensen.³²⁹

Intelligensen var derfor i all hovedsak konstant for Lofthus. Kun i alvorlige tilfeller kunne man snakke om en midlertidig eller varig nedsatt IQ: ”Sykdommer av forskjellig art i tidlig alder kan skade sentralnervesystemet, og dermed skade veksten. Under fødselen er barnehodet ofte utsatt for en kraftig påkjenning som kan føre til blødninger inne i hjernen. Derav kan følge en varig forstyrrelse av evnenes vekst.”³³⁰ Det samme mente han kunne være tilfelle ved psykologiske fødselstraumer. Men ”gjennomført omhyggelig fødselshjelp og behandling av svangre vil utvilsomt også forringe fødselstraumets betydning som årsak til svaktbegavethet.”³³¹

Hvis man ser bort ifra de nevnte akutte tilfellene, mente imidlertid Lofthus at miljømessige forhold mest innvirket på skolearbeidet, og i mindre grad på IQ-testene:

Selv den dyktigste og mest interesserte pedagog vil dog alltid være i tvil om barnas evner, når vurderingen kun skal bygge på skoleprestasjoner, fordi barnas kunnskaper i høi grad avhenger av de ytre forhold barna lever under. En intelligensmåling tar praktisk talt ikke hensyn til hva barnet kan, men kun hva det formår.³³²

Dermed kunne behov for miljømessige forbedringer avdekkes hvis et barn med dårlige skolerestater testet seg til normal IQ:

---

³²⁷ Lofthus (1931a), s. 165.

³²⁸ Ibid, s. 168.

³²⁹ Ibid. Dette tydeligvis til tross for at Lofthus ofte nettopp beskrev intelligens som resultatet på en intelligenstest.

³³⁰ Lofthus (1937d), s. 73.

³³¹ Lofthus (1931b), s. 696.

³³² Lofthus (1933a).

En gut i 11 aars alderen har en I.Q. = 83. Altsaa burde han til normalskolen. Men vi beholder ham i særskolen [...] Gutten er fra et almindelig østkanthjem [...] en legemlig og sjælelig træthet betinget i en svak konstitusjon [...] Han faar nu jevnlig lægetilsyn, faar mat, feriekoloni, og saa faar vi se hva der kan bli av ham.³³³

Ikke uventet ble altså arvens betydning fremhevet i overveldende grad fremfor miljøets, og for å undersøke hvorvidt arven kan anses som et overordnet biologisk deterministisk grunnlag for Lofthus, skal jeg nå gå nærmere inn på dens forhold til intelligensen.

Intelligens og arv

*Det ordinære vett, det særlig gode vett og det vesle vettet går som arvelig egenskap fra foreldre til barn.*³³⁴

Som vi har sett med Galton var arvelighetsgraden blant de viktigste elementene innenfor rasehygienisk argumentasjon. Ragnar Vogt skriver for eksempel at forholdet ”... mellom arvelighetslære og racehygiene er som forholdet mellem teori og praksis: den første gir kundskap om de naturlove, ved hvilke den sidste kan realisere sine formaal.”³³⁵ I denne arvelighetsretorikken ble en rekke store navn hentet inn av Lofthus og hans meningsfeller: I Sundhetsbladet i 1920 påberopte man seg Bibelen: ”I anden Mosebok tyvende Kapittel tales der om Fædrenes Synd som nedarves paa Barn indtil 3dje og 4de Led.”³³⁶ I samme blad tar Lofthus i 1928 Aasmund Olavsson Vinje til sin inntekt:

Vinje synger: ”Stor arv det er for mannen av godtfolk vera født.” Det falder nøiaktig i traad med arvelighetsforskningens resultater. Jo bedre arvestof barnet nedfører ved sin indtræden i livet, desto gunstigere er det stillet i det forestaaende kapløp efter livets goder.³³⁷

I en mengde tekster gjentar Lofthus i ulike ordelag denne påstanden om at intelligensen er

---

³³³ Lofthus (1924a), s. 1112–1113.

³³⁴ Lofthus (1937d), s. 73.

³³⁵ Vogt (1914), s. 1.

³³⁶ Ottosen (1920c), s. 18.

³³⁷ Lofthus (1928e), s. 24. Samme sted påberoper Lofthus seg også Ludvig Holberg i påvisningen av alkoholismens arvebestemthet: ”Med Holberg maa vi være enige naar han lar Jeppe si: ‘Alle sier at Jeppe drikker, men ingen spør hvorfor Jeppe drikker.’ Drikkeskikkene alene forklarer ikke alkoholmisbruken. Aarsakene er flere. Først og fremst maa vi erindre at alkoholtrangen under visse former utvilsomt er arvebestemt” (Ibid, s. 26).

arvelig. Her støtter han seg på korrelasjonsstudier gjort av blant annet Galton, Terman og Goddard mellom barns og foreldres IQ, men foretar aldri selv noen tilsvarende undersøkelser.

Lofthus' syn på IQ og arv knyttes til en forestilling om arvestoff: "Med arvestoff menes den del av kjønncellen som innebærer de arvelige egenskaper. [...] Den arvelige overførelse skjer efter bestemte lover, som er ens både for normale og abnorme egenskaper."³³⁸ Her hadde arvestoffet betydning for langt mer enn bare intelligensen:

Av det som er bragt for dagen ved arvelighetsundersøkelser, bør man si at visse former for åndssvakhet og epilepsi så vel som karakterfeil som drikfeldigheter, usadelighet og forbrydersk sinnelag beror på en felles arvelig grunnlidelse. Parring mellom to individer som begge hører hjemme i denne arvelighetsgruppe, bør derfor av hensyn til avkommet om mulig forhindres.³³⁹

Man kan her betrakte Lofthus' syn på arvestoff og mentale evner som en slags genetisk reifikasjon, i betydning at mentale egenskaper tilsvarte enkeltgener. For eksempel hevdet Goddard at "feebled-mindedness" skyldtes feil ved ett enkelt gen. I tråd med teorien om dominante og ressesive egenskaper og deres arvegang – slik de for eksempel var påvist ved øyenfarge – ble det derfor rasehygienisk viktig at to personer i samme defekte gruppe ikke burde formere seg. I den forstand tilførte arveaspektet en markant determinisme innenfor de ulike hygiene-bevegelsene. Arv ble til skjebne, til en biologisk forutbestemmelse. Men innebar dette også at Lofthus stod inne for en slik biologisk deterministisk *overbevisning*? Eller representerte fokuset på arv kun en rasehygienisk retorikk?

Lofthus gikk i liten grad i dybden rundt forholdet mellom arv og intelligens, utover å hevde årsaksforholdet. I 1928 skriver han for eksempel at:

Den mentale hygiene vil til enhver tid ha opgaver i at fremme alt det som kan bevare det gode arvestof og motarbeide det daarlige arvestof [...] maalet: at fremme det gode arvestof og mest mulig utrydde det daarlige arvestof for derved at opnaa en sund slekt, vil altid staa ved sit værd, og det vil til alle tider paakalde socialt interesserte menneskers opmerksomhet.³⁴⁰

Lofthus ønsket med dette å endre det norske samfunnet og dets arvemasse. Den rasehygieniske sammenhengen var enkel: Det overordnede målet var at befolkningskvaliteten

---

³³⁸ Lofthus (1928b), s. 12.

³³⁹ Ibid, s. 14.

³⁴⁰ Lofthus (1928e), s. 24.

måtte forbedres, noe som var mulig fordi kvalitetene gikk i arv: ”Eplet falder ikke langt fra stammen er et meget riktig ordsprog, og er barna lite begavet, så er dessverre foreldrene ofte av samme kaliber.”³⁴¹ Denne arvegangen skjedde ved overføring av arvestoff som således ble befolkningskvalitetens objektive grunnlag, og som det var mulig å bearbeide: ”For at der skal vokse op en sjelelig frisk slekt, må det dårlige arvestof utryddes.”³⁴² Det var videre ifølge Lofthus mulig å identifisere arvestoffets kvalitet, fordi: ”Et utslag av det gode arvestof er den høie intelligens”³⁴³, og denne intelligensen var det mulig å måle i form av IQ-tester. Her mente Lofthus at de fleste med tilstrekkelig opplæring kunne utføre selve testene. Dog måtte utarbeidelsen, regien, tolkningen og bestemmelser rundt konsekvenser av testene kun gjøres av psykiatriske spesialister. Og den fremste spesialisten i Norge på IQ-tester var nettopp Lofthus selv. Dermed plasserte Lofthus seg selv på toppen av sitt eget system, som man kan hevde representerte en overfokusering på sosial nytte fremfor livsutfoldelse.³⁴⁴

Når det gjelder den konkrete arvelighetsgraden, gikk Lofthus som nevnt lite i dybden, men til tider desto mer i hardtslående aktivisme. I prøveforelesningen fra 1931 henviser han for eksempel til en undersøkelse av 132 åndssvake tvillinger i Danmark. Av de 50 par toeggede tvillingene var begge åndssvake i bare 4 tilfeller, mens av de 16 par eneggede var begge tvillinger åndssvake i hele 14 tilfeller. Lofthus’ konklusjon var klar: Fire femtedeler av åndssvakhet skyldtes arv. En omfattende sterilisering var derfor ifølge Lofthus eneste riktige rasehygieniske tiltak til forbedring av befolkningens arvestoff: ”En vidtdreven sterilisasjon av avledyktige åndssvake av tydelig hereditær opprinnelse vil forringe den hereditære faktor tilsvarende grad.”³⁴⁵ Dette ville følgelig ”... redusere antallet av de svaktbegavede som uten at deres verdifulle egenskaper oversees, dog i det store og hele hviler som en tung byrde på den øvrige del av menneskeheten.”³⁴⁶

Det er i denne forbindelse verdt å merke seg at Lofthus i årene etter første verdenskrig foretar en rekke studier av lues (syfilis),³⁴⁷ og det er også bare innenfor dette området han

---

³⁴¹ Lofthus (1928f), s. 37.

³⁴² Lofthus (1928b), s. 12.

³⁴³ Ibid.

³⁴⁴ Nielsen, Monsen og Tennøe (2000), s. 101.

³⁴⁵ Lofthus (1931b), s. 696.

³⁴⁶ Ibid.

³⁴⁷ Se Lofthus (1920), Lofthus (1921a), Lofthus (1921b), Lofthus (1921c), Lofthus (1924c) og Lofthus (1931b).

publiserer klinisk medisinske artikler. Hva hadde så dette perspektivet med Lofthus' rasehygiene å gjøre? Jo, det hadde nemlig vist seg at normale foreldre med syfilis kunne få åndssvake barn. Fra et folkehelseperspektiv – men også som en strategi for å oppnå et rasehygienisk beslutningsgrunnlag – var det følgelig viktig å få kartlagt dette ikke-arvelig baserte området. Dermed agiterte ikke Lofthus utelukkende for en ren arvebasert rasehygiene, da denne også måtte suppleres med sosialhygieniske tiltak mot miljømessige områder som indirekte svekket befolkningskvaliteten:

I bekjempelsen av den uhindrede formerelse av svaktbegavede, i fremme av edruelighet, i utryddelsen av syfilis, "die sterbende Krankheit", og i en forbedret svangerskapshygiene og fødselshjelp, vil vi ha de effektive virkemidler til å redusere antallet av de svaktbegavede...³⁴⁸

I løpet av 1920- og særlig 1930-tallet dukket det imidlertid opp resultater fra arvelighetsforskningen som problematiserte forholdet mellom arv og intelligens som objektive verdier. Forestilling om at den naturlige seleksjonen ikke fungerte i det moderne samfunnet og måtte hjelpes av en rasehygienisk elite, ble utfordret av spørsmål om hvordan dette skulle gjennomføres i praksis når arvelovene viste seg å være mer uklare enn antatt. Som nevnt ble det påvist at svaktbegavede kunne få geniale barn, og det var også en kjent sak at geniale kunne få svaktbegavede avkom:

Og hva er for resten idealmennesket i et moderne kultursamfund, som virkelig har bruk for et høist uensartet materiale? Genier kan ikke leveres på bestilling; de dukker opp som følge av anleggspregenes høist lunefulle kombinasjon, ofte under forhold og kår som unddrar sig enhver kontroll eller forståelse.³⁴⁹

I tillegg ble det påvist faktorer rundt arvegang som kompliserte den rene dominante–ressesive betraktningen rundt alle menneskelige egenskaper og kapasiteter. I en artikkel i *Tidsskrift for den norske lægeforening* i 1935 er for eksempel August Nissen inne på at det ved befruktning oppstår nydannelser som vanskelig kan predikeres ut ifra gjeldende vitenskap: "Det eneste som da står igjen å anta, er at der dypt i vårt stoff ligger en tendens til mutasjon som så med tidens mellemrum fullbyrder sig."³⁵⁰ I tillegg ble det hevdet at samspillet mellom arv og miljø i svangerskapsperioden og i de første leveårene var så kompliserte og intrikate at det var

---

³⁴⁸ Lofthus (1931b), s. 696.

³⁴⁹ Steincke (1929), s. 145.

³⁵⁰ Nissen (1935), s. 1203.

vanskelig å hente ut de rene arvemessige faktorene.

Her kan det være spesielt interessant å vise til hva som faktisk ble utført internasjonalt av vitenskapelige studier rundt arv og intelligens i mellomkrigstiden. For eksempel refererer Fischer til over 15 slike arbeider.³⁵¹ Felles for alle disse studiene er at ingen av dem, heller ikke de sterkt rasehygienisk vinklede, hevder noen heldekkende kausal forbindelse mellom arv og intelligens. Stort sett fordeler de seg mellom å anta en arvelighetsgrad på mellom 40 og 60 %. Galton-instituttet – rasehygienens ivrigste talsmenn til tross – fant for eksempel kun en korrelasjon mellom arv og intelligens på 0,44, en undersøkelse som for øvrig ble utført ved hjelp av utsendte spørreskjemaer.³⁵² Det er verdt å merke seg at dette er en langt lavere arvelighetsgrad enn de 80–90 % som for eksempel ble hevdet av Richard Herrnstein og andre mer eller mindre høyreorienterte amerikanere på 1970- og 80-tallet.³⁵³ Likevel er mellomkrigstidens IQ-forskere langt mer ekstreme i forhold til samfunnsmessige konsekvenser av målingene.

Man kan hevde at Lofthus og andre rasehygienikere kjente til disse resultatene. For eksempel argumenterte Scharffenberg for at referansene til arvelæren måtte utelates fra den norske steriliseringsloven på grunn av at årsaksforholdene var omstridte og uklare.³⁵⁴ Slike uttalelser kan også sees i sammenheng med den mentalhygieniske orienteringen på 1930-tallet. Imidlertid kan man også hevde at rasehygienikerne ikke anså de nevnte forskningsresultatene som noe hinder for tiltak som sterilisering og fødselsplanlegging. At arvegangens lover var uklare og kompliserte, var ikke nok til å skrinlegge de rasehygieniske prosjektene. Årsaken kan være at utryddelsen av det dårlige arvestoffet ble ansett som så overordnet viktig at man måtte leve med at noe godt arvestoff ville bli utryddet i samme omgang. Mens ledemotivet i 1800-tallets hygiene var omsorg for befolkningens størrelse og overlevelse, var motivet på 1900-tallet et ordentlighetsprosjekt med fokus på befolkningens kvalitet. Innenfor hygienens tankemodeller måtte man derfor bekjempe liv for å bevare liv.³⁵⁵ Satt på spissen kan disse forestillingene sammenlignes med tanken om en degenererende bakterie som stadig sprer seg ut i befolkningen og langsomt fører til dens undergang. Som

---

³⁵¹ Fischer (1936), s. 57–60.

³⁵² Fischer (1936), s. 57.

³⁵³ Se Gould (1996).

³⁵⁴ Fodstad (1999), s. 31.

³⁵⁵ Nielsen, Monsen og Tennøe (2000), s. 49.

tankesystem hadde nemlig bakteriologien stor betydning for hygienen. I stedet for kun å representere en bekjempelse av bakteriene, ble bakteriologien utvidet og negativt innrettet til å bli kvitt skitt, kriminalitet og sykdom, og under rasehygienens som ideologi radikaliseret til bekjempelse av uønskede menneskelige egenskaper.³⁵⁶ Arbeider med planmessig husdyravl hadde vist gode resultater i frembringelse av ønskverdige egenskaper, og samme metode burde derfor brukes på mennesker.³⁵⁷ Derfor anså Lofthus det som bedre med for mange enn for få tiltak, for her stod selve grunnlaget for den norske befolkningen på spill:

Rasehygienens stiller sig som praktisk mål å ville kjempe mot de degenerertes innflytelse. Det kan gjøres ved å gjøre det dårlige arvestoffet ufruktbart eller ved å bringe det verdifulle arvestoff til å formere sig sterkest mulig.³⁵⁸

Som nevnt synes det vanskelig å plassere den kvantitative mentaliteten som en absolutt ontologisk førsteinstans for Lofthus, da målingene mer synes å bunne i en vilje til operasjonalisering fremfor naiv positivisme. Derimot, som det fremgikk fra avsnittet om intelligens og miljø, kunne det synes mer aktuelt å trekke frem arvebiologiske størrelser som IQ-testenes vitenskapelige grunnlag. Imidlertid, som det nå har fremgått av avsnittet om arv og intelligens, er bildet også i dette tilfellet mer sammensatt, da problematiseringene rundt arv og intelligens ikke synes å rokke ved målingenes legitimitet. Man kan derfor hevde at IQ-testene for Lofthus strengt tatt mer representerer en *vilje til befolkningsmessig differensiering* fremfor å utgjøre en biologisk determinisme, noe følgende redegjørelser rundt moral og konstitusjonelle typer kan være en ytterligere indikasjon på.

Intelligens og moral

På begynnelsen av 1920-tallet skrev Johan Lofthus entusiastiske artikler om Sigmund Freud og psykoanalysen. Dette kan fortone seg underlig i forhold til hans ellers så materialistiske, positivistiske praksis, men det viser seg at også enkelte deler av Freuds teorier finner sin plass innenfor Lofthus' rasehygiene, og da særlig i spørsmål om intelligens og moral.³⁵⁹

---

³⁵⁶ Ibid.

³⁵⁷ Ibid, s. 39–53.

³⁵⁸ Lofthus (1928b), s. 15.

³⁵⁹ Følgende redegjørelse er hovedsakelig basert på Lofthus (1922), Lofthus (1928d), Lofthus (1929b) og Lofthus (1956). Freuds psykoanalyse kan imidlertid også betraktes som et *alternativ* til rasehygienisk intervensjon, for eksempel ved psykoanalytisk behandling fremfor sterilisering av seksualforbrytere. Det er derfor verdt å merke seg at det kun var helt begrensede deler av Freuds teorier som ble overtatt av Lofthus.

I sine stillinger på sinnssykehusene på 1910- og 1920-tallet, ser det ut til at Lofthus til en viss grad brukte Freud som fundament for tolkninger av miljøskapte psykiske lidelser. Man kan her ane et skille mellom arv og miljø, behandling og sortering. De miljøskapte lettere psykiske lidelsene skulle betraktes på linje med mer eller mindre temporære fysiske sykdommer, og følgelig behandles av psykiatere. Disse tilfellene ble i mindre grad betraktet som noen rasehygienisk trussel da de ved riktig psykiatriske eller psykologiske tiltak kunne helbredes. For de arvebaserte sinnssykdommenes vedkommende var det imidlertid en rasehygienisk oppgave for Lofthus i tillegg til behandling å utføre en utstrakt differensiering til befolkningens beste. Siden Freud og behandlingsaspektet har mindre relevans i forhold til intelligensmålinger skal jeg ikke gå mer inn på det her. Derimot skal jeg se nærmere på hvordan Lofthus brukte elementer fra Freud sammen med Goddards teori om utviklingen av moral og intelligens.

Ifølge Lofthus blir nemlig alle mennesker født som potensielle forbrytere, i tråd med Freuds teorier om det egoistiske jeg-et. Imidlertid vil den kulturelle påvirkningen som danner over-jeg-et legge et moralsk bånd på de fleste.³⁶⁰ I denne sammenhengen kommer intelligensen inn i bildet, da den enkeltes mottakelighet for moralsk dannelse henger sammen med intellektuell kapasitet: ”Det gis dessverre adskillige psykisk abnorme individer som viser sig ganske uimottagelig for moralsk påvirkning, de såkalt moralsk imbesille.”³⁶¹ Følgelig var det av stor rasehygienisk viktighet å gjennomføre IQ-tester av befolkningen på et så tidlig alderstrinn som mulig for å avdekke disse tilfellene og plassere dem i sikre omgivelser: ”Terman formulerer dette således: Ikke enhver forbryter er imbesill, men enhver imbesill er en latent forbryter. Det vil si, når de intellektuelle funksjoner ikke holder mål, vil affekter og drifter mer utøilet føre til handlinger av lovstridig art.”³⁶² Dermed setter Lofthus Freuds frigjøring av driftslivet inn i en rasehygienisk kontekst, koblet til intelligens – og uten tiltak kunne det her gå riktig så galt:

De svaktbegavede unggutter formår ikke å erobre kvinnen i konkurranse med bedre utrustede. De står overfor nye sviende fiasko-opplevelser, som kan avreageres i seksuelle attentater enten overfor voksne kvinner, barn, åndssvake eller dyr.³⁶³

---

³⁶⁰ Lofthus (1956).

³⁶¹ Lofthus (1929b), s. 38.

³⁶² Ibid, s. 39.

³⁶³ Ibid, s. 42.

Men ofte var heller ikke enkelt-tiltak nok:

Det har jo sine farer å sterilisere åndssvake piker, hvis der ikke føres tilstrekkelig tilsyn med dem etterpå. Inngrepet nedsetter nemlig ikke individets kjønnsdrift. Og skulde man risikere at en sterilisert åndssvak pike ble gitt altfor stor bevegelsesfrihet, og ubesindig ungdom benyttet en slik stakkar som seksualobjekt vilde jo forholdet i og for sig være forargerlig nok.³⁶⁴

For denne gruppen var dermed ikke lovgivning og strenge straffer nok – ei heller nødvendigvis steriliseringsinngrep: ”Når det gjennom hensiktsmessig opdragelse å bøte på intellektuelle defekter, må disse barns opdragelse foregå i særskilte skoler eller klasser.”³⁶⁵ Og etter utdannelsen burde de skjermes fra omverdenen. Lombrosos lære om den fødte forbryter og forestillingen om den medfødte mangel på seksuell kontroll er dermed å finne i Lofthus’ argumentasjon, samtidig som Goddards prosjekt om hvordan de skulle håndteres fortsatt stod ved lag. Imidlertid skriver Lofthus i 1936 at:

Nogen objektiv målemetode til å bedømme den moralske defekt har vi ikke. Studiet av forbryderen må legges an på et bredere basis med deskriptive beskrivelser av anlegg og fremtoningspreg som så skjønsmessig vurderes i sammenligning med hypotetiske normalverdier.³⁶⁶

Det må også presiseres at Lofthus går lite i dybden og har stor variasjon i sine utsagn om moraldannelse og intelligens. Her, som i mange andre sammenhenger, kan man hevde at han tross sin store produksjon av tekster om intelligens og intelligensmåling, først og fremst behandler de moralske defekte i lys av sin rasehygieniske aktivisme. I tråd med sitatet ovenfor er det også verdt å merke seg at Lofthus ikke mente å sitte inne med krystallklare metoder for avdekking av det forbryterske sinn. I 1928 har han for eksempel stor tiltro til miljøets betydning og moraldannende muligheter:

Barn er som planter [...] Fra undersøkelser av forbryterfamilier har overlæge Dahlstrøm paavist at de barn som fjernes fra det uheldige miljø og anbringes i gode hjem før toaars alderen *kan* reddes fra den forbryterbane som familiens øvrige medlemmer uvægerlig er hjemfaldne til.³⁶⁷

---

³⁶⁴ Ibid, s. 74.

³⁶⁵ Ibid, s. 41.

³⁶⁶ Lofthus (1936a), s. 1065.

³⁶⁷ Lofthus (1928e), s. 25.

I 1936 er han imidlertid blitt mer i tvil på bakgrunn av nye undersøkelser foretatt av sekretær ved Det Statistiske Centralbureau, Signy Arctander: ”Arbeidet har dessverre i høi grad redusert troen på at den tidlige miljøforandring helt ut evner å kompensere virkningen av dårlige anlegg.”³⁶⁸ Etter Arctanders og Lofthus’ oppfatning ble dermed den arvelige forbryterske personligheten irreversibel. Og forholdet mellom personlighet, kroppsbygning og intelligens er det jeg nå skal gå mer inn på.

Intelligens og konstitusjonelle typer

”... vi trenger i høi grad en biologisk karakterologi på organisk grunnlag selvom den naturligvis kun kan nåes ved langvarig arbeide.”³⁶⁹

Måling av intelligens og rene fysiske mål som høyde og vekt var ikke de eneste klassifiseringspraksisene for mellomkrigstidens psykiatere. Også i studiet av *menneskelige typer* ble det utarbeidet omfattende diagnostiske systemer. Tross utallige varianter var den vanligste tilnærmingen innenfor typevitenskapen å studere sammenheng mellom personlighet og kroppsbygning, for så å knytte disse til bestemte mennesketyper. Man kan her se elementer fra fysiognomikken og karakterologien bryte frem igjen, nå som en parhest til IQ-testene. Lofthus og flere andre ledende hygienikere slik som Schiøtz anså derfor typeinndelingen som en komplementær vitenskap til intelligensmåling,³⁷⁰ der IQ- og type-måling til sammen utgjorde et heldekkende diagnostisk felt for bestemmelse av personlighetstype, kroppslige karakteristika og mental kapasitet. Man kan her betrakte hygienevitenskapene som et mentalitetsmessig ønske om orden, ordentlighet, oversikt og inndeling av mennesker, men da i mindre grad ved hjelp av den statistiske ”tallmagien” som er å finne i IQ-testvitenskapene. Elementer fra arvelæren var også i mindre grad til stede, utover den rene fremhevelsen av at typene var arvelige. Lofthus skriver at:

... vi må anta å ha påvist konstitusjonstyper, som omfatter mennesket i sin helhet, så vel somatisk som psykisk, og som rammer virkelige biologiske sammenhenger, når vi har påvist lovmessige forhold mellem rent empirisk utpekte komplekse legemsbygninger og likeså rene komplekse psykiske endogene typer...³⁷¹

---

³⁶⁸ Lofthus (1936b), s. 1063.

³⁶⁹ Lofthus (1931c), s. 757.

³⁷⁰ Fischer (1936), s. 39. For eksempel ble bedre IQ hos piker av Herman Paull forklart ut ifra de konstitusjonelle faktorer, da pikenes tidligere kroppslige pubertet innvirket på intelligensen.

³⁷¹ Lofthus (1931c), s. 749.

Inndelingene i konstitusjonelle typer fikk stor betydning innen psykiatri og psykologi, og kunne være avgjørende for behandlingsopplegg og skoleplassering helt frem til 1940-tallet. For eksempel vier Lofthus i sin helhet den andre prøveforelesningen til doktorgraden til problematikk rundt type-inndelinger.³⁷² Her var typisk nok ikke problemet *om* man skulle type-innde, men derimot forskjeller og samsvarsmangel mellom de ulike type-teoriene. Som den kanskje fremste type-praktikeren Carl Schiøtz skriver: ”Typespørsmålet er av overordnet betydning, det gjelder bare å få orden i det, hvilket er lettere sagt enn gjort.”³⁷³

Den mest anerkjente og hyppigst brukte teoretikeren for Lofthus og Schiøtz var den tyske psykiateren og sinnssykelegen Ernst Kretschmer (1888–1964).³⁷⁴ Lofthus beskriver hans resultater med følgende ord: ”Et intuitivt blikk skapte problemet, en eksakt metodikk tilveiebragte de empiriske kjensgjerninger, psykologisk begavelse muliggjorde en helt ny tyding, en lett penn gav resultatene den klare form.”³⁷⁵ Kretschmer delte menneskeheten inn i fire typer: 1) Den atletiske type, der ”... sterk muskelutvikling og benbygning er det mest karakteristiske”³⁷⁶ 2) Den pykniske type, der ”... det som er mest grunnleggende er rummeligheten av alle skjelett-hulheter”³⁷⁷ 3) Den leptosome type, med ”... smal skjelettbygning, langt smalt ansikt, smal brystkasse, lemmene ofte lange”³⁷⁸ 4) Den dysplastiske type, som var ”... et samlenavn for individer med mangelfull hemmet utvikling av det hele legeme.”³⁷⁹ Videre hadde disse typene et sett med tendenser med hensyn til karaktertrekk. For eksempel har, ifølge Schiøtz, ”den pykniske type ofte en egen innstilling likeoverfor samfund og omgivelser, er utadrettet, klubbmenneske, foreningsmenneske, ofte av en gemytlig, høirøstet innstilling...”³⁸⁰ Og videre hadde de ulike typene fellestrekk i forhold til forekomsten av sinnssykdommer. For eksempel: ”For de store grupper av schizofrene,

---

³⁷² Se Lofthus (1931c).

³⁷³ Schiøtz (1932b), s. 95–96.

³⁷⁴ Det må imidlertid presiseres at Lofthus utførlig presenterer innvendinger mot Kretschmer. Se Lofthus (1931c). Dog kan man hevde at innvendingene stort sett er innenfor samme type-paradigme.

³⁷⁵ Lofthus (1931c), s. 747.

³⁷⁶ Schiøtz (1930a), s. 81.

³⁷⁷ Ibid.

³⁷⁸ Ibid.

³⁷⁹ Ibid.

³⁸⁰ Ibid, s. 82.

manisk-depressive og epileptiske lidelser er der neppe nogen tvil om at de konstitusjonelle momenter spiller en vesentlig rolle i årsaksrekken.”³⁸¹

Til slutt finner også Schiøtz i typeinndelingen et nyttig verktøy til sitt eget virke som Oslos skolehygieniker med fokus på kosthold. For eksempel: ”Den pykniske type har mer plass til de indre organer, således større mavesekk. Disse folk kan – uten øieblikkelig besvær – spise mer, de kan derfor lettere ligge under for bordets gleder.”³⁸² Det kan her nevnes at typelæren også nådde langt utover det rene psykiatriske fagmiljøet. For eksempel var arbeiderbevegelsens Erling Falk en stor tilhenger av den kretschmerske typelære, som han kombinert med Retzius’ forestillinger om kort- og langskaller brukte til rasehygienisk argumentasjon.³⁸³

Type-teoriene kan her illustrere hvordan den kvantitative mentaliteten innenfor rasehygienien også kom til uttrykk rundt målinger av kroppen. Og i tråd med det kvantitative epokeskifte var det nå (i hvert fall i teorien) ikke lenger bare skjønnsmessige betraktninger som lå til grunn. Tilknyttet selve typebestemmelsene fulgte det nemlig et vell av kvantitative metoder for måling av kroppen – blant annet måling av høyde, vekt, omkrets, vinkel og form på et utall kroppsdeler – med beregningssystemer for verdien av de ulike kroppslige variablene, som til slutt innplasserte objektet i riktig type-gruppe.

Selv om typepraksisene innebar en rekke kvantitative målinger, kom man i motsetning til IQ-testene ikke opp med en tallverdi som *resultat*. I den forstand kan man si at typepraksisene i større grad representerte en *kvalitativ bestemmelse* (i form av innplasseringen i riktig type-kategori) fremfor å uttrykke en kvantitativ størrelse. På den annen side kan man hevde at *dette nettopp også var agendaen for Lofthus’ intelligensmålinger* – at den kvantitative intelligenskvotienten bare var et middel for å komme frem til en kvalitativ verdi av høyeste rasehygieniske viktighet: godt eller dårlig arvestoff, normal eller unormal, edel eller skitten, formeringsdugelig eller degenerert. Så selv om kvantitativiteten i absolutt grad var til stede i praksis, så var det ikke nødvendigvis en like stor grad av positivistisk ontologi – ei heller nødvendigvis noen streng biologisk determinisme – som lå bak Lofthus’ vitenskapelige anskuelse.

Typevitenskapen kan betraktes som en grovinndeling, en overbygning som andre

---

³⁸¹ Ibid.

³⁸² Ibid.

³⁸³ Bastiansen og Sivertsen (1996), s. 211.

psykiatriske vitensgrener, slik som psykoanalyse og sinnssykeforskning, kunne plasseres innenfor. Og den kan altså i stor grad kobles til rasehygienens i form av at det ikke bare var de med lav intelligens, men også de med de dårlige karaktertrekk som burde utskilles fra normalsamfunnet. Carl Schiøtz skriver at:

En ting er sikkert: for enhver hygienisk og pedagogisk bedømmelse og behandling må typen tas med i betraktning. Jeg har satt ordet 'legemstype' opp som det første punkt på skolens helsekort. En viktig faktor ved siden av diverse andre. Veining og måling likeledes en faktor, en stein i det vidløftige byggverk som skal til for å karakterisere et menneske...³⁸⁴

Lofthus går ikke i detalj rundt sammenhengene mellom intelligens og konstitusjonell type, utover å hevde samsvar mellom dårlige typer og lav intelligens. I tillegg synes de ulike typene helt å mangle former for opphavsbiologi eller -ontologi. Jeg skal derfor ikke gå dypere inn på Lofthus' oppfatninger om de ulike type-teoriene. Dette fordi viktigste relevans ved Lofthus og typevitenskapene i denne sammenhengen er at de viser i hvor stor grad rasehygienens som politisk prosjekt stod som en overbygning som både IQ-testene og typebestemmelsene ble ordnet inn under.

Man kan hevde at politisk effekt var viktigere for Lofthus enn vitenskapelig nøyaktighet og følgelig at IQ-tester og typebestemmelser mer ble til politiske verktøy enn til uavhengige vitenskaper. Lofthus' prosjekt om utskilling av de mindreverdige – om de så representerte mindreverdige typevarianter eller mindre intelligente – fremstod derfor som langt viktigere enn søken etter klinisk eller biologisk "sannhet" om menneskenaturen. Samtidig illustrerer typevitenskapene den kvantitative mentalitetens heldekkende utbredelse som måleverktøy for alle menneskelige karakteristika, men da mer som resultat av politisk enn positivistisk overbevisning.

Som vi har sett, har det hittil vært vanskelig å finne noen egentlig ontologisk eller biologisk førsteinstans som grunnlag for Lofthus' målinger. I stedet synes den politiske rasehygienens med dens vilje til operasjonalisering og differensiering å være langt viktigere størrelser. På den annen side regnet Lofthus seg som vitenskapsmann – han ble i samtiden regnet som vitenskapelig ekspert – og søkte følgelig vitenskapelige argumenter for sin politiske aktivisme. Hvilket grunnlag skulle han da knytte IQ-testene til? Hvilken instans kunne gi dem vitenskapelig legitimitet?

---

³⁸⁴ Schiøtz (1932b), s. 96.

Intelligens som konstans og normalkurven som førsteinstans

*”Alle vekstfenomener er undergitt loven om den normale variasjon. Innen samme art vil der blant individer av samme vekstalter alltid finnes små, middels og store elementer. Det gjelder innen planteriket og dyreriket. Det gjelder så vel for fysiske som psykiske vekstutslag.”*³⁸⁵

Denne oppgaven har hatt kvantitativ mentalitet og politisk rasehygiene som sentrale variabler, og svaret på spørsmålet om IQ-testenes legitimitet ligger nettopp i den instansen som binder disse to variablene sammen, nemlig *normalfordelingskurven*. I den grad Lofthus virkelig mener det han skriver, er intelligensmålingenes objektive fundament å finne i loven om den normale fordeling: ”Vi finder altsaa at en psykisk egenskap som intelligens varierer i størrelse hos de forskjellige individer, og denne variation følger de samme regler som all anden variation i naturen.”³⁸⁶

Jeg skal nå gjøre rede for normalkurvens helt sentrale plassering i Lofthus’ system – hvordan den utgjør grunnlaget for intelligensens ontologi. Imidlertid; at Lofthus *presenterte* normalkurven som en førsteinstans betyr ikke nødvendigvis at han strengt tatt *anså den* som et faktisk objektivt fast punkt. Jeg vil derfor argumentere for at *også* normalkurven i stor grad hos Lofthus mer kan tolkes mer som utad argumentasjon og legitimering, enn som ontologisk overbevisning. Dette fordi rasehygiene også her ser ut til å skinne igjennom som et overordnet motiv. Før jeg går inn på disse momentene vil jeg innledningsvis gjøre rede for forestillingen om intelligensen som en konstant verdi, da dette kan ses på som en forutsetning for normalkurvens legitimitet overfor rasehygieniske formål.

Som nevnt oppfattet Lofthus intelligensen som en ”brukbar nok” målbar størrelse. Her var det til stor hjelp at IQ også etter hans oppfatning var en konstant verdi:

Stern mente i I.Q. å ha funnet en virkelig personlig konstant verdi, og de undersøkelser som senere har vært foretatt særlig av Terman har vist at intelligenskvotienten holder sig temmelig uforandret hos samme individ om intelligensmåling foretas med kortere eller lengre mellomrum.³⁸⁷

Konstansen var følgelig både rasehygienisk betryggende og ressursmessig besparende. Man trengte således ikke teste samme individ mange ganger for å fastslå graden av normalitet, og man slapp å bekymre seg for om normalverdiene ville endres med årene. Med H.C. Rotis ord:

---

³⁸⁵ Lofthus (1931b), s. 685.

³⁸⁶ Lofthus (1928g), s. 66.

³⁸⁷ Lofthus (1931a), s. 15.

”Den som er slegen til en skilling, vert aldri ein dalar.”³⁸⁸ I sin doktoravhandling er imidlertid Lofthus også inne på et par teoretikere som hevdet det motsatte: ”Cyril Burt har funnet at I.Q. ikke er så ubetinget konstant. Den viser en tydelig tendens til å synke.”³⁸⁹ En slik forståelse kan ha store problematiske implikasjoner, og er strengt tatt uforenelig med de rammene rundt IQ-testene som også Burt mente var nødvendige.³⁹⁰ For siden IQ-testene var knyttet til en mer eller mindre symmetrisk perfekt normalfordeling og også til et nogenlunde fast gjennomsnitt for middelveidien – ifølge Terman på mellom 96 og 105 – blir Burts utsagn meningsløst, da prinsippene for fremstilling av resultatene er satt sammen slik at IQ umulig kan være synkende for det samme hele utvalget.

Medfølgende forståelsen rundt konstant IQ fulgte også teorien om at den indre intelligensens vekst var forholdsvis jevn frem mot ca. 16 års-alderen, da veksten flatet ut. Det var dog en vanlig oppfatning at intellektuell utvikling, i likhet med kroppslig, kunne skje i byks og midlertidig stagnering i forhold til normale middelveidier.³⁹¹ Til tross for målbarhet og konstanthet er det et viktig poeng at Lofthus ikke betraktet IQ-testene som kulturelt sett allmenngyldige. Som nevnt opplevde han at den direkte oversettelsen av Stanford–Binet-prøvene ikke passet til norske forhold. Og nettopp dette var bakgrunnen for hans doktoravhandling, at målingene måtte standardiseres til bruk overfor det aktuelle utvalget, i dette tilfellet elever ved Oslo-skolene. Her var det normalkurven som var den førende faktor for hvordan standardiseringen skulle foregå, noe jeg nå skal gå nærmere inn på.

For Lofthus blir altså intelligensmålingenes objektive fundament å finne i normalfordelingskurven, som følgelig representerer noe langt mer enn et hendig statistisk verktøy som det kunne være hensiktsmessig å presentere IQ i tråd med. Den representerte nemlig også en faktisk biologisk og statistisk gjengivelse av hvordan intellektuelle kapasiteter er fordelt i et større utvalg: ”Den normale variasjonskurve – Gauss’ kurve – gjelder med stor nøiaktighet for fordelingen av prestasjoner i intelligensprøver.”³⁹² Med dette kan man hevde at mange biter faller på plass i Lofthus’ system, der hans ontologiske førsteinstans blir en slags overordnet (meta)fysisk fordelingsmessig lovmessighet, uttrykt gjennom Gauss-kurven.

---

³⁸⁸ Roti (1936), s. 84.

³⁸⁹ Lofthus (1931a), s. 15.

³⁹⁰ Se Gould (1996). Lofthus går for øvrig aldri inn på noen av disse problemstillingene.

³⁹¹ Her baserer jeg meg på Fischer (1936).

³⁹² Lofthus (1931a), s. 31.

Dette kan omtales som en tro på at statistiske tall, lover og kurver tilsvarte menneskelige entiteter,³⁹³ og kan ses på som helt sentral for hvordan den kvantitative mentalitet og politiske rasehygiene ble forent i Lofthus' intelligens-ontologi. Og her kommer man til sakens kjerne. For nettopp derfor trenger ikke Lofthus være dogmatisk i forhold til IQ-testenes objektivitet og nøyaktighet. Så lenge testene var *brukbare nok*, ville de jo være i stand til å avdekke normalfordelingen som allerede lå der som en lov. Følgelig blir det mulig for Lofthus å falsifisere de ulike testenes egnethet, kun ved å se på hvordan resultatene passet inn med normalkurven. Dermed blir studier av intelligensens natur og relasjoner mer eller mindre irrelevante for Lofthus. Siden intelligensens ulike del-evner korrelerte, trengte man bare å forholde seg til én enkelt normalkurve (man slapp for eksempel å forholde seg til én kurve for matematiske ferdigheter, én kurve for språkforståelse osv.), og siden IQ-testene var en brukbar nok metode, oppfylte de sine mål uten at man behøvde å gå i ontologisk detalj. Av denne grunn blir normalfordelingen slik den blir avdekket ved intelligensmålinger også til en rasehygienisk førsteinstans. Samfunnets mindreverdige lå der allerede fra før i den laveste venstre del av kurven og IQ-testene var et bra nok verktøy for å identifisere dem. Og nettopp derfor blir normalfordeling + IQ-tester det perfekte kildegrunnlag for rasehygienisk samfunnsorganisering. Ved å plassere skillemarkører på ulike punkter i kurven ut ifra psykiatriske antagelser, kunne man beregne antallet måleobjekter i de ulike kategoriene nøyaktig, og følgelig legge opp samfunnets organisering, skoleklasser, formeringskontroll og antall steriliseringskandidater i tråd med en vitenskapelig oppfatning om hvor mange som burde havne i hver enkelt kategori.

Og det er nettopp nevnte markørsetting Lofthus faktisk gjør: ”Goddard antar at 2 pct. av alle skolebarn er feebleminded men medgir at andre undersøkere har påstått at antallet er 3 pct.”³⁹⁴ Oftest nøyde han seg imidlertid med å dele kurven i tre deler:

Den normale variasjon kan uttrykkes således: Ved måling av et større antall enkeltindivider innen en og samme klasse vil man finne at $2/3$ av antallet grupperer sig omkring gjennomsnittet og at den resterende $1/3$ fordeler sig med omtrent like mange over og under gjennomsnittet [...] Om der foretas målinger av sjelelige egenskaper som f. eks. intelligens vil vi finne akkurat samme variasjon.³⁹⁵

---

³⁹³ Simonsen (2000).

³⁹⁴ Lofthus (1931b), s. 688.

³⁹⁵ Lofthus (1929a), s. 80–81.

Dette kunne videre tallfestes på Lofthus' kjerneutvalg:

Hva vil det si for Oslos skoler? Jo, vi har nu ca. 24,000 folkeskoleelever. To tredjedele herav er 16,000, som altså utgjør det gjennomsnittlige i begavelse eller intelligens. Ca. 4000 barn ligger over gjennomsnittet, og ca. 4000 ligger under.³⁹⁶

Målt i prosent ble dermed den svaktbegavede andelen til ca. 16 %: ”Vi tør på grunnlag av sjelelige målinger, påstå at ca. 16–17 pct. av de 3000 nybegynnere som rykker inn i byens folkeskoler etter sommerferien, har avgjort under middels evner.”³⁹⁷ Lofthus rasehygieniske drøm var her å få muligheten til å intervenere med IQ-tester så tidlig som mulig før barna begynte på skolen.

At ca. 16 % av skolebarna var mindre intelligente passet altså statistisk sett perfekt i forhold til å være den nedre avvikelsen fra de 2/3 normale. Men hadde denne grensedragningen på 16 % også en rot i virkeligheten? Lofthus mente så, og kunne støtte seg på studier fra sin meningsfelle Otto Grennes:

I ‘Meddelelser om Norges skolevesen’ av 1928 redegjør konsulent Grennes om undersøkelser av byfolkeskolers barn, som han foretok i 1914. Det viste sig den gang at sinkene eller de tungnemme av guttene utgjorde 16.4 % av samtlige gutter, av pikene 15 % av samtlige piker. Det nytter dessverre ikke å forsøke å bortforklare dette forhold ved å snakke om forsinket utvikling [...] Dumhet er ikke noget man vokser av sig.³⁹⁸

Med bekreftelsen av evnenes normalfordeling seilte karaktergivning i skolen opp som et sentralt felt for agitasjon rundt Gauss-kurven.³⁹⁹ Her stod Oslos skoleinspektør, dr. Bernhof Ribsskog (som også var Lofthus' medforfatter) helt sentralt med et iherdig arbeid for å få vedtatt normalfordeling som norm for karaktersetting i det norske skoleverket.⁴⁰⁰

---

³⁹⁶ Lofthus (1928e), s. 25.

³⁹⁷ Lofthus (1930a), s. 15.

³⁹⁸ Lofthus (1929c), s. 164.

³⁹⁹ Her kan karaktersettingens leses inn i det kvantitative epokeskiftet som en parallell utvikling til IQ-tester, i form av en endring fra en religiøs-kvalitativ til en kvantitativ mentalitet rundt menneskelige intellektuelle kvaliteter i skolen. Alfred Crosbys beskrivelse av epokeskiftet slutter i år 1600, og det er nettopp på denne tiden at karakterene oppstår for første gang med jesuittenes *Ratio Studiorum*; en detaljert og systematisk utdanningsveiledning til bruk i jesuittskolene. Jesuittenes karaktersystem spredte seg raskt, og kan gjenfinnes første gang i Norge i skoleplan av 1802 for Bærum, utarbeidet av presten Jacob Neumann (Lysne (1978), s. 64).

⁴⁰⁰ Se for eksempel Ribsskog (1938), Mønnesland (1937) og Ramfjord (1939).

Det skulle heller ikke være noen grunn til å vente lenger med å fastsette en norm for fordelingen av karakterene. Det foreligger tilstrekkelig vitenskapelig materiale å bygge på: evnemålinger, kunnskapsprøver og matematiske utregninger. Med støtte i dette materialet kan en nå trygt velge den såkalte normale fordeling, som bygger på at massepresentasjoner fordeler seg symmetrisk om en midtpresentasjon.⁴⁰¹

I tråd med at normalkurven som en slags a priori lov⁴⁰² omfattet alle vekstfenomener, dekket den også flere sjelelige kvaliteter enn bare intelligensen. Ifølge Lofthus ville nemlig også moralske forhold ende opp som en mer eller mindre perfekt normalfordeling, eller kanskje rettere sagt, moralfordeling: ”Om vi kunde finne mål for barnas moralske evner [...] vilde vi utvilsomt finne variasjoner også for disse egenskapers vedkommende.”⁴⁰³

I forholdet mellom IQ og normalfordelingen kan man hevde at Lofthus sirkler seg inn i tydelige tautologiske tankemodeller.⁴⁰⁴ Hvis IQ normalfordelte seg i en test, tok han dette som bevis på at intelligensen faktisk er en symmetrisk normalfordelt biologisk størrelse, samt at den aktuelle testen er riktig utformet. Hvis IQ i enkelte tester derimot ikke fordelte seg helt normalt, ble dette forklart ut ifra feil eller mangler ved selve testene eller ved selve utvalget. For eksempel viste den fra forrige kapittel nevnte testen med elever fra Møllergaten og Borgerskolen ”... noget brattere opstigning fra venstre side, hvilket til nogen grad forklares ved at de ca. 2 % av skolebarna som sendes til særskolen ikke er tatt med i dette materiale.”⁴⁰⁵ Samtidig var nettopp metoden for å justere feil i testresultatene å endre poengberegning og test-spørsmål slik at resultatet til slutt, etter mye arbeid, omsider ble symmetrisk normalfordelt og den aktuelle testen følgelig verifisert som korrekt.

Man kan hevde at Lofthus’ og Ribsskogs synspunkter rundt normalfordelingen innebærer en rekke store og åpenbare problemer. Det faller utenfor denne oppgaven å gå i detalj rundt alle disse, men som kuriøst eksempel på et praktisk problem kan det nevnes ”historien om professoren som alltid strøk en og bare en i hvert kull, noe som førte til at studentene tok til å leie en mann til å gå opp for å sikre de andres suksess.”⁴⁰⁶

---

⁴⁰¹ Ramfjord (1939).

⁴⁰² Piene (1953), s. 148.

⁴⁰³ Lofthus (1930a), s. 13–14.

⁴⁰⁴ Se for eksempel Lofthus (1931a) og Lofthus, Rasmussen og Ribsskog (1937).

⁴⁰⁵ Lofthus (1931a), s. 31.

⁴⁰⁶ Piene (1953), s. 150. For en forholdsvis tidlig utfyllende kritikk kan det henvises til denne Kay Pienes artikkel

Et annet og mer sentralt problem er å finne i forhold til rasehygien som politisk prosjekt. Lofthus mente som vi har sett at det alltid av lovmessighet ville finnes en viss andel åndssvake i en populasjon. Imidlertid gikk jo nettopp den rasehygieniske intervensjonen ut på å minske og etter hvert fjerne disse ”minusvariantene” ved hjelp av sterilisering, fødselskontroll og mentalhygieniske tiltak. En sterk indre konflikt gjør seg altså her gjeldende mellom politisk kvalitativ befolkningsforbedring og lovmessig kvantitativ befolkningsfordeling.

I 1931 er Lofthus tydelig på at det fullt ut er mulig å redusere antallet svaktbegavede betraktelig: ”En vidtdreven sterilisasjon [...] vil forringe den hereditære faktor tilsvarende grad [...] vi vil ha de effektive virkemidler til å redusere antallet av de svaktbegavede...”⁴⁰⁷ I 1937 modererer han seg noe med å si at ”våre forebyggende tiltak vil dog så vidt vi kan se, ikke kunne hindre at der allikevel kommer svaktbegavede individer til verden.”⁴⁰⁸ Men selv om det alltid ville kunne komme en og annen åndssvak til verden, var Lofthus hele tiden klar på at det var mulig å faktisk redusere det totale antallet, selv om de ikke lot seg eliminere helt. Dette harmonerer imidlertid ikke med synet på normalkurven som a priori skjønnelig.

Hvis man da lar påstanden falle om muligheten for reduksjon av åndssvake fordi de hele tiden reanifesterte seg i like stor mengde, uavhengig av tiltak, kunne rasehygien ende opp som en vedvarende utlukning av de hele tiden like mange evnefattige i bunnen av kurven. Tiltakene ville i så fall bli poenngløse, uten effekt på befolkningsnivå. På den annen side, hvis derimot normalfordelingen ikke innebar en faktisk statistisk verdi i evnenivå men kun omhandlet fordelingen, kunne det rasehygieniske prosjektet innebære at det alltid skulle utføres tiltak mot de f.eks. 2 % laveste i kurven, uansett hvilket mentalt nivå de med årenes løp ville opparbeide seg. Teoretisk sett kunne da en normal person i dag ende opp som abnormal om 20 år som følge av dalende plassering i utvalget, grunnet rasehygienisk evneheving i befolkningen. En annen tolkning kan være at rasehygienens prosjekt lå i gjennom tiltak å løfte befolkningskvaliteten opp på et så akseptabelt nivå at prosjektet til slutt kunne avsluttes. Man kan i så fall anta at IQ-tester ville utgjøre måleverktøyet for å identifisere når dette nivået eventuelt ville være nådd.

---

fra 1953 som presenterer en hærskare praktiske, pedagogiske, metodiske og ontologiske problemstillinger i forhold til Ribsskogs versjon av normalfordelingen til bruk i skoleverket. Se Piene (1953), s. 145–160.

⁴⁰⁷ Lofthus (1931b), s. 696.

⁴⁰⁸ Lofthus (1937d), s. 75.

Imidlertid blir også denne strategien absurd når Lofthus samtidig mente at testene måtte standardiseres og tilpasses utvalget. Dette medførte jo at gjennomsnittlig IQ alltid lå på rundt 100, uansett ”faktisk” evnenivå, noe som ville gjøre det umulig å overhodet registrere noen som helst form for evneheving i befolkningen. Ved dermed å gi slipp på forestillingen om objektive verdier av intelligensen, og kun forholde seg til selvrefererende relasjonelle verdier, ville for øvrig et annet utfall være at kommuner med for eksempel overvekt av tater, ikke ville gi noen større andel svaktbegavede enn i Oslo, hvis normalkurven skulle tas på alvor. Ikke overraskende gikk verken Lofthus eller andre rasehygienikere inn på noen av disse aspektene.

Lignende problematikk kommer man også opp i ved forsøk på klargjøring av arvefaktorens forhold til normalkurven. Ved opphøyelsen av normalkurven som a priori lov synes det nemlig noe uklart hvorvidt arveaspektet helt forsvinner, eller om det snarere nettopp er arven som er garantist for den normale variasjon. Hvis arvelighetsgraden skal tillegges vekt i forhold til normalkurven sett i et flergenerasjonsperspektiv, er det kun to forklaringer som synes mulige, i hvert fall hvis man skal bevare en viss konsistens i forhold til hva Lofthus ellers hevder om normalfordelingen. For det første kunne man tenke seg arv som synonymt med randomisme, som dermed ville stå som garanti for den statistiske spredningen i kurven. For Lofthus vil imidlertid dette fortone seg absurd i forhold til uttalelsene om intelligensens sterke arvelighetsgrad.

Dermed blir den andre muligheten å betrakte arv som en deterministisk størrelse, der det er en *allerede eksisterende* og dermed stabil spredning av befolkningskvaliteten som utgjør garantien for den statistiske spredningen i normalkurven. Som nevnt blir imidlertid dette perspektivet problematisk i forhold til grunnlaget for befolkningsforbedrende tiltak om det så skulle skje ved positiv eller negativ rasehygiene.

Som det her har fremgått synes en kvantitativ mentalitet innenfor normalkurvens rammer å være uforenlig med prosjektet om kvalitativ forbedring. Eller sagt med andre ord; hele mentaliteten rundt intelligensmålinger synes vanskelig å fullstendig kunne forenes med rasehygienien. Det er uklart i hvilken grad Lofthus gjennomskuet de problematiske implikasjonene av å operere med Gauss-kurven som førsteinstans. Imidlertid tyder mye etter min oppfatning på at han var bevisst flere av problemstillingene, men at han ikke anså dem som viktige.

Man kan på denne bakgrunn betvile at normalkurven som førsteinstans i det hele tatt representerte en *ontologisk overbevisning* for Lofthus. Dette fordi de *rasehygieniske motivene* hele tiden synes å skinne igjennom. Som tidligere nevnt kan man oppfatte Lofthus'

kvantitative praksis mer som en *vilje til operasjonisering* fremfor en naiv positivisme. Samtidig fremstår hans biologiske syn mer som en *vilje til differensiering* enn som biologisk determinisme. Man kan hevde at normalkurven her fremstår som resultat av en *vilje til legitimering* av rasehygienisk praksis – et forsøk på å frembringe vitenskapelig garanti som skulle synliggjøre behovet for at operasjoniseringen av intelligensens verdier måtte foretas og differensieringen av de mindreverdige i nederste venstre del av kurven måtte gjennomføres. Et av mange eksempler på dette kan finnes i artikkelen *De svaktbegavedes mentalhygiene* fra 1937, der hans resonnementer nærmest rettlinjert går fra å fastslå at intelligensen brukbart nok kan måles, til så å hevde dens normalfordeling, til så å gå inn på et av hovedtemaene; lov om adgang til sterilisering.⁴⁰⁹

Ifølge Lofthus fordeler opplagt nok ikke kvaliteter seg på en normalkurve: ”Antallet av fingrer varierer således omtrent ikke, mens fingrenes lengde varierer en del og fingrenes styrke og smidighet varierer enda mer.”⁴¹⁰ Det er som man forstår ikke kvalitetene som varierer, men derimot kvantitetene. I diskrimineringens historie kan man her se på normalfordelingen som en slags metafysisk stadfesting av ulikheten mellom menneskene, mens intelligensmålingene blir den kvantitative mentalitetens avdekking av utvalgets verdier.

Lofthus' IQ-tester vs. kritikk av positivisme og biologisk determinisme

Det har blitt hevdet at mellomkrigstidens intelligensmålinger har hvilt på en naiv ontologi, en blind positivisme og en rigid biologisk determinisme. For eksempel har dette synet blitt fremmet av Stephen Jay Gould som i *The Mismeasure of Man* hevder at målefeilene hviler på en filosofisk feilslutning:

The Mismeasure of Man treats on particular form of quantified claim about the ranking of human groups: the argument that intelligence can be meaningfully abstracted as a single number capable of ranking all people on a linear scale of intrinsic and unalterable mental worth. Fortunately – and I made my decision on purpose – this limited subject embodies the deepest (and most common) philosophical error, with the most fundamental and far-ranging social impact...⁴¹¹

Gjennom sin bok omtaler også Gould IQ-testene som hvilende på en fremstilling om en indre,

---

⁴⁰⁹ Se Lofthus (1937d), s. 71–74.

⁴¹⁰ Lofthus (1930a), s. 13.

⁴¹¹ Gould (1996), s. 20.

enhetlig, samlet og målbar entitet.⁴¹² Videre synes Gould å mene at et stadig mer dogmatisk og objektivistisk syn på intelligensen var en årsak til de stadig mer omfattende rasehygieniske IQ-testene. For Lofthus – og ikke minst for Francis Galton – kan mange av disse merkelappene som vi har sett være meget dekkende, og det må presiseres at Gould også til tider betrakter rasehygienen som en selvstendig årsak. Imidlertid ligger det etter min oppfatning en tendens i nyere tids kritikk av mellomkrigstidens IQ-tester til overfokusering på vitenskapelig fremfor politisk overbevisning. Som vist i dette kapitlet betraktet ikke Johan Lofthus nødvendigvis intelligensen som en fullstendig samlet fysisk entitet; ei heller oppfattet han den som noen eksakt kvantitativ gjengivelse av en indre kvalitet; han oppfattet heller ikke målesituasjonene som fullstendig nøytrale og uavhengig av ytre forhold; han vedgikk testenes kulturavhengighet; og han betraktet etter hvert ikke intelligensens arvelighetsgrad som totalt kausal.

I forhold til Goulds kvantitative karakteristikk som ble presentert innledningsvis i dette kapitlet, kan man mene at Lofthus i større grad står for en *vilje til operasjonalisering*, *befolkningmessig differensiering* og ikke minst *rasehygienisk legitimering* fremfor ontologisk overbevisning. Man kan i denne forbindelse hevde at dogmatismen rundt en del av de ontologiske, positivistiske og biologiske aspektene ved mellomkrigstidens IQ-tester har vært noe overdrevet i nyere tids tolkninger. I hvert fall for Lofthus' vedkommende.

Dette omfatter også etter min mening en del nyere norske arbeider. For eksempel skriver Nielsen, Monsen og Tennøe at ”Lofthus, og flertallet av norske leger med ham, tenkte seg med andre ord intelligensen som en ting som kunne måles objektivt”,⁴¹³ og tilskriver ham dermed oppfatningen av intelligens som en enhetlig, samlet størrelse. Etter min oppfatning blir dette utsagnet noe upresist, da det sentrale for Lofthus mer var å gi inntrykk av overfor offentligheten at den samlede intelligens kunne testes objektivt, enn at han faktisk stod inne for denne oppfatningen. Som nevnt uttaler han jo nettopp overfor fagmiljøet at ”Intelligens er ikke nogen selvstendig psykisk evne, men et praktisk brukbart kjenneord...”⁴¹⁴

Et lignende eksempel kan finnes hos Hjørdis Fodstad som i 1997 skriver at ”forestilingen om at testene kunne ha en kulturell slagside eller på andre måter være vilkårlige knapt eksisterte i Norge da Johan Lofthus utga sin doktoravhandling om sin standardiserte

---

⁴¹² Se Gould (1996).

⁴¹³ Nielsen, Monsen og Tennøe (2000), s. 98.

⁴¹⁴ Lofthus (1929b), s. 37.

Terman Standfordrevisjon av Binet–Simons testskalaer.”⁴¹⁵ Tilsvarende skriver Joron Pihl i 2002 at ”De profesjonelle hadde en oppfatning av at de vitenskapelige metodene de anvendte var objektive og fungerte nøytralt i en interetnisk kontekst.”⁴¹⁶ Etter min oppfatning blir Fodstads og Pihls beskrivelser lite treffende, da grunnlaget for Johan Lofthus’ standardiseringer av testene nettopp var at de *ikke* var uavhengige av kulturelle forhold. Det var nettopp derfor de måtte standardiseres.

For eksempel skriver Sigurd Dahlstrøm i sin anmeldelse av Lofthus’ *Intelligensmåling* fra 1932 at:

Amerikaneren Terman standardiserte prøvene slik at de passet for amerikansk behov, og en del nordmenn har oversatt hans prøver og rått brukt dem på norske barn og observerer i den tro at de var bedre enn Binet–Simon’s prøver. Men en prøve som anvendes i Amerika til f. eks. 7 års gutter, behøver ikke i Norge å passe til det alderstrin, den passer kanskje overhodet ikke i Norge. Dte [sic] kan endogså være at den prøve som er standardisert for Oslo, kan være temmelig lite anvendelig på Vadsø og helt ubrukelig i Setesdal.⁴¹⁷

Ironisk nok var nevnte Dahlstrøm blant de aktive i etableringen av IQ-tester tilknyttet sterilisering av blant annet tater. For denne gruppens tester nevner han imidlertid aldri noe behov for kulturell standardisering. Det kan på denne bakgrunn være grunn til å tro at Dahlstrøm, Lofthus og deres allierte var klar over målingenes kulturelle slagside – også overfor norske minoritetsgrupper, slik som taterne. De tok bare ikke hensyn til dem. Derimot, hvis testene ga generelt lavere resultater for ”vanlige nordmenn” i forhold til for eksempel hvite amerikanere, ble det viktig å nettopp forklare misforholdet med manglende kulturell standardisering av testene.

Et annet nyanserende eksempel kan hentes fra tvillingundersøkelsen som Lofthus omtaler i 1931. Tilknyttet Lofthus stiller Nielsen, Monsen og Tennøe seg spørsmålet: ”Hvordan kunne en lang rekke dynamiske tilstander kategoriseres som ett patologisk fenomen, nemlig ‘åndssvakhet’?”⁴¹⁸ Fra Lofthus’ nevnte prøveforelesning går det imidlertid frem at han nettopp *ikke* står inne for dette synet, da han skriver at:

---

⁴¹⁵ Fodstad (1999), s. 72.

⁴¹⁶ Pihl (2002a), s. 149.

⁴¹⁷ Dahlstrøm (1932), s. 76.

⁴¹⁸ Nielsen, Monsen og Tennøe (2000), s. 101.

Inndeling av de psykisk mangelfullt utviklede i sinker, svaktbegavede og åndssvake, er utelukkende en inndeling etter den intellektuelle defekts omfang [...] Inndelingen uttrykker *intet* [min utheving] om etiologi eller det patologisk-anatomiske grunnlag for tilstanden [...] I virkeligheten er vi i de fleste tilfeller av svaktbegavethet så godt som helt i villrede med hensyn til etiologien [...] Selv den nøiaktigste anatomiske beskrivelse opplyser intet om sykdommens opståen og vesen.⁴¹⁹

Det er etter min oppfatning en viss tendens i nyere tids omtale av norsk rasehygiene til å overdrive betydningen av positivistisk dogmatisme og biologisk determinisme som vitenskapelig overbevisning og overbygning. Selv om disse aspektene slik det har fremgått utvilsomt har hatt stor betydning, kan man hevde at de politiske rasehygieniske motivene heller ikke må undervurderes som forklaringsfaktor. Mitt poeng i eksemplet med tvillingundersøkelsen blir derfor at Lofthus i større grad står for det man i dag kan kalle en politisk feilslutning enn en feilslutning om patologien.

Man kan på denne bakgrunn mene at tingliggjøringen av intelligensen ikke bare var en vitenskapelig drivkraft, men i større grad også en rasehygienisk strategi. Positivismekritikk av overdreven kvantitativ metodebruk og av troen på at alle menneskelige karakteristika kan kvantifiseres, vil derfor ikke nødvendigvis være rammende overfor Lofthus. Dette fordi Lofthus på det prinsipielle plan langt på vei kan godta kritikkens argumenter om at for eksempel intelligens strengt tatt ikke lar seg måle. Likevel kan Lofthus innvende at det nettopp er slike målinger man er *nødt til å foreta*, uansett feil, mangler eller ontologisk umulighet, fordi hele befolkningens kvalitet står på spill i form av rasemessig degenerasjon.

Etter min oppfatning leder dette frem til at intelligensmålinger i norsk mellomkrigstid i større grad bør betraktes som del av en kvalitativ befolkningspolitikk og et rasehygienisk prosjekt, fremfor å være underlagt blind vitenskapstro. Dette leder videre frem til at vitenskapens rolle innenfor rasehygienebevegelsen i større grad kan betraktes som instrumentell, enn opplysende og progressiv⁴²⁰ – i hvert fall for Lofthus' vedkommende. Arve Monsens begrep om ”politisk biologi” kan her være treffende.⁴²¹ Dette leder også frem til at inndelingen av norsk rasehygiene som en kamp mellom moderate eksperter og ekstreme

---

⁴¹⁹ Lofthus (1931b), s. 689.

⁴²⁰ Simonsen (2000), s. 32.

⁴²¹ Monsen (1997).

dilettanter⁴²² kan være noe upresis, siden redegjørelsene rundt Lofthus antyder at vitenskapelig opplysthet ikke nødvendigvis var bestemmende for graden av rasehygienisk ekstremisme. Derimot kan måtene vitenskapelige funn og resonnementer *ble brukt* på i større grad indikere skillelinjer mellom rasehygienikernes posisjoner. På lignende måte kan man hevde at argumentasjonen rundt rasehygieniske (over)grep mot tatere ble ført i en biologisk og positivistisk objektiv tone, men at denne også må ses på som en utad retorikk og ikke bare som vitenskapelig overbevisning. Årsaken kan være at rasehygienien mer bestod i å luke ut samfunnets mindreverdige ugress enn å søke noen vitenskapelig sannhet om mennesket.

---

⁴²² Se Roll-Hansen (1980).

Kapittel 7   Oppsummering

Jeg har i denne oppgaven forsøkt å analysere Johan Lofthus' intelligensmålinger på bakgrunn av sentrale trekk ved vestlig idéhistorie siden middelalderen og spesielle trekk ved hans samtid og umiddelbare fortid. For å gjøre dette har jeg valgt ut de to samlebegrepene *kvantitativ mentalitet* og *rasehygiene* som sentrale perspektiver.

Den kvantitative mentaliteten skal her anses som et tankesystem som både muliggjorde målingenes oppkomst, og som kan forklare deler av mellomkrigstidens målepraksis og teorier rundt intelligensens natur. *Den politiske rasehygien* er valgt ut som oppgavens andre perspektiv for å vise hvordan målingene helt fra begynnelsen av med Francis Galton var del av en rasehygienisk kontekst, som i stor grad fortsatt var til stede ved Lofthus' målepraksis i norsk mellomkrigstid.

Den kvantitative mentaliteten er imidlertid som tankesystem også avhengig av at det er *kvaliteter* som måles. I denne oppgaven har intelligensen representert en slik kvalitet, mens rasehygien har representert en politisk ideologi med fokus på biologisk befolkningsforbedring av kvaliteten intelligens. IQ-testene ender dermed opp som en kvantitativ metode for kvalitativ befolkningspolitikk.

Jeg har på bakgrunn av Alfred Crosbys *The Measure of Reality* forsøkt å vise hvordan en slik kvantitativ mentalitet utvikler seg fra 1200-tallet og frem til 1900-tallets IQ-tester. Man kan her betrakte IQ-testene som en kvantitativ milepæl, i den forstand at målingene nå også omfattet menneskets essens. Videre kan man hevde at løsrivelsen og tingliggjøringen av selvet, som innledes med René Descartes på 1600-tallet, representerer en forutsetning for at menneskets indre mentale kapasiteter også kunne bli oppfattet som målbare. Den relasjonsløse intelligensen står da åpen for å bli målt når Francis Galton innleder intelligenstestene på 1880-tallet.

I tråd med Crosby representerer den kvantitative mentaliteten både en metode og en ontologi. *Metoden* vil her være de rene kvantitative praksisene, som jeg i oppgavens del 1 forsøker å vise hvordan utvikler seg fra 1200-tallet og frem til 1600–1800-tallet, da de også omfatter måling av menneskelige kvaliteter. Den kvantitative *ontologien* vil på sin side representere forestillinger om at selve tenkningen også skal anses som noe materialistisk og kvantitativt – at intelligensen er en selvstendig entitet med en indre målbar verdi.

Charles Spearman's intelligensmålinger på begynnelsen av 1900-tallet representerer således både historien om hvordan den kvantitative praksis måler intelligensen ved hjelp av faktoranalyse og hvordan den kvantitative og materialistiske ontologien innplasserer

intelligensen som en selvstendig, samlet og lokalisierbar gjenstand med iboende verdier.

Med Galtons grunnlegging av både intelligenstestene og eugenikk-bevegelsen, blir testene koblet til politiske oppfatninger som jeg i denne oppgaven har valgt å samle under betegnelsen *rasehygiene*. Imidlertid, med Binet–Simon, som grunnla de moderne prinsippene for hvordan intelligensen skulle måles, frigjøres testene i forholdsvis stor grad både fra kvantitativ ontologi og rasehygieniske konsekvenser. Etter Binets død ble rasehygienen igjen aktualisert, og det var fra nå av i stor grad rasehygieniske psykiatere som ble ansett som ledende IQ-testere. Som vist er dette også tilfelle i Norge med Johan Lofthus.

Jeg har i oppgavens del 2 forsøkt å plassere Lofthus' IQ-tester innenfor den norske rasehygienebevegelsen, samt vise testenes uttrykksformer, både innenfor Lofthus' målepraksis, norsk steriliseringspolitikk og profesjonskamp mellom medisinere og pedagoger. Her kommer også den kvantitative praksisen til uttrykk på befolkningsnivå i form av Lofthus' ønske om utstrakt differensiering, særlig innenfor skole- og åndssvakevesenet. Generelt kan også denne politiske bevegelsen tilknyttes oppbyggingen av den norske velferdsstaten. Et sentralt spørsmål har i denne forbindelse vært hva som kan anses å være hovedgrunnlaget for Lofthus' tester. Hans kvantitative praksis er slik det har fremgått overveldende, men på den annen side står han ikke i like stor grad inne for en naiv og dogmatisk ontologi. Som vist betraktet han ikke nødvendigvis intelligensen som en fullstendig samlet fysisk entitet; ei heller oppfattet han den som noen eksakt kvantitativ gjengivelse av en indre kvalitet; han oppfattet heller ikke målesituasjonene som fullstendig nøytrale og uavhengig av ytre forhold; han vedgikk testenes kulturavhengighet; og han betraktet etter hvert ikke intelligensens arvelighetsgrad som totalt kausal.

Det er således et poeng at Lofthus' hovedagenda kan synes å være av kvalitativ karakter, i form av en rasehygienisk sosialpolitikk med mål om å heve den biologiske befolkningskvaliteten. På denne bakgrunn er det min oppfatning at Lofthus i større grad står for en *vilje til operasjonalisering, befolkningsmessig differensiering* og ikke minst *rasehygienisk legitimering* fremfor ontologisk overbevisning.

Man kan hevde at dette kommer tydelig frem i Lofthus' teorier rundt normalkurven, som synes å utgjøre området der den kvantitative mentaliteten og den politiske rasehygienen blir forsøkt forent. Jeg har her gjort rede for hvordan dette forsøket mer eller mindre mislykkes i forhold til teoretisk konsistens. På denne bakgrunn hevder jeg at de innbyrdes uforenelige aspekter mellom kvantitativ metodikk og kvalitativ befolkningsforbedring sannsynliggjør at *rasehygien*en står som et overordnet motiv for Lofthus. Den kvantitative metodikken blir dermed kun et middel, og teoriene rundt intelligensens natur mer retorikk og

argumentasjon enn ontologisk overbevisning.

Etter min oppfatning er det derfor et poeng at positivismekritiske tolkninger av mellomkrigstidens IQ-tester lett kan bli ufullstendige hvis man ikke tar høyde for tidens politiske kontekst. Hvis man ønsker å målbinde mellomkrigstidens målere bør man således ikke bare se på deres målinger, men også deres meninger. For Lofthus var nemlig målingene ikke målet, men middelet.

Kapittel 8   Litteratur

Alnæs, Karsten (1999): *Historien om Norge IV. En ny arbeidsdag*. Oslo: Gyldendal.

Alsvik, Ola (1991): ”*Friskere, sterkere, større, renere.*” Hovedoppgave i historie. Oslo: Universitetet i Oslo.

Arctander, Signy (1932): ”De sociale forholds betydning for individets utvikling.” I: *Socialt arbeid. 1932*, s. 9–14.

Bastiansen, Astrid (2005): ”Hvor mye veier sjelen? Om målbarhet i psykologi og åndsvitenskap.” I: *P2-akademiet. Bind XXXIII*. Oslo: Transit.

Bastrup, Olav Rune Ekeland og Aage Georg Sivertsen (1996): *En landevei mot undergangen: utryddelsen av taterkulturen i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.

Bauman, Zygmunt (1993): *Modernity and Ambivalence*. London: Blackwell.

Bauman, Zygmunt (1997): *Modernitet og Holocaust*. Oslo: Vidarforlaget.

Baune, Tove Aarsnes (1995): *Den skal tidlig krøkes... Skolen i historisk perspektiv*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Bergersen, Hans (1937): ”Johan Lofthus, Augusta Rasmussen og B. Ribsskog: Evnemåling i folkeskolens 1. klasse.” I: *Norsk Skuleblad*, nr. 3, s. 724–725.

Bjercke, Odd (red.) (1959): ”Meddelelser fra Den Norske Lægeforenings byrå og sekretariat.” Tillegg til *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 18.

Broch, Ole Jacob og Haakon Natvig (1938): ”En sosialhygienisk undersøkelse av høit begavete og svakt begavete barn.” I: *Nordisk hygienisk tidsskrift. 1938*, s. 158–208.

Cattell, James McKean (1890): ”Mental tests and measurements.” I: *Mind*, nr 15, s. 373–381.

Crosby, Alfred (1997): *The Measure of Reality. Quantification and Western Society, 1250–1600*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dahl, Hans Fredrik (2002): "Det målbare mennesket." I: *Norsk idéhistorie – Bind 4*. Blikrud, Liv, Geir Hestmark, og Tarald Rasmussen (red.). Oslo: Aschehoug.

Dahlstrøm, Sigurd (1922): *Forsøk med Binet–Simons intelligensprøver*. Oslo: Aschehoug.

Dahlstrøm, Sigurd (1928): "Arv og milieu." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 24, s. 1157–1167.

Dahlstrøm, Sigurd (1929): "Arv og milieu." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 12, s. 581–591.

Dahlstrøm, Sigurd (1932): "Johan Lofthus: Intelligensmåling." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 2, s. 76–77.

Darwin, Charles (1998): *Om artenes opprinnelse gjennom det naturlige utvalg, eller De begunstigede rasenes bevarelse i kampen for tilværelsen*. Oslo: Bokklubben Dagens bøker.

Dedichen, Henrik A. Th. (1933): "Müller Hess og Wiethold: Sterilisering av undermålere." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 10, s. 525.

Descartes, René (1989): *The Passions of the Soul: Les Passions De Lame*. Cambridge: Hackett Publishing Company.

Descartes, René (1992): *Meditasjoner over filosofiens grunnlag*. Oslo: Aschehoug.

Descartes, René (1996): *Meditations on First Philosophy: With Selections from the Objections and Replies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Descartes, René (2000): *Discourse on Method and Related Writings*. New York: Penguin USA.

Didriksen, Synnøve (1995): *Steriliseringsloven av 1934 – et ledd i norsk befolkningspolitikk*. Hovedoppgave i historie. Bergen: Universitetet i Bergen.

Dodds, Eric R. (1962): *The Greeks and the Irrational*. Berkeley: University of California Press.

Dyrhaug, Andreas (1935): "Optagelsen i skolen. Efter levealder eller intelligensalder?" I: *Norsk Skuleblad*, nr. 21, s. 475–477.

Döderlein, Christian (1920): "Kristiania særskoles klientell." I: *Skole og samfund*, nr. 7, s. 184–191.

Egge, Solveig (1934): "Om intelligens." I: *Norsk Skuleblad*, nr. 48, s. 1075–1077.

Elvestad, Kari og Eli Kari Høihilder (1994): *Pedagogisk evaluering i historisk perspektiv*. Hovedoppgave til pedagogisk hovedfag. Oslo: Universitetet i Oslo.

Evensen, Hans (1923): "Om intelligensprøver for voksne." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 16, s. 882–892.

Fancher, Raymond E. (1985): *The Intelligence Men. Makers of the IQ Controversy*. New York: W.W. Norton.

Fischer, Rolf Sollmann (1936): *Intelligensundersøkelse av voksne*. Kristiansand: Fædrelandsvennens trykkeri.

Fodstad, Hjørdis (1999): *Møter mellom tatere og det norske samfunnet. Erfaringer fra tvangssterilisering*. Oslo: Institutt for kriminologi.

Frölich, Th. (red.) (1921): *Forhandlinger i Det medisinske Selskab i Kristiania. 1920*. Kristiania: Steenske Boktrykkeri, Johannes Bjørnstad.

Gade, F.G. (red.) (1913): "Medicinsk embetseksamen ved det kongelige Frederiks Universitet i 1 ste semester 1913." I: *Norsk Magazin for lægevidenskaben*, s. 1018–1019.

Galton, Francis (1865): "Hereditary Talent and Character." I: *Macmillan's Magazine*, nr 12, s. 157–166, 318–327.

Galton, Francis (1869): "Hereditary Genius: the Judges of England between 1660 and 1865." I: *Macmillan's Magazine*, nr. March, s. 424–431.

Galton, Francis (1872): "Statistical Inquiries into the Efficacy of Prayer." I: *The Fortnightly Review*, nr. LXVIII, s. 125–35.

Galton, Francis (1883): *Inquiries into Human Faculty and its Development*. London: Macmillan.

Galton, Francis (1884): "Some results of the Anthropometric Laboratory." I: *Journal of the Anthropological Institute*, nr 14, s. 275–287.

Gardner, Howard (1993): *Frames of Mind. The Theory of Multiple Intelligences*. New York: Basic Books.

Gisholt, Einar (1934): "Sundhetsforhold hos omstreiferbarn." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 19, s. 961–975.

Gould, Stephen Jay (1996): *The Mismeasure of Man*. New York: W.W. Norton.

Gram, Harald og Bjørn Steenstrup (1959): *Hvem er hvem*. Oslo: Aschehoug.

Gudmundson, Lars M. (2002): *Rasehygienisk humanisme: eksperter og dilettanternes forhold til den norske steriliseringsloven. Hovedoppgave i idéhistorie*. Oslo: Universitetet i Oslo.

Halfpenny, Peter (1992): *Positivism and sociology: Explaining social life*. London: George Allen & Unwin.

Havin, Henry (1938): "Bedre enn intelligensprøver." I: *Norsk pedagogisk tidsskrift*. 1938, s. 74–75.

Heli, Karsten (1938): "De som kommer til kort." I: *Norsk pedagogisk tidsskrift*. 1938, s. 76–88.

Holck, Per (1990): *Den fysiske antropologi i Norge. Fra Anatomisk institutts historie 1815–1990*. Oslo.

Haave, Per (2000): *Sterilisering av tatere 1934–1977. En historisk undersøkelse av lov og praksis Sammendrag*. Oslo: Norges forskningsråd.

Jaeger, Werner (1986): *Paideia. The Ideals of Greek Culture: Archaic Greece and the Mind of Athens*. Oxford: Oxford University Press.

Kamin, Leon J. (1977): *The science and politics of I.Q.* Harmondsworth: Penguin.

Kevles, Daniel J. (1985): *In the Name of Eugenics. Genetics and the Uses of Human Heredity*. University of California Press.

Kenny, Anthony John Patrick (2002): *Aquinas on Being*. Oxford: Oxford University Press.

Kobro, Isak (1927): *Norges læger 1909–1925*. Oslo: Aschehoug.

Kyllingstad, Jon Røyne (2004): *Kortskaller og langskaller. Fysisk antropologi i Norge og striden om det nordiske herremennesket*. Oslo: Spartacus.

Laine, Charles (1994): "The Tainted Sources of 'The Bell Curve'". I: *The New York Review*, nr. 20, s. 14–19.

Larsen, Øivind (1996): *Norges leger. Bind III*. Oslo: Den norske lægeforening.

Lavik, Nils Johan (1998): *Rasismens intellektuelle røtter*. Oslo: Tano Aschehoug.

Lewin, Kurt (1947): "Frontiers in Group Dynamics: II. Channels of group life; social planning and action research." I: *Human Relations*, nr. 1, s. 143–153.

Lewis, Thomas (1995): *The Lives of a Cell: Notes of a Biology Watcher*. New York: Penguin USA.

Lind, Martin (1876): *Frenologi, eller efter hjerneskallens Form at kunne bedømme menneskets Karakter*. Christiania: Kriedt.

Lofthus, Johan (1920): "Litt psykiatri fra en Tysklandsreise." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 21, s. 728–731.

Lofthus, Johan (1921a): "Om spinalvæskeundersøkelse." I: *Norsk Magazin for lægevidenskapen*, s. 453–463.

Lofthus, Johan (1921b): "W. Schönfeld: Om fundet i rygmarsvæsken hos nervefriske mennesker." I: *Norsk Magazin for lægevidenskapen*, s. 140–141.

Lofthus, Johan (1921c): "Joh. Horstmann: Erfaringer om den kliniske brukbarhet av Welchbrodt's sublimatreakreaktion." I: *Norsk Magazin for lægevidenskapen*, s. 145.

Lofthus, Johan (1922): "Om psykoanalyse." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 13, s. 548–559.

Lofthus, Johan (1924a): "Intelligensundersøkelser og psykiatrisk arbeid ved Kristiania kommunale skoler." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 23, s. 1108–1115.

Lofthus, Johan (1924b): "Ragnar Vogt: Nogen hovedlinjer i medicinsk psykologi og psykiatri." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 7, s. 355–356.

Lofthus, Johan (1924c): "Spinalvæskeundersøkelser." I: *Norsk Magazin for lægevidenskapen*, s. 705–716.

Lofthus, Johan (1925): "Om aandssvake og aandssvakes behandling." I: *Nyt tidsskrift for Abnormvæsenet omfattende Åndssvage-, Blinde- og Vanføre-sagen*, nr. 27, s. 18–24.

Lofthus, Johan (1928a): *Eksperimentelle undersøkelser av folkeskolebarns abstraksjonsevne*. Oslo: Jacob Dybwad.

Lofthus, Johan (1928b): "Mental hygiene." I: *Hjälpskolan: organ för Nordisk hjälpskoleförbund*, nr. 1, s. 10–22.

Lofthus, Johan (1928c): "Sindslidelser." I: *Sundhetsbladet*, nr. 12, s. 221–223.

Lofthus, Johan (1928d): "Om tvangstankesygdom." I: *Norsk Magazin for lægevidenskapen*, s. 388–403.

Lofthus, Johan (1928e): "Mental hygiene." I: *Sundhetsbladet*, nr. 1, s. 24–27.

Lofthus, Johan (1928f): "Mental hygiene." I: *Hjälpskolan: organ för Nordisk hjälpskoleförbund*, nr. 2, s. 33–41.

Lofthus, Johan (1928g): "Om intelligens om intelligensmaaling." I: *Sundhetsbladet*, nr. 4, s. 64–66.

Lofthus, Johan (1928h): "Om alkohol." I: *Sundhetsbladet*, nr. 8, s. 142–145.

Lofthus, Johan (1928i): "Psykiatrisk klinik. Klinik for nervøse og sindlidende ved Vinderen i Vestre Aker." I: *Norsk Magazin for lægevidenskapen*, s. 58–62.

Lofthus, Johan (1929a): "Om intelligensmåling." I: *Socialt Arbeid. Norsk forening for socialt arbeide*. Oslo: Olaf Norlis forlag.

Lofthus, Johan (1929b): "Om statistiske undersøkelser av tidligere særskoleelever." I: *Hjälpskolan: organ för Nordisk hjälpskoleförbund*, nr. 3, s. 33–46.

Lofthus, Johan (1929c): "Hygieniske undersøkelser av svaktbegavede skolebarn i Oslo." I: *Sundhetsbladet*, nr. 9, s. 163–168.

Lofthus, Johan (1930a): "Vanskelige barn." I: *Sundhetsbladet*, nr. 1, s. 13–16.

Lofthus, Johan (1930b): "Vanskelige barn." I: *Sundhetsbladet*, nr. 2, s. 22–24.

Lofthus, Johan (1931a): *Intelligensmåling. Doktoravhandling*. Oslo: Aschehoug.

Lofthus, Johan (1931b): "Svaktbegavede." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 14–15, s. 685–696.

Lofthus, Johan (1931c): "Konstitusjonsproblemet i psykiatrien". I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 17, s. 746–757.

Lofthus, Johan (1931d): "Behandling av nervøse og sinnsyke i private hjem." I: *Sundhetsbladet*, nr. 1, s. 6–8.

Lofthus, Johan (1931e): "Behandling av nervøse og sinnsyke i private hjem." I: *Sundhetsbladet*, nr. 2, s. 26–28.

Lofthus, Johan (1931f): "Erwin Liek: Das Wunder in der Heilkunde." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 23, s. 1043–1044.

Lofthus, Johan (1932a): "Populært tidsskrift for seksuell opplysning." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 9, s. 560–561.

Lofthus, Johan (1932b): "Populært tidsskrift for seksuell opplysning." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 20, s. 1260.

Lofthus, Johan (1932c): "Mentalhygiene." I: *Sundhetsbladet*, nr. 6, s. 117.

Lofthus, Johan (1933a): "Intelligensprøving." I: *Aftenposten*, 26.01.1933, s. 2.

Lofthus, Johan (1933b): "Britta Berner: Mannen på 50 og kvinnen på 40." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 23, s. 1277–1278.

Lofthus, Johan (1933c): "Seksuell opplysning – Populært tidsskrift." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 23, s. 1277.

Lofthus, Johan (1933d): "John Rathbone Oliver: Psychiatry and mental health." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 23, s. 1277.

Lofthus, Johan (1933e): "John B. Watson: Psykologisk barneopdragelse." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 2, s. 75–76.

Lofthus, Johan (1933f): "Lalli Løvland: Og så fortsetter livet." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 23, s. 1278–1279.

Lofthus, Johan (1934a): "B. Ribsskog: To pedagogiske undersøkelser. I.: Virkning av ros og klander i skolen. II.: Samsvaret mellom barns karakterer i forskjellige skolefag." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 17–18, s. 914–915.

Lofthus, Johan (1934b): "Gunnar Nycander: En sjukdom som bestraffas." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 8, s. 409–410.

Lofthus, Johan (1934c): "Lov om adgang til sterilisering m. v. sanksjonert 1. juni 1934." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 19, s. 999–1006.

Lofthus, Johan, Augusta Rasmussen og Bernhof Ribsskog (1935): *Evnepøver av barn i 1. klasse*. Oslo: Gyldendal.

Lofthus, Johan (1935a): "Ørnulv Ødegaard: Samlivets naturlære." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 3, s. 151.

Lofthus, Johan (1935b): "Max Hodam: Kvinne og mann." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 4, s. 214.

Lofthus, Johan (1936a): "Gabriel Langfeldt: Der Dieb und der Einbrecher." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 19, s. 1064–1065.

- Lofthus, Johan (1936b): "Signy Arctander: Vergerådsopdragelsen og dens resultater. Sammenheng mellom anlegg, kår og utvikling." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 19, s. 1062–1063.
- Lofthus, Johan (1936c): "For og mot prevensjon. Dør det norske folk ut?" I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 1, s. 18–19.
- Lofthus, Johan (1936d): "Karl de Schweinitz: Sånn blir vi til." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 7, s. 368.
- Lofthus, Johan (1936e): "Olaf Kinberg: Basic problems of criminology." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 1, s. 19.
- Lofthus, Johan (1936f): "Svaktbegavede elever." I: *Norsk Skuleblad*, nr. 36, s. 741–744.
- Lofthus, Johan (1936g): "Heyer: Praktische Seelenheilkunde." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 6, s. 307.
- Lofthus, Johan (red.) (1937a): *Hjem og småbarn*. Oslo: Stenersen.
- Lofthus, Johan (1937b): "Rolf Sollmann Fischer: Intelligensundersøkelse av voksne." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 6, s. 305–306.
- Lofthus, Johan (1937c): "Mentalhygiene." I: *Social håndbok for Norge*. Oslo: Norsk forening for sosialt arbeide.
- Lofthus, Johan (1937d): "De svaktbegavede barns mentalhygiene." I: *Mentalhygiene*. Oslo: Gyldendal.
- Lofthus, Johan (1937e): "Knud H. Krabbe: Drift og moral." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 5, s. 254.
- Lofthus, Johan, Augusta Rasmussen og Bernhof Ribsskog (1937): *Evnemålinger i folkeskolens 1. klasse*. Oslo: Gyldendal.

Lofthus, Johan (1938a): "Dr. med. Paul Reiter: Martin Luthers Umwelt, Charakter und Psychose." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 1, s. 22.

Lofthus, Johan (1938b): "Mentalhygiene." I: Berner, Jørgen (red.): *Helse og hygiene*. Oslo: Gyldendal.

Lofthus, Johan, Karl Evang, Kristen Utheim Toverud og Arne Bruusgaard (1938): *Socialhygiene og folkehelse*. Norsk rikskringkasting, serieforedrag. Oslo: J.M. Stenersens forlag.

Lofthus, Johan (1939): "Kurt Kolle: Psychiatrie. Ein Lehrbuch für Studierende und Ärzte." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 22, s. 1194.

Lofthus, Johan (1943): *Om alkohol og trafikksikkerhet*. Oslo: Landsrådet for edruelighetsundervisning.

Lofthus, Johan (1948): *Et ord til de unge*. Oslo: Johansen & Nilsen Boktrykkeri.

Lofthus, Johan (1953): "Om helsestellet i Oslo folkeskoler." I: *Festskrift til B. Ribsskog 25. januar 1953*. Oslo: Gyldendal.

Lofthus, Johan (1956): "Tilpasningsvansker og ungdomskriminalitet." I: *Nordisk spesialskolekongress i Norge 1954*. Trondheim: Nidaros og Trøndelagen.

Lofthus, Johan og Kåre Bødal (1957): *Det angår oss alle: en psykiatrisk utgreiing om unge lovbrytere*. Oslo: Sosialdepartementet.

Looft, Carl August (1897): "Kliniske og ætiologiske studier over psykiske utviklingsmangler hos barn." I: *Tillegg til Medicinsk Revue*, nr. 14.

Looft, Carl (1913): "Intelligensundersøkelser av skolebarn." I: *Medicinsk Revue*. 1913, s. 569–585.

Looft, Carl (1925): "Sinkers og aandssvake barns skoleforhold i Bergen." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 4, s. 198–201.

Looft, Carl (1939): "Dyslexi og dysgrafi hos skolebarn." I: *Nordisk Medisin*, bd. 3, nr. 27, s. 2621–2626.

Lysne, Anders (1978): *Karakterer i skolen – bruk og misbruk*. Oslo: NKS-Forlaget.

Mjøen, Jon Alfred (1914a): *Rasehygiene*. Kristiania: Dybwad.

Mjøen, Jon Alfred (1914b): "Segresjon av aandssvake, epileptikere og lignende aandelige og legemlig forkrøblede individer (frivillig). Endvidere drankere, vaneforbrydere, professionelle tiggere og alle som negter at arbeide (tvungen)." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 20, s. 985–995.

Mjøen, Jon Alfred (1939): "Slektsforskning – Stamtavler – Rasehygiene." I: *Ættegransking. Rasehygiene*. Garder, Johan (red.). Oslo: Bygdefolkets Opplysningsnemnd.

Monsen, Arve (1997): *Politisk biologi. Opprettelsen av Institutt for arvelighetsforskning i 1916*. Oslo: Senter for teknologi og menneskelig verdier. Universitetet i Oslo.

Montagu, Ashley (red.) (1999): *Race & IQ*. Oxford: Oxford University Press.

Montaigne, Michel E. (1994): *The Essays: A Selection*. New York: Penguin USA.

Moseng, Ole Georg (2003): *Det offentlige helsevesen i Norge 1603–2003. Ansvar for undersåttenes helse 1603–1850*. Oslo: Universitetsforlaget.

Mønnesland, Karl (1939): "Noen merknader om intelligenskvotienten og andre uttrykk for det relative intelligensnivå." I: *Norsk Skuleblad*, nr. 5, s. 220–222.

Nielsen, Torben Hviid, Arve Monsen og Tore Tennøe (2000): *Livets tre og kodenens kode. Fra genetikk til bioteknologi Norge 1900–2000*. Oslo: Gyldendal.

Nilsson, Ingemar og Hans-Inge Peterson (1998): *Medicinens idéhistorie*. Stockholm: SNS Förlag.

Nissen, August J. (1935): "Sinnssykes fruktbarhetsforhold." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 21, s. 1191–1203.

Nitter, Harald (1930): "Salpingectomy steriliastionis causa." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 20, s. 1146–1154.

Norsk Skuleblad (ukjent forfatter) (1935): "Barna som forsøksobjekter. I: *Norsk Skuleblad*, nr. 27, s. 638.

Ottosen, Carl (red.) (1920a): "Veie og Midler til at forhøie Intelligensen og den sjælelige Arbeidsevne XXI." I: *Sundhetsbladet*, nr. 11, s. 252–254.

Ottosen, Carl (red.) (1920b): "Veie og Midler til at forhøie Intelligensen og den sjælelige Arbeidsevne XXII." I: *Sundhetsbladet*, nr. 12, s. 265–267.

Ottosen, Carl (red.) (1920c): "Veie og Midler til at forhøie Intelligensen og den sjælelige Arbeidsevne XIII." I: *Sundhetsbladet*, nr. 1, s. 18–23.

Pedersen, Helge (2003): *"Gud har skapat svarta och vita människor djäfvulen derimot halfnegeren."* Hovedoppgave i historie. Oslo: Universitetet i Oslo.

Piene, Kay (1953): "Karakterfordelingsnormer." I: *Festskrift til B. Ribsskog. 25. januar 1953*. Oslo: Gyldendal.

Pihl, Joron (2002a): "Monumenter og mot-monumenter." I: *Nytt Norsk Tidsskrift*, nr. 2, s. 141–154.

Pihl, Joron (2002b): "Konstruksjon av normalitet, avvik og etniske relasjoner i skole og samfunn – et tilbakeblikk." I: *Norsk tidsskrift for migrasjonsforskning*, nr. 1, s. 25–37.

Platon (2001): *Samlede verker. Bd. 5. Keitofon, Staten*. Oslo: Vidarforlaget.

”Racerenhet” (1928). I: *Ugeskrift for læger*. 1928, s. 418.

Rasmussen, Augusta (1947): ”Det intellektuelle nivå hos 310 tyskertøser.” I: *Nordisk psykiatrisk medlemsblad*, nr. 1, s. 166–169.

Roll-Hansen, Nils (1980): ”Den norske debatten om rasehygiene.” I: *Historisk tidsskrift*, nr. 59, s. 259–283.

Roti, H.C. (1936): ”Intelligensmøling.” I: *Norsk pedagogisk tidsskrift*, nr. 1–2, s. 83–91.

Rustung, Erling (1935): ”Carl Looft: Les enfants printaniers et les enfants d’anatomme. Leur evolution d’intelligence.” I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 1, s. 25–26.

Samfundsliv (ukjent forfatter) (1934): ”Stortinget vil tilbake til middelalderen.” I: *Samfundsliv*, 31. mai 1934.

Sandywell, Barry (1996): *Presocratic Reflexivity: The Construction of Philosophical Discourse C. 600-450 Bc (Logological Investigations, Vol 3)*. London: Routledge.

Scharffenberg, Johan (1913): ”Mendels arvelære som bevismiddel i paternitetssaker.” I: *Tidsskrift for den norske Lægeforening*, nr. 8, s. 334–337.

Scharffenberg, Johan (1932): *Hovedpunktene i arvelæren*. Oslo: Det norske Arbeiderpartis forlag.

Schiøtz, Aina (2003): *Det offentlige helsevesen i Norge 1603–2003. Folkets helse – landets styrke 1850–2003*. Oslo: Universitetsforlaget.

Schiøtz, Carl (1930a): ”Karakter og legemstype.” I: *Sundhetsbladet*, nr. 5, s. 81–82.

Schiøtz, Carl (1930b): ”Om betydningen av periodisk høide- og vektregistrering hos skoleelever.” I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 15–16, s. 849–884.

Schiøtz, Carl (red.) (1932a): "Universitetefterretninger. Doktorpromosjoner." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 15–16, s. 1025.

Schiøtz, Carl (1932b): "Om legemstyper. Rekkevidde og begrensning av måling og veining." I: *IV. Nordiska kongressen för skoleungdomens fysiska fostran*. Stockholm: Tryckeri Birger Jarl.

Schiøtz, Carl (1935): "Hvad er egentlig hygiene?" I: *Socialt Arbeid*, nr. 9, s. 9–17.

Schulstad, Olav (1924): "Intelligensprøver." I: *Skole og samfund*, nr. 2, s. 49–67.

Seip, Anne-Lise (1989): "Politikkens vitenskapeliggjøring – debatten om sosialpolitikk i 1930-årene." I: *Nytt norsk tidsskrift*, nr 6, s. 210–225.

Seip, Anne-Lise (1994): *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740–1920*. Oslo: Gyldendal.

Simonsen, Eva (1997): "Intelligenstest som redskab for hygiejnebevægelsen." I: *Social Kritik*, nr. 50, s. 34–45.

Simonsen, Eva (1999): "Intelligens, moral og rasehygiene." I: *Etikk, genetik og spesialpedagogikk*. Simonsen, Eva og Birgit Kirkebæk (red.). Oslo: Institutt for spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo.

Simonsen, Eva (2000): *Vitenskap og profesjonskamp. Opplæring av døve og åndssvake i Norge 1881–1963*. Oslo: Unipub.

Skard, Åse Gruda (1939): "Rolf Sollmann Fischer: Intelligensundersøkelse av voksne." I: *Norsk pedagogisk tidsskrift*. 1939, s. 160–162.

Slagstad, Rune (1998): *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax.

Solberg, M. (1914): "Frenologien." I: *Tidsskrift for den norske Lægeforening*, nr. 17, s. 995–996.

St. Augustine (1992): *Bekjennelser*. Oslo: Aschehoug.

St. Augustine (1994): *The City of God*. New York: Modern Library.

Steincke, K.K. (1928): "Sosiallovgivning og racehygiene." I: *Ugeskrift for læger*. 1928, s. 1138–1145.

Steincke, K.K. (1929): "Sosiallovgivning og racehygiene." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 3, s. 133–151.

Sternberg, Robert J. (1990): *Metaphors of Mind. Conceptions of the Nature of Intelligence*. Cambridge: Cambridge University Press.

Söder, Mårten (1999): "Kan forskning skapa insikt? Exemplet tvångssteriliseringsdebatten." I: *Omsorgens forvitring. Antologi om utfordringer i velferdsstaten*. Christensen, Karen og Liv Johanna Syltevik (red.). Bergen: Fagbokforlaget.

Taylor, Charles (1996): *The Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*. Cambridge: Harvard University Press.

Terman, Lewis M. (1919): *The measurement of intelligence: an explanation of and a complete guide for the use of the Stanford revision and extension of the Binet-Simon intelligence scale*. London: George G. Harrap.

Torkelsen, Arve (red.) (1996): *Hvorledes man kan bedømme et menneskes karakter efter hans ytre. Små streiftog innenfor fysiognomikkens og karakterologiens område*. Oslo: Ex Libris.

Toulmin, Stephen (1990): *Cosmopolis. The Hidden Agenda of Modernity*. Chicago: University of Chicago Press.

Ustvedt, H. J. (1939): "Edith Norrie: Om ordblindhet." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 19, s. 1038.

Vogt, Ragnar (1914): *Arvelighetslære og Racehygiene*. Kristiania: Cammermeyer.

Vogt, Ragnar (1916): "O. Malm: Barneformindskelsen i Norge og dens aarsaker." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr 10, s. 459–461.

Vogt, Ragnar (1921): "Sindsykdomsbegrepet." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr 16–17, s. 689–704.

Waalder, Georg H.M. (1933): "M. Staemmler: Rassenplege im völkischen Staat." I: *Tidsskrift for den norske lægeforening*, nr. 24, s. 1331.

Ørum, H.P.T. (red.) (1924): "Referat fra Nordisk kongress for fysisk opdragelse og skolehygiene." I: *Ugeskrift for læger*, nr. 47, s. 908–910.

Aas, Einar (1926): "Undersøkelser til belysning av skoleungdommens åndsutvikling." I: *Skole og samfund*, nr. 5, s. 184–203.